

चिंतनयात्रा थी चेतनयात्रा

: संपर्न :

प. पू. जिनशासनममंल सकलसंघ छितयिंतक
आचार्यदेव श्रीमद् विजयभुवनभानुसुरीश्वरल
महाराजना पडारंकार गीतार्यशिरोमणि
सिध्दांतदिवाकर गयशापिपति आचार्यदेव
श्रीमद् विजयजयधोपसुरीश्वरल महाराज

: संपादन :

प. पू. मुनिवरश्री सत्यकांतविजयल म.सा.

: प्रकाशक :

श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट
श्री कुमारपाणभाई वी. राव
३८, अगिडुंग सोसायटी,
मडवीपूर बार रस्ता, पोणका-३८७८१०

પ્રથમ આવૃત્તિ
વીર સં. ૨૫૨૫
વિ. સં. ૨૦૫૫

કિંમત
રૂ. ૩૦.૦૦

કીર્તી શ્રુતસેવા, જે આપે સુકિતસેવા

સ્વ. જેસીંગલાલ રામચંદ પાટણવાળા પરિવાર
સ્વ. સેવંતીલાલ ભોગીલાલ પાટણવાળા પરિવાર
હ. આનંદીબેન

આપના સ્નેહ અને સૌહાર્યભર્યા સહયોગની
અંતરથી અનુમોદના.

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

(૧) દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯, કલિકુડ સોસાયટી
મહલીપુર ચાર રસ્તા, ધોળકા
૩૮૭૮૧૦

(૨) અરવિંદભાઈ જે. શાહ

૮૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
બીજે માળે,
મુંબઈ - ૨

(૩) લાલભાઈ ત્રિકમલાલ

૪૫૬/અ, શાંતિનાથની પોળ,
હરજા પટેલની પોળમાં, રિલિફ રોડ,
અમદાવાદ - ૧

(૪) રસિકલાલ રતિલાલ શાહ

એલ. કે. ટ્રસ્ટ બિલ્ડીંગ
પાંચકુવા,
અમદાવાદ - ૧

શ્રી સંભેષાર પાર્શ્વલાચાર્ય નમઃ
શ્રી પ્રેમ - ભુવલખાલુ - જયમોપસૂરિ - સૂર્યકાંત વિજય ગુરુભ્યો નમઃ

ચિંતાથી ચિંતન તરફ

ચિંતા અને ચિંતાના અક્ષરોમાં આમ જોવા જઈએ તો ઝાઝો ફરક ન દેખાય, કેવલ એક અનુસ્વાર જ વધુ લાગે. પરંતુ જ્યારે તેનો અર્થ કરવાનો હોય ત્યારે જ ખ્યાલ આવે કે બન્ને વચ્ચે કેટલું અંતર છે. જો કે ચિંતા એ ચિંતા સુધી પહોંચવાનો રસ્તો જરૂર છે, અર્થાત ચિંતા એ માર્ગ છે તો ચિંતા એ મંડિલ છે.

ચિંતા અને દ્વિધા, ઉદ્વિગ્નતા અને સંતપ્તતા, હતાશા અને બેચેની જાણે મનુષ્યના જીવનના પર્યાયો બની ગયા છે. હર કોઈ વ્યક્તિ એક યા બીજા પ્રોબ્લેમથી ઘેરાયેલી છે. અવનવા પ્રશ્નો તેની સામે મોં કાઢીને ઊભા છે. તેનું જીવન આખું ય ચિંતા - વિષાદમય બની ગયું છે.

ચિંતાની અગનજવાળાઓથી ઘેરાયેલ આ જગતમાં બળબળ વહેતા ઝરણા શા ચિંતનના સહારે આગની વચ્ચે પણ અપૂર્વ શાંતિને અનુભવતા મહાપુરૂષો હોય છે. તેમના જીવનને નાની સરખી જવાળા પણ સ્પર્શતી નથી હોતી.

આમ તો ચિંતા અને ચિંતન બન્નેનું ઉદ્ભવસ્થાન એક જ છે - ચિત્ત... પણ એટલા માત્રથી શું ધાય? ગુલાબ અને કાંટાની જન્મભૂમિ ય ક્યાં જુદી છે? છતાં એક સુગંધ પ્રસરાવે છે તો બીજો દર્દ, પીડા ઊભા કરે છે. એજ રીતે ચિંતા મનુષ્યને વૃદ્ધ બનાવે છે તો ચિંતન જીવનને સમૃદ્ધ બનાવે છે. ચિંતા જીવનને વેરાન કરે છે તો ચિંતન મનુષ્યને નંદનવંન ઊભુ કરી આપે છે. કારણ ચિંતાની પાછળ મોહ અને અજ્ઞાન (આવેગ) કામ કરતા હોય છે. જ્યારે ચિંતન જ્ઞાન અને વિવેકના સહારે ચાલતું હોય છે.

જ્યાં જ્ઞાન અને વિવેકનો પ્રકાશ ઝગારા મારતો હોય ત્યાં ચિંતન કેવું ચાલતું હોય તેનો પ્રત્યક્ષ નમૂનો એટલે જ પ્રસ્તુત પુસ્તક...

અને ચિંતનશીલ વ્યક્તિનું જીવન કેવું ભવ્ય, ઉદાત્ત હોય તેનું જવલંત ઉદાહરણ એટલે જ આ પુસ્તકના લેખક પૂજ્યપાદ દાદાગુરૂદેવ ગચ્છાધિપતિ આ. શ્રી વિજય જયઘોષ સૂરીશરણ મહારાજા.

પરિચયમાં આવનાર વ્યક્તિના મુખમાંથી સહસ્રા જ આ પંક્તિઓ સરી

પડતી હોય છે..

‘ધન્યવદન એ મહાપુરુષનું કલેશતણું જ્યાં નામ નથી,
કાવ્ય રમે જેના હોઠો પર રાગ-દ્રેષને સ્થાન નથી...’

સ્વર્ગસ્થ પૂ. ગુરુદેવો પૂ.આ.શ્રી પ્રેમ સૂ.મ. અને પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુ સૂ.
મ.ની અનુલકૃપાના બળે ગજબની ચિંતનશક્તિને ધારણ કરતા પૂજ્યશ્રીના
હાથમાં કોઈ પણ શ્લોક મૂકો કે શાસ્ત્રપંક્તિ આપો, કથા પરો કે જીવનની કોઈ
વાત કરો તેના ઉડાણમાં જઈ અદ્ભુત રહસ્યોને ખોલી આપે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આવા અનેક શ્લોક, પંક્તિઓ, કથાઓના ઐદં પર્યને
ગુરુદેવશ્રીએ પ્રગટ કર્યા છે તેમાંના કેટલાક અંશોને જોઈએ.

(૧) શ્લોક : સંસારાવર્ત નિમગ્નો, ઘૂર્ણમાનો વિચ્છેતન : ।

અથ એવ જનો યાતિ, નિકટે ડપિતટે હ હા ॥ (લેખ નં. ૧)

પરગુણગહર્ણછંદાણુવત્તર્ણૈહિ અમકવકસંવદર્ણ ।

ણિચ્ચં સદોમગહર્ણ અમંતમૂલં વસીકરણં ॥ (લેખ નં. ૧૩)

(૨) પંક્તિ : ધમ્મો સુદ્ધસ્સચિદ્ધુ । ધ્યામ્યન્તે ડનન્તસંસારમહોદુષ્ટેન કર્મણા ।
સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધંયો જ્ઞાનં વિરતિમેવ ચાપ્નોતિ ॥

(૩) યોગ સંગ્રહના પ્રથમગુણમાં આવતી અહ્ણમલ્લની કથાને ખોલવામાં તો
પૂજ્યશ્રી એ કમાલ કરી છે. રોજ-બરોજની વાતો પણ આની અંદર સાંકળી
લેવામાં આવી છે.

આવી કંઈ કેટલીય આંખ અને અંતરને તૃપ્ત કરી દે તેવી વાતો જાણવા-
માણવા મળશે. પૂજ્યશ્રીના ચિંતનો અભ્યાસ અને અધ્યાસથી લખતા હોય છે
તેના કારણે આપણી ચેતનાનો આવિષ્કાર કરવા માટે આ પુસ્તક અતિ ઉપયોગી
બનશે એમ નિઃશંક માનુ છું. આ લેખોને વ્યવસ્થિત કરવા પ્રુફ વિ. જોવામાં
સહાયક બનનાર મુનિવર શ્રી સંયમબોધિ વિ. મ. નો આભાર માની એટલી
આશા રાખુ છું કે પુસ્તકના વાંચન દ્વારા ચિંતામાંથી મુક્ત બની ચિંતનના સહારે
ચેતના પ્રાગટ્યના માર્ગે આગળ વધતા આપણે સૌ એકઠિ વિદાનંદમય
બનીએ.

 સત્યકાંતવિજય

સંસારાવર્તનિમગ્નો ઘૂર્ણમાનો વિચેતન : ।
અથ એવ જનો યાતિ નિકટેઽપિ તટે હહા ॥

અહીં સંસારને આવર્તની ઉપમા આપી છે. સંસાર દ્રવ્ય અને ભાવ બે પ્રકારે છે - દ્રવ્યસંસાર અસાવય આત્મા માટે ભાવ સંસારની તીવ્રતા કરે છે, ભાવ સંસારના આવર્ત-ચક્રાવામાં ઘેરાય છે. ભાવ સંસારના ચક્રાવામાં ઘેરાયેલાને દ્રવ્યસંસાર હોય કે ન હોય, આપત્તિ કદાચ સંપત્તિરૂપ હોય તો પણ એ ચક્રાવામાં ઘેરાયેલ છે.

દ્રવ્ય સંસાર એટલે બાહ્ય અનુકૂળતાઓ અને પ્રતિકૂળતાઓ. એનાથી જીવ મમતા - દ્વેષ - ગારવરૂપ, કષાય વિષયોની ભાવના -વાસનારૂપ ભાવ આવર્તમાં ફસાય છે. ભાવ આવર્તમાં જીવ જેમ જેમ ફસાય છે, જેમ જેમ મોહ, મમતા, રાગ, દ્વેષ, કષાયના બંધનો ગાઢ થાય છે તેમ વિવેક , ચેતના, સદ્વિચાર, યોગ્ય-અયોગ્યતાની વિભાજન શક્તિ, કર્તવ્યાકર્તવ્યતાના સ્વીકારરૂપ આંતરિક ચેતના, આત્મ વિષયક ચેતના દબાય છે. ભ્રમરીથી આંખો ફરે છે, સ્થિર - સ્થિત યોગ્ય બોધ થતો નથી. આ ભ્રમરીના ભ્રમણની અસર છે.

ભ્રમરી બધું ફરતું દેખાડે જ્યારે મોહની ભ્રમરી, ભાવસંસાર આવર્તની ભ્રમરી જગત્સ્વરૂપને સ્થિર, ઉપાદેય, સારું, ગુણકર લગાડે અને આત્મસ્વરૂપને અસ્થિર, હેય, દુઃખકર, નુકશાનકર, નકામું લગાડે.

દ્રવ્ય આવર્તના કારણે જીવ નીચે પાતાળમાં ઉતરે છે તેમ મોહાવર્તના કારણે જીવ દુઃખ, અજ્ઞાન, અવિવેક, પરવશતા વગેરે સર્વદોષોથી વ્યાપ્ત થતો, આત્મ સ્વરૂપને ઢાંકતો, ગુણોની ભૂમિકાથી નીચો ઉતરતો જાય છે.

આ આવર્તમાં ફસાયેલા ભ્રમણાથી, જ્ઞાનચેતનાના દ્વાસ અને નાશથી ગુણો-સ્વસ્થતા, સમતા, આત્મ સ્વરૂપની સાધના વગેરે અને મોક્ષ માર્ગ તથા મોક્ષ કિનારો નજીક હોવા છતાં તે જોઈ શકતા નથી, મેળવવા ઈચ્છતા નથી, મેળવી શકતા નથી.

સારાંશ :- સંસારમાં સંસારી જીવો અને સાધક જીવો બન્ને છે. એમાં

સાધક જીવો મોહ આવર્તમાં ફસાયા નથી તેથી સર્વત્ર ઉચિત વ્યવહાર કરે છે. અનુકૂળતામાં ફસાતા નથી, પ્રતિકૂળતામાં ખેંચાતા નથી, સારી વસ્તુ લેવા સંઘરવા ભોગવવા લલચાતા નથી. હલકી - ઉતરતી વસ્તુ કૈંકી દેતા નથી, એના ઉપર તિરસ્કાર અરૂચિ કરતા નથી, ભાવતી ચીજ ખાવામાં રાગ કરતા નથી, અણગમતું ખાવામાં અકળાતા નથી, પ્રશંસાથી આકર્ષાતા નથી, નિંદા તિરસ્કારથી ઉદ્વિગ્ન બનતા નથી, મેલા કપડા-મેલા શરીર વગેરેથી અકળાતા નથી, એનાથી પોતાની કિમ્મત ઘટતી નથી લાગતી. સંસારની દરેક ચીજ અને દરેક પરિસ્થિતિને પોતે પારકી - અપ્રધાન - અનિત્ય રુપે જોતો, એના દ્વારા આત્મગુણો કેળવતો અને મમતા-મોહ-રાગ-દ્વેષ-કષાયને રોકતો, વિષય પરાન્મુખ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહતત્પર, સ્થિતબુદ્ધિ, દરેક વાત આત્મગુણથી હેય-ઉપાદેય તરીકે જોતો, વિચારતો અને શક્ય પધ્ધતિ - પરિસ્થિતિથી આચરતો આરાધના કરે છે, ગુણ પામે છે, મોક્ષના કિનારે પહોંચે છે.

આવર્તમાંથી નીકળવાના ઉપાયો :

- (૧) અનુકૂળતાને બને તેટલી છોડતા રહેવું.
 - (૨) જીવનમાં કિમ્તી, ભલકાવાળી સારી ચીજોનો ત્યાગ કરવો.
 - (૩) સાદાઈમાં ચિત્તને નભાવવા ભાવિત બનાવવું.
 - (૪) સહનશીલ બનવું, ત્યાગ, તપ, ઉગ્રચર્યા દ્વારા પ્રતિકૂળતા સહન કરતા રહેવું.
 - (૫) જ્ઞાન, ધ્યાન, નિર્દોષ ચર્યા દ્વારા સહન કરવા ભાવિત બનવું.
 - (૬) શબ્દ સહન શક્તિ ઉત્પન્ન કરવા આકોશ પરિષદ વગેરેની ભાવના ભાવવી અને તે રીતે અન્ય પ્રતિકૂળ પરિષદોની કલ્પના અને ભાવનાથી આત્માને સ્વસ્થ રાખવાની વિચારણા કરવી.
 - (૭) અનુકૂળતામાં ત્યાગ અને ઉદાસીન ભાવના ઉત્પન્ન કરવા અનિત્ય, અશરણ, અશુચિપાણું, સંસાર સ્વરુપ, એકત્વ, અન્યત્વ વગેરે વારંવાર અનુકૂળ વસ્તુ-વ્યક્તિ પર વિચારવું.
- ભાવનાઓ, જ્ઞાનાભ્યાસ, શુદ્ધ આચારની નિરંતર પ્રવૃત્તિ, ચિંતનના સંસ્કારથી

જીવ આવર્તની બહાર આવે છે. આનાથી જીવ ચેતના પામે છે, ચકરી-બ્રમરી દૂર થાય છે, કિનારો અને કિનારાનો રસ્તો જણાય છે તે બાજુ જીવ ચાલે છે, અને કિનારો પામે છે.

ગુરુઓ-સાધુઓ-સાધર્મિકની

(૧) સેવા કરીએ, અનુકૂળ વર્તિએ, અનુમોદના કરીએ, પ્રશંસા ઉપબૃહણા કરીએ, સહાય કરીએ તેમ આવર્તમાંથી બહાર નીકળાય.

(૨) જીવનમાં આચારની કાળજી, સાધુ તેમજ શ્રાવકપણાના ગુણો રોજ યાદ કરી તેની કાળજી, અભ્યાસ, આંતરિક પરિણતિ વગેરે જેટલી ચીવટ સેવીએ એટલો જીવ આવર્તમાં ફસાય નહિ, આવર્તમાંથી બહાર નીકળતો જાય, આનાથી વિપરિત વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ તે આવર્તમાં ફસાવાના ઉપાયો છે. અને આ આચારનું લક્ષ એ મોક્ષે જવાનો, બ્રમણા ઘટાડવાનો, આવર્તમાંથી બહાર નીકળવાનો ઉપાય છે.

(૩) નિંદા, અવજ્ઞા, સેવાની ઉપેક્ષા, પ્રતિકૂળ વર્તન, ઉદાસીનતા, સહાય ન કરવી, આ બધાથી આવર્તમાં જીવ ફસાય છે.

માટે જીવનમાં પ્રત્યેક વાણી- વિચાર- વર્તનમાંથી અસદ્ વિચાર- વાણી- વર્તનને સુધારવા કાળજી રાખવી, બીજાના અસદ્-વિચાર - વાણી-વર્તનમાં ઉદાસીનતા- ઉપેક્ષા ભાવ રાખવો અને અભ્યાસ, પરાવર્તન વગેરે દ્વારા સત્ તરફની રૂચી કેળવવી અને સદ્ભાવના વિચાર - વાણી - વર્તનને જીવનમાં વજવા સતત કાળજી રાખવી.

બીજાની સદ્ભાવનાઓ અને વિચાર- વાણી- વર્તનની પ્રશંસા, ઉપબૃહણા, અનુમોદના વારંવાર કરવી.

આમ કરવાથી મોહના-કષાયના-વિષયના આવર્તો અને ચક્રાવામાંથી જીવો બહાર નીકળે છે એટલે કે અસદ્ જ્ઞાન, મિથ્યા માન્યતા-અસદ્ આચાર જન્ય અસદ્ ભાવના અને સંસ્કારોના ઔદયિક ભાવરૂપ આવર્તમાંથી બહાર નીકળી સદ્વિચાર-વાણી-વર્તન, આત્મગુણોનો અભ્યાસ અને સદ્ ભાવનાઓ દ્વારા સંસ્કારોના ક્ષયોપશમભાવ પામી જીવ સીધા માર્ગે ગતિ કરી ક્ષાયિકભાવ રૂપ મોક્ષ પામે છે, કિનારે પહોંચે છે.

॥ धाम्यन्तेऽनन्तसंसारमहो दुष्टेन कर्मणा ॥

સંસારી જીવ સંસારમાં અનેક નિયંત્રણોથી વ્યાપ્ત છે. દરેક જીવોને કર્મનું, સંયોગોનું, વ્યક્તિનું, જ્ઞાનનું- એમ અનેક પ્રકારે નિયંત્રણ હોય છે. કર્મનું નિયંત્રણ સંસારી બધા જ આત્માઓને હોય છે. તે કર્મ બે પ્રકારના હોય છે, શુભ અને અશુભ. જે જે કર્મો જીવોએ નિર્માણ કર્યા હોય અને જેનો બીજી રીતે ફેરફાર ન થાય તો તે કર્મ ઉદયમાં આવતા જીવને તેવા પ્રકારે વર્તવા નિયંત્રણ કરે છે. ગાંડપણના કર્મો જીવને ગાંડપણ આપી પરવશ બનાવે છે. તેવી રીતે તોતડા, બોબડા, બહેરા, આંધળા, મૂર્ખ, રોગી, દરિદ્ર, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશ, અવિવેક વગેરે અવસ્થાઓમાં અમુક કાળ જીવને જકડી રાખે છે. કર્મજન્ય સંયોગો પણ જીવને જકડી રાખે છે.

આ જકડામણ બે પ્રકારની છે- (૧) બદલાઈ શકે- છૂટી શકે, (૨) ન છૂટી શકે. અશુભ કર્મોના ઉદયથી જેમ અશુભ ફળરૂપ જીવને નિયંત્રણ થાય છે, તેમ શુભ કર્મોના ઉદયથી શુભ ફળરૂપ હોવાના છતાં જીવને એમાંથી છૂટવા મળતું નથી, માટે નિયંત્રણરૂપ છે. પરમાત્માના આત્માને પણ નરકના દુઃખમાંથી છૂટવા મળતું નથી, અને મહાવૈરાગી હોવા છતાં સ્વર્ગના ભૌતિક સુખમાંથી પણ છૂટકારો મળતો નથી. જેમાંથી છૂટકારો ન મળે તે નિકાચિત નિયંત્રણ કહેવાય, જેમાંથી શક્ય પ્રયત્નથી છૂટકારો થાય તે અનિકાચિત, ઔપક્રમિક, કર્મ પ્રયુક્ત નિયંત્રણ કહેવાય.

જે નિકાચિતે કર્મની નિયંત્રણ હોય છે તે બે પ્રકારે હોય છે- સાનુબંધ અને નિરનુબંધ.

જે જીવ દુઃખમાં ધૈર્ય- સમતા રાખે તે કર્મનો ભોગવટો પાપ અનુબંધ તોડે છે. નવું પાપ બંધાતું નથી કે પાપકર્મના અનુબંધો પડતા નથી. સાથે પુણ્ય બંધાય, પુણ્યના અનુબંધ બંધાય. એ રીતે સુખમાં પણ નિકાચિત કર્મના ઉદયમાં આસક્ત ન થવા દે. વૈરાગ્યભાવના, ઉદાસીનતા વગેરે કેળવે તો સુખના ઉદયકાળમાં પણ પાપ ન બંધાય, પાપના અનુબંધ ન પડે. પુણ્ય બંધાય અને

પુણ્યના અનુબંધ પડે.

આથી વિપરીત કરે, અર્થાત્ દુઃખની અવસ્થામાં ધમપછાડા- દીનતા- અનેક વ્યાકુળતાઓ- વારણના અનેક વિવેકહીન ઉપાયો કરે તો નવું પાપ બંધાય, નવા પાપના અનુબંધ પણ બંધાય. અર્થાત્ ભવિષ્યના નવા નિયંત્રણો- પરાધીનતાઓ તૈયાર થાય.

એ રીતે સુખમાં પણ મસ્તિ- પ્રશંસા- ગર્વ- બીજાનો તિરસ્કાર વગેરે કરે તો તેથી પાપ અને પાપના અનુબંધ પડે. પુણ્ય કે પુણ્યના અનુબંધ ન બંધાય.

આ જે નિયંત્રણ કરી ન શકે, તેવા કર્મના નિયંત્રણની વાત થઈ. કર્મના ઉદયો કરી શકે તે માટેના ઉપાયો છે દ્રવ્ય- ક્ષેત્ર- કાળ-ભવ-ભાવ.

અપલક્ષણવાળી ચીજના સાન્નિધ્યથી દુઃખકારક કર્મ ઉદયમાં આવે અને સારા લક્ષણવાળી વસ્તુથી શુભકર્મ ઉદયમાં આવે છે. તે રીતે અમુક ક્ષેત્રમાં અમુક કર્મોનો સહેલાઈથી ઉદય થાય. રુક્ષક્ષેત્ર- સ્નિગ્ધક્ષેત્ર- કુરુક્ષેત્ર- સિદ્ધક્ષેત્ર....

એ રીતે કાળના હિસાબે યુગલિક કાળ- છઠ્ઠો આરો- ઉનાળો- શિયાળો વગેરે.

ભાવના હિસાબે આવેશથી- અભિમાનથી- માયાપ્રપંચથી- લોભથી- કામથી- હાસ્ત્યાદિથી અશુભ કર્મો ઉદયમાં આવે. એ રીતે એના નિગ્રહથી સારા કર્મો આવે.

ભવોના હિસાબે પણ કર્મ ઉદયમાં આવે.

આવા અનેક પ્રકારના કર્મ નિયંત્રણો મોક્ષ સુધી રહે છે, પરંતુ અશુભ કર્મનું નિયંત્રણપણું- વિશેષ મોહનું- અજ્ઞાનનું- અવિવેકનું નિયંત્રણ ઘટાડવા અને સંપૂર્ણ દૂર કરવા માટે ધર્મગુરુઓનું- સાધર્મિકોનું- સંઘનું- જ્ઞાનીનું- જ્ઞાનનું- આત્મજાગૃતિનું- પંચાચારનું- પરસાક્ષીનું- મર્યાદાઓનું નિયંત્રણ છે.

નારક કર્મ પરવશ છે. એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને તિર્યચો પણ કર્મ પરવશ છે.

સંખ્યાત વર્ષવાળા મનુષ્યો અને બારમા દેવલોક સુધીના દેવો પોતાના નાયક, સમુહ વ્યવસ્થાને પરવશ છે. આ નાયક કે સમુહ વ્યવસ્થાની પરવશતા

જીવને અનેક પાપોથી તેમજ સ્વચ્છંદતાથી નિરંકુશપણે પ્રવર્તવાથી અટકાવે છે.

લૌકિક પરવશતા હોય તો લોકો ભેગા રહી શકે. નાતના- સમાજના- રાજ્યના- નગરના- મ્યુનિસિપાલિટીના કાયદાકાનુન પાળે તો સ્વ-પરને અનેક ભૌતિક લાભ ધાય અને શાંતિ મળે.

આ પરવશતા વગર તિર્યચોને લૌકિક લાભ અને શાંતિ નથી હોતા.

આ પરવશતા સમજી સજ્જનો, વિદ્વાનો જાતે પણ રાખે છે, બીજા પાસે રખાવે છે. જેમ જેમ લૌકિક આત્મનિયંત્રણ વધે, વ્યવસ્થિત ધાય તેમ સુખશાંતિ વધારે થતી આવે. પરનિયંત્રણ અમુક કોટીની જથ્થા મર્યાદા સુધીના હોય છે. તે પ્રાયઃ ફરજિયાત અને સામુહિક હોય છે. જ્યારે આત્મજ્ઞાનપ્રયુક્ત નિયંત્રણ અનેક ભેદવાળું, તરતમભેદથી વધતું જતું વ્યક્તિગત આત્મદ્રષ્ટિથી ઈચ્છા પ્રયુક્ત ફરજિયાત હોય છે.

કાયાની પ્રવૃત્તિનું નિયંત્રણ કર્મ, કાયાની શક્તિ, બાહ્યસંયોગ, બીજાના રોકાણથી પણ ધાય છે અને આત્માના વિવેક અને જ્ઞાનથી પણ ધાય છે. મુખ્ય નિયંત્રણ અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રયુક્ત મનનું નિયંત્રણ છે. તેનાથી સંસારનો નાશ ધાય છે. વચન અને કાયા પરના અંકુશ કર્મના ઉદ્દયથી અને બીજાના દબાણ-ઉપરોધથી બધા જીવોને ઓછાવત્તા અંશે હોય છે છતાં તે નિયંત્રણ મનના નિયંત્રણ વગર વિશેષ ફળદાયક થતા નથી. અનાદિકાલીન કુસંસ્કાર, કુપ્રવૃત્તિ અને કુવિચારણાના કારણે મન પાપ વાસનાથી નિયંત્રિત છે અને તેના અનુસારે પ્રવર્તે છે.

હવે એના નિયંત્રણમાંથી છોડાવવા માટે પ્રથમ કુપ્રવૃત્તિ છોડાવવી જોઈએ. તે માટે ગુરુ- ગુરુકુલ- સંઘ સાધર્મિકની રોકટોક, પંચાચારમાં નિયમિતતા, પંચાચારથી વિપરીત આચારોથી નિવૃત્તિ- વગેરે વ્યવહાર નિયંત્રણ કરવું જોઈએ. તે પછી વૈરાગ્ય, અનિત્ય, અશરણ વગેરે ભાવના તથા મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન દ્વારા માનસિક દ્રષ્ટિ બદલાય અને સદ્ભાવના પક્ષપાત આવે. તેથી જ્ઞાન દ્વારા આત્મા પોતાના મન ઉપર જાતે જ નિયંત્રણ કરે. એ રીતે વચન ઉપર પણ નિયંત્રણ કરે. આ રીતે મોક્ષમાર્ગ એટલે જ્ઞાનપ્રયુક્ત મન, વચન

અને કાયાનું આત્મ નિયંત્રણ અને ગુરુ, સાધર્મિક, સંઘપ્રયુક્ત નિયંત્રણ, પંચાચારરૂપ, વ્રતોરૂપ, વાડોરૂપ, મૂળગુણો, ઉત્તરગુણો તથા સામાચારી વગેરે ધાય.

જીવ સંસારમાં ક્યાંય સ્વતંત્ર નથી. જ્ઞાન અને ગુરુ દ્વારા ધર્મપરતંત્ર તેમજ કર્મ અને મોહ દ્વારા કર્મપરતંત્ર છે. કર્મપરતંત્રતા અનંતાનંત કાળ માટે છે અને અત્યંત દુઃખરૂપ છે. ધર્મપરતંત્રતા પરિમિત કાળ માટે છે અને સર્વ કાળની પરતંત્રતાથી છોડાવી સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર બનાવે છે.

સ્વરૂપ અવસ્થાન તે સ્વતંત્રપણું છે - પરરૂપે અવસ્થાન તે પરતંત્રપણું છે.

સ્વરૂપ અવસ્થાનમાં અંતરાય કરનાર મોહ, અજ્ઞાન, વિષય, કષાયના આવેશો, મિથ્યાત્વ, અશુભ યોગો વગેરે કર્મપરતંત્રપણું છે.

જેને ગુરુને પરતંત્ર ન રહેવું હોય તેને ભવોભવ અનેક લેભાગુઓને પરતંત્ર રહેવું પડે છે. જેને સાધર્મિક અને સંઘને પરતંત્ર નથી રહેવું તેને નોકર, ગુલામ વગેરે રૂપે અનેકાનેક ને પરતંત્ર રહેવું પડે છે. જેને તપ પરતંત્ર નથી રહેવું તેને રોગ, પથ્થ અને ડૉક્ટરને પરતંત્ર રહેવું પડે છે. જેને ત્યાગપરતંત્ર નથી રહેવું તેને ભોગ્યાન્તરાય, ઉપભોગ્યાન્તરાય, લાભાન્તરાયથી પરાધીન ભીખારી બનવું પડે, કશું મળે જ નહીં.

જેને આરાધનામાં શક્તિનો ઉપયોગ નથી કરવો તેને વીર્યાન્તરાયથી શક્તિહીન પરવશ બનવું પડે. જેને પરસેવાનું પરતંત્રપણું નથી જોઈતું તેને કોઈ સેવા કરનાર ન મળે, અને અત્યંત વિષમસ્થિતિ અનુભવતો બધાનો દયાપાત્ર બને, સેવા લેવાની પરતંત્રતા આવે. અને પૈસા કે જીવનવ્યવહાર માટે અનેકોની સેવા કરવી પડે, મજુરપણું પણ મળે.

જેને શુભાશુભ વચનનો વિવેક રાખીને શુભ વચનનું પરતંત્રપણું નથી જોઈતું તેને બધાની ગાળો ખાવાનું, સાંભળવાનું પરતંત્રપણું મળે છે.

જે સારી બાબતોમાં પરતંત્ર બની સહાયક બને છે, અનુકૂળપણે વર્તે છે, તેને બીજા પણ પરતંત્ર બની અનુકૂળ વર્તે છે.

કર્મરાજાના ૩ કાયદા છે:- (૧) જે કર્મને અનુકૂળ કરવા મહેનત કરે, બધે

અનુકૂળતા ગોતે, સુખસાઘ્યબી, માનપાન, ધન, કુટુંબ ગોતે અને પ્રતિકૂળતામાં અકળાય, ભાગે તે આત્માને કર્મ પ્રતિકૂળ બને છે, અનુકૂળતા તેનાથી દૂર ભાગે છે, પ્રતિકૂળતા સદા તદવસ્થ નોકરની જેમ હાજર રહે છે. (૨) જે કર્મજન્ય અનુકૂળતા- પ્રતિકૂળતાની ઉપેક્ષા કરે છે, એની પરતંત્રતાને ગણકારતો નથી, એને પ્રધાનતા આપતો નથી તેને કર્મરાજ બધી રીતે અનુકૂળ ધાય છે. તેનાથી પ્રતિકૂળતા ચારેબાજુથી ભાગી જાય છે, અને અનુકૂળતા સદા વળગેલી રહે છે. અને (૩) જે કર્મની સારી પરિસ્થિતિઓને છોડી દે છે, અને નરસી પરિસ્થિતિઓમાં પણ ધર્મ પ્રધાન કરે છે તેને કર્મ પણ છોડી દે છે, અર્થાત્ તે આત્મા વહેલાસર મોક્ષે જાય છે, કર્મના સંકંજામાંથી છુટે છે.

કર્મની પરતંત્રતામાંથી છુટવા માટે- (૧) ધર્મની પરતંત્રતા જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં દરેક વિષયમાં દરેક રીતે સ્વીકારવી જોઈએ, (૨) કર્મની પરતંત્રતાને પ્રધાનતા ન આપતા ઉપેક્ષા અને ઉદાસીનતા રાખી વેઠી લેવી, પસાર કરવી, મનમાં સમાધિ રાખી શુભ ભાવનાઓમાં લીન બનવું.

આમ કરવાથી જીવ કર્મપરતંત્રતામાંથી સદા માટે મુક્ત બની સ્વરૂપાવસ્થાને પામે છે.

પ્રમાદ- છૂપો પણ મહાખતરનાક શત્રુ

(પ્રમાદ:- જે વસ્તુ- વાણી- વિચાર- વર્તન- સંયોગ વગેરેથી કે જે કારણોથી જીવ આત્મલક્ષ ભૂલે, પુદ્ગલાનંદી બને, આરાધનાને અપ્રધાન કરે, આચારને દુષિત કરે, કષાય- વિષય- એશ આરામ અને એના સાધનોને કષાય વિષયના વલણથી ઈચ્છે, સ્વીકારે તે બધી વસ્તુ વગેરેને પ્રમાદ કહેવાય.)

શેલકજી- કંડરિકની જેમ ભાવતી વસ્તુ જીવને રસગારવરૂપ પ્રમાદ કરાવે. ન ભાવતી વસ્તુ જીવને રસ ગારવના કારણે દ્વેષરૂપ પ્રમાદ કરાવે.

આપણી કઠોર અપ્રિયવાણી એ સમતા- સૌમ્યતાના નાશનું કારણ છે, આપણા અહંનો પ્રમાદ છે. મદ્ય એ અસ્વાધીનતાનું કારણ હોવાથી પ્રમાદનું કારણરૂપ પ્રમાદ છે. એની અસરઆધીન જીવ એ કાર્યરૂપ પ્રમાદ છે.

સારી વસ્તુઓ શબ્દાદિ વિષયરૂપ છે એ કારણરૂપ વિષય પ્રમાદ છે. એ રીતે ધન વગેરે પણ કારણના કારણરૂપ વિષય પ્રમાદ લેવા. એનાથી આનંદ પામતો જીવ, પ્રતિકૂળતામાં દ્વેષ અરૂચિ કરતો જીવ, એની આશંસા કરતો જીવ આ કાર્યરૂપ વિષય પ્રમાદ છે.

કષાય- નોકષાય ઉત્પાદક ચીજો વગેરે કારણરૂપ પ્રમાદ કહેવાય, એથી જીવને જે કષાય ક્રોધ-માન-માયા લોભ વગેરે ધાય અને નોકષાયો ધાય તે કાર્યરૂપ ભાવ કષાયરૂપ પ્રમાદ કહેવાય.

નિદ્રા, અનુપયોગ, નિરર્થક પ્રવૃત્તિ, આસક્ત પ્રવૃત્તિ, અન્ય આસક્ત પ્રવૃત્તિ (વિચાર અન્ય, પ્રવૃત્તિ અન્ય) આ પ્રમાદ છે. સ્ત્રી- દેશ- ભોજન- રાજ્ય (વિકથાના કારણભૂત ચાર પદાર્થ) આ ચાર ઉપલક્ષણ છે. એની રૂચિ વગેરે પ્રમાદ છે. આત્મસ્વરૂપ- મોક્ષમાર્ગ અને એના સાધનો સિવાયની જગતની તમામ વાતો એ ગૌણ- મુખ્ય રીતે પ્રમાદનું કારણ છે અને જીવના રસને જગાડે- વધારે છે તેથી એ પ્રમાદ છે.

માટે આ ચારના ઉપલક્ષણથી

સાંસારિક તમામ વાતો- વ્યવહારો વગેરેની કથા પ્રમાદ છે. એ રીતે તેવા

વાંચન વગેરે પણ પ્રમાદ છે. જેનાથી જીવ પાપસ્થાનના રસવાળો થાય, પાપ પ્રવૃત્તિવાળો થાય, ધર્મ સ્થાનનો રસ ઘટે, ધર્મ ક્રિયા ઘટે, અંતર્મુખતા ઘટે તે બધાને પ્રમાદ કહેવાય.

અત્યંત મદ- જેનાથી ઉત્પન્ન થાય તે પ્રમાદ કહેવાય, જેનાથી કર્તવ્ય- અકર્તવ્ય, હેય- ઉપાદેયપણું, ઉચિત- અનુચિતપણું જીવ ભૂલી જાય અથવા તદનુસારે જીવન વ્યવહારમાં ન પ્રવર્તે, રાગ દ્વેષાદીન ઘઈ અનુચિતપણે વર્તે તેવી જીવની પરિસ્થિતિ સર્જનાર વસ્તુ- વાણી- વર્તન વગેરેને પણ પ્રમાદ કહેવાય અને આંતર પરિણામને પણ પ્રમાદ કહેવાય.

આ પ્રમાદ યોગદુષ્પ્રણિધાનરૂપ છે, યોગદુષ્પ્રણિધાનથી ઉત્પન્ન થાય છે, તીવ્ર બને છે. આપાઢાભૂતિને લાડવા અંગે “મને મળવા જ જોઈએ” આવું માનસ દુષ્પ્રણિધાન થયું, તેની પાછળ રૂપપરાવર્તન વગેરે અનેક પ્રમાદ સર્જાયા.

માટે મૂળભૂત પ્રમાદ યોગ દુષ્પ્રણિધાન છે. યોગ છોડી શકાય તેમ નથી અને એમાં દુષ્પ્રયુક્તપણું દુષ્પ્રણિધાન, આંતરિક કષાય પરિણતિ, વિષયપરિણતિ, અનુપયોગ વગેરેથી આવે છે, તેનાથી કર્મ બંધાય છે અને ઉદયમાં આવે છે. વૈરાગ્ય ભાવના અને સાવધાની દ્વારા યોગના દુષ્પ્રણિધાનને રોકવાથી પ્રમાદ રોકાય છે. અહિં દુષ્પ્રયોગથી દુષ્પ્રણિધાન થાય છે, દુષ્પ્રણિધાનથી દુષ્પ્રયોગની પરંપરા થાય છે. માટે પ્રથમ નંબરમાં અનુપયોગ થવા ન દેવો. જે “સમયં ગોયમ મા પમાયએ” દ્વારા સૂચવાયું છે અને જો અનુપયોગ થાય તો અનુપયોગથી અશુભપ્રવૃત્તિ થાય તો ખ્યાલ આવતા તરત પાછા વળવું. આ બે પ્રણિધાનરૂપ નથી પરંતુ ખ્યાલ આવ્યા પછી પણ પાછા ન ફરો તો તે પ્રણિધાનરૂપ થાય છે માટે અનુપયોગ એ પ્રમાદ છે અને અનુપયોગથી થયેલ અશુભ પ્રવૃત્તિ એ પણ પ્રમાદ છે અને તે બન્નેથી જો કાળજીપૂર્વક પાછા ન વળીએ તો તે પ્રણિધાનરૂપ પ્રમાદ થાય છે. આ યોગ દુષ્પ્રણિધાન કષાયયુક્ત જ હોય છે અને તે પ્રમાદથી કષાયની તીવ્રતા ઘઈ અવિરતિ આવે છે. જાણવા છતાં, કહેવા છતાં, સમજાવવા છતાં પાપ રૂચિની તીવ્રતા- પ્રમાદ રૂચિની તીવ્રતાવાળો જીવ જો એ પ્રવૃત્તિથી અટકે નહીં તો પ્રમાદની આભોગ પૂર્વકની તીવ્રતા અને પાપથી અવિરામ તે

અવિરતિરૂપ બને છે અને પછી તે ગુણ, આચાર, ધાપવિરામ, કષાય વિજય, યોગ સુપ્રશિક્ષાન વગેરેના પક્ષપાતને, વિશેષ આદરણીય રૂપના વલણને, રૂચિને છોડીને પાપાચાર, કષાય વિષયાદિના વલણને ગુણરૂપ, સુખરૂપ માને છે. આ રીતે અનુપયોગ, સાહજિક અશુભ પ્રવૃત્તિ, યોગ દુષ્પ્રશિક્ષાનરૂપ પ્રમાદ દ્વારા સાધન પ્રવૃત્તિ વગેરેના પ્રમાદોને પ્રગટ કરી અવિરતિ અને મિથ્યાત્વમાં જીવને ખેંચી જાય છે. માટે સદા ઉપયુક્ત કષાય વિષયના સાધનોથી દૂર સાવધાન રહી, નોકષાયના નિઝહમાં તત્પર બનવું, પૌદ્ગલિક ઉત્તમ ચીજો છોડવી, પુદ્ગલમાં ઉત્તમપણાની દ્રષ્ટિનો ત્યાગ કરવો તો જ જીવ પ્રમાદ રહિત રહી શકે.

સંસારી જીવને - છદ્મસ્થ જીવને પુદ્ગલ વચ્ચે રહેવું પડે છે. જ્ઞાનાવરણ વગેરે કારણે અનુપયોગ થાય છે, મોહનીયના ઉદયના કારણે જીવન વ્યવહારની સાધક પ્રવૃત્તિમાં રાગાદિ પરિણતિ આંશિક ઘયા જ કરે છે ત્યારે અનુપયોગ અને આંશિક રાગાદિના સતત નિઝહ કરનાર પ્રમાદને જીતી શકે છે. તે માટે આચાર અને ભાવનાથી સતત પ્રવૃત્ત-ભાવિત રહેવું જેથી યોગની શુભ પ્રવૃત્તિ-ઉપયોગ દ્વારા દુષ્પ્રશિક્ષાનનો નિઝહ સતત રહે. પ્રમાદની વૃદ્ધિ ન થાય તો જ અવિરતિ- મિથ્યાત્વ ન આવે અને ક્રમશઃ વીતરાગભાવ પ્રાપ્ત થાય.

●●● સહન કરો શુદ્ધ બનો ●●●

આ જીવે ઇચ્છાપૂર્વક શું શું સહન નથી કર્યું તે વિચારવા જેવું છે. જીવનની એક ઇચ્છાપૂર્તિ માટે ત્યાગ કરે, તપ કરે, અપમાન સહન કરે, મજુરી- વેઠ-સેવા પણ કરે છે, ધન પણ ખર્ચે છે. દુઃખ પણ ઓપરેશન સુધીના, પરવશતાના અને બીજા પણ અનેક દુઃખ ભોગવે છે. આ બધાના કારણમાં કષાય પરવશતા, વિષય પરવશતા, મોહ- અજ્ઞાન પરવશતા છે અને ફળમાં સામાન્ય અનુકૂળતાની કે ધારેલ ચીજની પ્રાપ્તિ ક્યારેક ઘાય, ક્યારેક ન ઘાય પણ પછી પાછા વિયોગના દુઃખ વગેરે ઉભા જ રહે.

જીવે સંસારમાં કષાય- વિષય પરવશપણે કશું સહન કરવામાં બાકી નથી રાખ્યું. છતાં ફળમાં પાપ, દુઃખ અને ભટકવાનું ઊભું છે.

આનો અર્થ એ છે, સંસારમાં જીવ સામે ચડીને આ દુઃખ સ્વીકારે છે, આવેલાને આનંદથી વેઠે છે, એમાં તેનું મન એ મુખ્ય કારણ છે. મનની સમજણમાં કષાયવાળા જીવોની ગણતરીઓ જુદા પ્રકારે છે, વાસનાગ્રસ્તની ગણતરીઓ જુદા પ્રકારે છે. મનના કારણે સંસારના દુઃખ સહન કરવા સહેલા લાગે છે, આગળ વધીને કહીએ તો દુઃખરૂપ લાગતા જ નથી. હવે જો જીવ જિનવચનના ચિંતન દ્વારા, અરિહંત પ્રભુની કૃપા- કરુણા દ્વારા, ગુરુવર્યોના આશિર્વાદ દ્વારા, ગુરુ ઉપરના બહુમાન દ્વારા આપણા મનના ધોરણ બદલાય તો જીવને ધર્મમાર્ગે સાધુપણા સુધીમાં કશું જ કઠીન ન લાગે, ગુરુના વચન અમૃત લાગે, સાધુના વચનો ઉપકારી લાગે માટે સંસારી જીવની જે વિચાર સરણીઓ- મનના ધોરણો- માન્યતાઓ છે તે ફેરવવાથી, વારંવાર ભાવનાથી વિચારણાઓ ભાવિત કરવાથી ધર્મનું નુર પ્રગટે.

આરાધનાના કષ્ટો સહન કરવામાં આનંદ આવે, આરાધનાના કષ્ટો કષ્ટરૂપ લાગે જ નહિ.

૧) સંસારના સ્વાર્થ માટે કે કષાય પરવશ સહન કરનારને કંઈક લાભ ધવા છતાં એકંદર પાપ- દુઃખ અને સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

૨) મોક્ષ માટે, પોતાના કર્મક્ષય માટે, ધર્મ માટે, બીજાના તરફથી વચન કે વ્યવહારની આવતી પ્રતિકૂળતા બીજાને ઉપકારી તરીકે માગી સહન કરનારને ઉત્તમ પુણ્ય, ઉત્તમ ધર્મ, સમાધિ, સમતા અને આરાધકભાવ મળે છે. તેનાથી વિશેષ કર્મક્ષય થાય અને અલ્પ કાળમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩) ગુરુનું તેમજ સાધર્મિકનું સહન કરનાર ધર્મ યોગ્ય બને છે.

૪) તપ- ત્યાગ- નિર્દોષતા માટે, બીજાને અનુકૂળ થવા માટે સહન કરનાર આરાધનાને યોગ્ય બને છે.

૫) ધર્મી આત્મા પ્રત્યેના અપમાન, અનાદર તેમજ અરુચિથી ધર્મમાં અંતરાધકારક ધર્મ બંધાય, અને આદર, માન, રુચિથી ધર્મના અંતરાય તૂટે.

૬) પ્રતિકૂળતામાં પ્રસન્નતા- સમતા રાખનાર ધર્મના અંતરાય તોડે; પ્રતિકૂળતામાં અપ્રસન્નતા- સંકલેશ કરનાર ધર્મના અંતરાય બાંધે.

૭) ઉતાવળીયો સ્વભાવ, ઉશ્કેરાટવાળો સ્વભાવ, અવિચારિક સ્વભાવ, શબ્દસિક સ્વભાવ ધર્મને અયોગ્ય બનાવે. અંતરાયો અને પાપ કર્મ બંધાવે. આનાથી વિપરીત સ્વભાવ, શાંત- સ્વસ્થ- વિચારક- ચોકસાઈવાળો સ્વભાવ અંતરાયોને તોડે, પાપકર્મ ખપાવે, ધર્મ અને પુણ્ય પ્રાપ્ત કરાવે.

સંસાર કહે છે, “કોઈથી દબાઈએ નહિ, બધાને દબાવીએ”

ધર્મ કહે છે, “કોઈને દબાવીએ નહિ. બધા પ્રત્યે નમ્ર બનીએ.

કોઈને ઠગીએ નહિ, કોઈને ઉતારી પાડીએ નહિ, કોઈનું અપમાન ન કરીએ, માન આપીએ, પેટ ભરીને જમાડીએ, જાતે ભૂખ્યા રહીએ, ઉણોદરી કરીએ, બીજાને અનુકૂળ બનીએ, બીજાને પ્રતિકૂળ ન બનીએ, બીજાનો ગુસ્સો સહી લઈએ, જાતે ગુસ્સો ન કરીએ, અપમાન સહન કરીએ, કોઈને ગુસ્સે ન કરીએ, આપણે ગુસ્સે ન ધઈએ.

ટુંકમાં સંસારમાં ઘણું ઘણું ઘણા કાળ માટે ઘણાથી સહન કરવાનું છે, અને ફળમાં સાવ મામુલી લાભ થાય કે ન પણ થાય અને પાછળ મોહ- અજ્ઞાન- અવિવેક અને દુઃખની પરંપરા સર્જાય છે.

આ વાતને સતત ધ્યાનમાં લઈને ધર્મ માટે, ધર્મરૂપે સાધર્મિકોથી, ધર્મિઓથી, ગુરુઓથી, ગુરુભાઈઓથી સહન કરવામાં ઘોડું સહન કરવાનું, ઘોડા કાળ માટે- એક બે ભવ પૂરતું સહન કરવાનું અને ફળમાં ધર્મની વૃદ્ધિ, સત્વ વૃદ્ધિ, સદ્ભાવનાની વૃદ્ધિ, અપ્રતિપાતી ધર્મની પ્રાપ્તિ અને ૩-૫-૭ ભવમાં મુક્તિ મળે છે.

માટે ધર્મી આત્માએ વ્યવહારમાં મૂર્ખ જેવા બનીને પણ સહન કરી આંતરિક ધર્મની રક્ષા કરવી- વધારવી.

● ○ ● ધર્મની આંતરિક ઓળખ ● ○ ●

અનંત ઉપકારી અરિહંત પરમાત્માઓએ જગતના સર્વજીવોના કલ્યાણાર્થે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી “દુર્ગતૌ પ્રપતજ્જન્તૂન્ ધારયતિ સદગતિં ચ પ્રાપયતિ ઇતિ ધર્મઃ” દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને આધાર આપી અટકાવી સદ્ગતિ તરફ લઈ જાય તેનું નામ ધર્મ. ધર્મતીર્થની સ્થાપના બાદ જીવોને મોક્ષમાર્ગ બતાવવા પરમાત્માએ અને અન્ય ગીતાર્થ સંવિગ્ન ભવભીરૂ મહાપુરૂષોએ માર્ગદર્શક શાસ્ત્રોની રચના કરી જેમાં ધર્મતત્ત્વનું વિસ્તૃત અને સચોટ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભિન્ન ભિન્ન ક્ષયોપશમવાળા જીવો તેમાંથી પોતાની યોગ્યતા, રૂચિ અને સમજણ અનુસાર ધર્મનું આચરણ કરતા હોય છે.

ધર્મના અલગ- અલગ પંથો અને મતો હોવા છતાં સામાન્ય એક નિયમ પ્રસ્થાપિત થયેલો છે કે સુખી થવું હોય તો ધર્મ તો કરવો જ જોઈએ. દાવાનળની જેમ ભડકે બળતા સંસારમાં મનની સમાધિ, પ્રસન્નતા, શાંતિ ધર્મ વગર બીજું કોઈ આપી શકે તેમ નથી માટે ધર્મ અને પુણ્ય બન્ને તરફ કુણી લાગણી રહેવી જોઈએ અને પાપ અને અધર્મ તરફ કરડી નજર થવી જોઈએ...

હવે પ્રશ્ન એ થાય કે આટલા અલગ- અલગ મતો અને માર્ગોમાંથી સાચો ધર્મ કેવી રીતે જાણવો?... તો એનો ઉત્તર એ મળી શકે કે સર્વજ્ઞ, વીતરાગ ભગવંતપ્રરૂપિત ધર્મ એ જ સાચો ધર્મ જાણવો... તો ફરી એક પ્રશ્ન થાય છે કે- સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિ બાદ પણ ધર્મની તે- તે ક્રિયાઓ, આરાધનાઓ વગેરે જે કરાય છે તે સાચો ધર્મ હશે? કેવી અવસ્થાને, પ્રવૃત્તિને ધર્મ તરીકે લેખી શકાય? નકલના જમાનામાં અસલી ધર્મ ઓળખવો મુશ્કેલ બની જતો હોય છે.

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ વિશિષ્ટ અનુભવ જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ અદ્ભૂત પ્રત્યુત્તર આપ્યો છે કે આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ માટે, શુભ સંસ્કારોના વિકાસ અને દૃઢતા માટે, કર્મ ખપાવવા માટે જે વિચાર - વાણી - વર્તન કરાય તે ભાવધર્મ કહેવાય. માત્ર અમુક સ્થળે, અમુક સમયે કરાતી અમુક જ ક્રિયાઓને ધર્મ કહેવાનું શાસ્ત્રકારોને અભિપ્રેત નથી. વિવેકદીપ જાગૃત થયા બાદ શુભ અને શુદ્ધ

આશયથી કરાતી કોઈ પણ ક્રિયા ધર્મસ્વરૂપ બની જતી હોય છે. આચારાંગનું અતિ પ્રસિદ્ધ સૂત્ર 'જે આસવા તે પરિસવા' પણ આ જ વાત કરે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ વિરતિધર આત્મા કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો પ્રાયઃ કિલ્ષ્ટ કર્મબંધ કરતો નથી કારણ કે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની આજ્ઞા નજર સામે રમતી રહેવાના કારણે કર્મક્ષય અને આત્મશુદ્ધિનું લક્ષ્ય સતત રમતું રહે છે. પ્રત્યેક ક્રિયામાં વિધિશુદ્ધતા, આદર, ચોકસાઈ અને ઔચિત્ય હોવાના કારણે તેનો ધર્મ શુદ્ધધર્મ બન્યો રહે છે. તે જ રીતે પાપક્રિયા કરવી પડે તો ય તેમાં પાપનો ડંખ, અનાદર, તેમાંથી છૂટવાની તાલાવેલી હોવાના કારણે આરાધકભાવ જીવતો રહે છે. તેથી તેમનો ધર્મ ભાવધર્મ બને છે.

જેની પાસે આવો આરાધકભાવ નથી એવા આત્માઓ દ્વારા માત્ર ગતાનુગતિકપણે- બધા કરે છે તેવું આપણે પણ કરવું એ આશયથી, લીધું છે માટે પુરું કરવું તે ભાવનાથી કે ઓઘ ઉદ્દેશથી વિશિષ્ટ ભાવોલ્લાસ વગર, બહુમાન કે વિધિ વગર સામાન્યથી માત્ર પુણ્ય માટે જે આચાર પળાય, વિચાર-વાણી કે વર્તન કરાય તે દ્રવ્ય ધર્મ છે, જેને પુણ્ય પણ કહેવાય. સ્પષ્ટ સમજણ વિના માત્ર કુલાચારથી કે અન્યની પ્રેરણાથી કરાતો ધર્મ આ કક્ષામાં આવે છે. આવા જીવોને આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ, કર્મક્ષય વગેરે લક્ષ્ય કાં તો હોતું નથી અથવા અતિ મંદ કક્ષાનું પ્રભાવહીન હોય છે.

ભાવધર્મનું સામર્થ્ય જ્યાં સુધી પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાં સુધી દ્રવ્યધર્મ કરતા રહેવો જોઈએ. તેનાથી ધર્મ અને ધર્મીનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, જીવન શાંતિથી પસાર થાય છે. શાઓમાં પુણ્ય (દ્રવ્યધર્મ)ને સાધન કહ્યું છે, ધર્મને સાધ્ય કહ્યો છે. સાધ્યની પ્રાપ્તિમાં સાધનની પણ આવશ્યકતા અને મહત્તા હોય છે.

એ જ રીતે આત્મ ગુણો, સંસ્કારો કે શુદ્ધભાવો વિગેરેના નાશનું કારણ જાણી, બીજા પણ અનેક અધ્યાત્મમાર્ગની પ્રગતિના ઉદ્દેશથી અઢારે પાપસ્થાનકોની આંતરિક- બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે છોડવાનો કે ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો અથવા તેમાં પશ્ચાત્તાપવાળા, જયજ્ઞાવાળા થવું તે ભાવથી અધર્મ વર્જવારૂપ કર્તવ્ય થયું. વિવેકી જીવોનો સ્વભાવ જ તેવો બની ગયો હોય છે કે

પાપ ન કરી શકે, કરવું પડે તો ક્રુજરી છૂટયા વિના ન રહે. પણ આટલી ભૂમિકા કે ઉલ્લાસ પણ ન હોય ત્યારે વ્યવહારથી પણ અઢાર પાપસ્થાનકો છોડવા, ઘટાડવા, અંતરથી બહુમાન ન રાખવું, પાપોના નુકશાનની વિચારણા- ભાવના કરવી, પાપ છોડવાના લાભો વિચારવા તે પણ બીજા નંબરે (દ્રવ્યથી) કર્તવ્ય બને છે. આ રીતે પાપો છોડવાથી છેવટે સ્વભાવથી જ પાપ છોડવાનું સામર્થ્ય મળે છે.

આમ પ્રત્યેક સ્થાને દ્રવ્ય તે ભાવનું કારણ બને છે. ઉપાદેય અને પ્રધાન હંમેશા ભાવધર્મ જ છે. પરંતુ સાથે સાથે દ્રવ્યધર્મ પણ હેય તો નથી જ. પ્રારંભિક અવસ્થામાં કરાતો દ્રવ્યધર્મ જ ઊંચી ભૂમિકા સુધી પહોંચાડી શકે છે માટે જીવનમાં દ્રવ્યધર્મ અને ભાવધર્મ બન્ને પર જોર આપવું, ધીમે ધીમે ભાવધર્મની ઊંચી ભૂમિકા સુધી આવવું, તેમ કરતાં કરતાં ધર્મ સ્વભાવગત બની છેવટે સિદ્ધિગતિ સુધી પહોંચાડનાર બનશે.

॥ मैत्र्यादिभावसंयुक्तं तद्धर्म शुद्धमिष्यते ॥

પરમાત્માના શાસનની આરાધનાના પાયામાં મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ બતાવી છે. ધર્મબિંદુ નામના ગ્રંથમાં સૂરિપુરંદર પૂ.આ.શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ મહારાજ ધર્મની વ્યાખ્યા કરતા લખે છે કે જે મૈત્ર્યાદિભાવથી યુક્ત હોય તેવી શુભ પ્રવૃત્તિ કે ચિત્તવૃત્તિ તે ધર્મ.

તેથી જેને ધર્મ જોઈતો હોય તેણે મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા અને માધ્યસ્થ આ ચારે ભાવનાથી હૃદયને ભાવિત બનાવવું જ પડે અર્થાત્ આ ભાવનાઓ ફરજિયાત છે. આ સૌ ભાવનાનું મૂળ મૈત્રી ભાવનામાં છે. તેથી સૌ પ્રથમ મૈત્રી ભાવના બતાવી તથા મૈત્રીભાવના સર્વજનવ્યાપી છે જ્યારે પ્રમોદ-ગુણીજન પ્રત્યે, કરુણા દુઃખી-પીડીત જીવો પ્રત્યે અને માધ્યસ્થભાવના ઉપેક્ષણીય જીવો પ્રત્યે રાખવાની છે તે કારણથી પણ પ્રથમ મૈત્રીભાવના કહી.

મૈત્રી:- જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે દિલમાં સ્નેહભાવ-લાગણીભાવ. કુટુંબ-સ્વજન ઉપર તો મમતા કાયમ રહે છે. તેઓ પ્રત્યે તો હૃદયમાં સ્નેહભાવ આપણે રાખતા જ હોઈએ છીએ કારણ કે તેમને આપણા માનીએ છીએ. કુટુંબપ્રેમ-સ્વજન સ્નેહ તો અનાદિના સંસ્કાર છે. અહીં તે પ્રેમ-સ્નેહના વ્યાપને વધારવાની વાત છે. તેના ક્ષેત્રને પહોળું-વિસ્તૃત બનાવવાની વાત છે. “વસુધૈવ કુટુંબકમ્” ની ભાવના લાવવાની છે. સ્વજન જ નહીં પણ સર્વજનને પોતાના માનવાના છે.

પ્રશ્ન:- આપણે વીતરાગ બનવાનું છે તો બીજા ઉપર રાગ શું કામ રાખવો? વીતરાગપણાની પ્રાપ્તિમાં રાગ પ્રતિબંધક ન બને?

ઉત્તર:- મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા રાગના કારણો છે પરંતુ જ્યાં સુધી આત્મા બળવાન નથી બન્યો ત્યાં સુધી આની જરૂરિયાત છે. મૈત્ર્યાદિ રાગના આંશિકરૂપક છે, મુખ્યત્વા વેર-અરુચિ-ઉપેક્ષા વગેરે અશુભભાવના નાશક છે, તેની ઉત્પત્તિને રોકનાર છે. તેનાથી દોષદષ્ટિ, અન્યની ભૂલ વખતે દ્રેષભાવ, પ્રતિસ્પર્ધિપણાનો, અહિતકારીપણાનો ભાવ નાશ પામે છે.

પ્રશ્ન:- મૈત્રી ભાવની જરૂર શું?

ઉત્તર:- આપણા હૃદયમાં મૈત્રીભાવ રાખવાથી વૈરી ઉપર વેર ઉત્પન્ન થતું નથી. તેમને પોતાના માનવાથી તેઓ તરફથી પ્રતિકૂળ વર્તનમાં પણ દ્વેષ-અરૂચિ આવતા નથી તેથી સામાન્યથી બધા ઉપર મૈત્રીભાવ રાખવાનો અને જ્યાં ઈર્ષા-અરૂચિ હોય ત્યાં તેના વારણ માટે ખાસ રાખવો.

આપણી આરાધનાની નિર્વિઘ્નતા માટે બીજા પ્રત્યે સ્નેહભાવ જરૂરી છે. સામી વ્યક્તિ આપણી આરાધનામાં સહાયક ક્યારે બને? જો તેને આપણા પ્રત્યે લાગણી હોય તો, પરંતુ જેને લાગણી નથી અને દ્વેષ છે તે કાયમ આપણા કાર્યમાં દખલ કરે. બીજો વેરભાવ રાખે અને આપણે તેના ઉપર અરૂચિ રાખીએ તો આપણે ધર્મ કરવા માટે યોગ્ય નથી.

આપણે ગુનેગાર ન હોઈએ તો ય તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ-મિત્રતા રાખી શક્ય પ્રયત્ન દ્વારા તેનો વેર-દ્વેષભાવ છોડાવવો. તેનું આપણા પ્રત્યેનું વેર છૂટે તો બન્નેને લાભ. કદાચ ન છૂટે તો ય આપણી મૈત્રીભાવનાથી સ્વને તો જરૂર લાભ થાય. આપણું હૃદય નિર્મળ-અકુટિલ રહે. કમઠનું વેર હોવા છતાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવને મૈત્રીના કારણે કાંઈ નુકશાન ન થયું. અગ્નિશર્માનું વેર ગુણસેન રાજાને કાંઈ ન કરી શક્યું માટે પ્રથમ પોતે વેર ભાવના છોડવી, પછી સામાની યોગ્યતા જોઈ શક્ય પ્રયત્નો દ્વારા તેની પણ છોડાવવી. વેર છોડાવવાથી ભવિષ્યમાં તે આપણી ધર્મ-આરાધનામાં વિઘ્નકર્તા ન બને. આપણા પ્રત્યેની સામાની અરૂચિ કઢાવવી કારણ કે અન્ય પ્રત્યેની આપણી કે આપણા પ્રત્યેની અન્યની અરૂચિનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી. કૃષ્ણ મહારાજાના પૂર્વના ત્રીજા ભવની વાતમાં આવે છે કે બે ભાઈઓ ગાડામાં બેસીને જઈ રહ્યા છે. આગળ જતાં રસ્તા વચ્ચે કોઈ નાનું પ્રાણી બેઠું છે ત્યારે મોટો ભાઈ કહે છે ' ગાડું બાજુમાંથી લઈએ' ત્યારે નાનો બોલ્યો ' આપણે શા માટે ફેરવવું પડે? આવી રીતે રસ્તા વચ્ચે બેસાતું હશે? તેની ઉપરથી જ જવા દેવું.' અને નાનાએ મોટાના હાથમાંથી દોરડું લઈ પોતે જ ચલાવ્યું. પેલું પ્રાણી મૃત્યુ પામીને સ્ત્રી થયું. અને કાળક્રમે બન્ને ભાઈઓ મરીને તે સ્ત્રીના પુત્રો તરીકે જન્મ્યા. જે

ભાઈએ બાજુ પરથી ગાડુ ચલાવવાનું કહ્યું હતું તેની પર માને પ્રેમ અને બીજા ઉપર અરૂચિ છે.

માટે આ ભવમાં આપણે કોઈ પ્રત્યે અરૂચિ રાખવી નહીં અને બીજાને હોય તો કઢાવવી . એના હૃદયમાં રહેલ દ્વેષ- અરૂચિ પણ આપણને હેરાન કરે છે.

સંસારમાં બેઠા છીએ તેથી અશરણ છીએ. કર્મ ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં ખેંચી જાય તેનાથી રક્ષણ કરવું જોઈએ. શ્રીમંતાઈ કે ગરીબી દરેક અવસ્થામાં જીવો પ્રત્યે સ્નેહ-લાગણી જ રાખવી . આપણે બધા સાથે અનુકૂળ રહેવાનું પ્રણિયાન રાખવું જોઈએ. બીજાને અનુકૂળ થવાની આપણને બુદ્ધિ ધાય તો સામાને પણ તેવી બુદ્ધિ ધાય. કદાચ સામો પ્રતિકૂળ વર્તે તો પણ આપણે તો અનુકૂળ જ રહેવું. તેનાથી પુણ્ય વધતાં સામાની બુધ્ધિ કરે- અનુકૂળ બને. અન્યથા આપણને તો સમાધિ રહે જ.

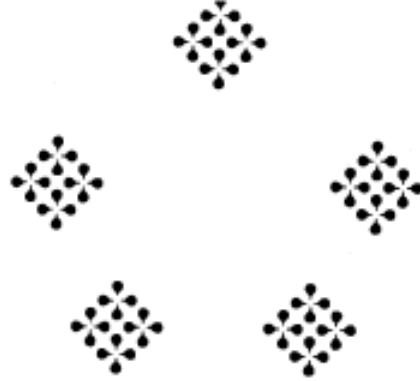
જગત સ્વાર્થાધ છે એમાં જ આપણે રહ્યા છીએ. મોક્ષે નહીં જઈએ ત્યાં સુધી આ જગતની વચ્ચે જ રહેવું પડશે. આ જ જીવો સાથે આપણે વ્યવહાર કરવાનો છે તેવા સમયે બીજા ઉપર ઈતરાજી કરી વૈરમાનસ ઊભું કરીએ તો આપણામાં જ અશાંતિ આવે. આમ લાખો રૂપિયા સારા કામમાં વાપરે અને કોઈ ઘોડા રૂપિયાની ઠગાઈ કરે તો ગુસ્સો કરી અમૈત્રી ભાવ રાખે-ઝઘડો કરી યાવતૂ કોર્ટ સુધી પહોંચે તે યોગ્ય ગણાય ? શ્રાવકે કોર્ટમાં કોઈ દિવસ ન જવું જોઈએ.

પ્રશ્ન :- આપણા પર કોઈ આરોપ મૂકે તો કોર્ટમાં જવું પડે ને ?

ઉત્તર :- આવેલ કલંકનું વારણ આપણાં કર્મો પૂરા ધાય ત્યારે ધાય, તે સિવાય નહીં. તથા આપણા આત્માની સમાધિ- સમતા- સ્નેહભાવ અબજો રૂપિયા કરતાં વધુ કિંમતી છે તે ભૂલવું ન જોઈએ.

મૈત્રી ભાવ જીવનના બધા વ્યવહારોમાં આવે તો બધા તરફથી અનુકૂળતા રહે . આત્મા જેટલો-જેટલો બીજાને અનુકૂળ બને તેટલા બીજા જીવો પોતાની તરફ લાગણી વાળા ધાય. આવી લોકપ્રિયતાને ધર્મ પામવાની યોગ્યતાનો ગુણ કહ્યો છે. જેણે લોકોની લાગણી મેળવી નથી તે જે ધર્મ આચરે તે ધર્મ પણ નિંદ્ય બની જાય છે.

જેની નજરમાંથી- વાણીમાંથી- પ્રવૃત્તિમાંથી મીઠાશ જાય તેને કયાંય શાંતિ ન મળે. બીજા સાથે મૈત્રી કરવાથી શાંતિ આપણને મળવાની છે. અને જે આત્મા શાંત હોય તે જ ધર્મને યોગ્ય છે. મામુલી અવસ્થામાં નાની બાબતોમાં બીજાનું મન રાખવું તે પણ સામાન્યથી વ્યાજબી છે. નાની વાતોમાં કડકાઈ કરી સ્નેહ સંબંધ તોડવાથી હૃદયમાં ધર્મ ન આવે. તિરસ્કારથી રૂક્ષતા-કઠોરતા આવે છે અને જ્યાં રૂક્ષતા હોય ત્યાં કદી વૃક્ષ ન ઉગે, ફળ ન લાગે મારે દરેક સાથે મીઠાશથી મૈત્રીથી રહેવું.

ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિણ્ણ ॥

સંસારી જીવો મોહ, અજ્ઞાન, ગતાનુગતિક રીતે (દિખાદેખીથી), કર્મપ્રેરિત રીતે સમજીને કે સમજ્યા વિના, જે મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તે સંસારવર્ધક છે. તેવી પ્રવૃત્તિઓને જાણવી, વિચારવી અને છોડવી અને તત્ત્વદ્રષ્ટિથી યોગ્ય અને નિશ્ચયથી જ્ઞાન-શ્રદ્ધાપૂર્વકની જે વિચારસરણી, જે વાણી, જે વર્તન કરવું તેને યોગ કહેવાય. આવા વિચાર-વાણી-વર્તનના કારક જ્ઞાન-શ્રદ્ધા-વિવેક-તત્ત્વદ્રષ્ટિરૂપ આત્મસ્વરૂપનું જે નિયંત્રણ તે યોગ છે. આત્મવીર્યનું સ્વભાવમાં જોડાવું, તેની સૂચક-જ્ઞાપક મન-વચન-કાયાની તત્ત્વદ્રષ્ટિની, શ્રદ્ધાપૂર્વકની, જ્ઞાનપૂર્વકની અને જ્ઞાનીની નિશ્ચાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિને વ્યવહાર નયથી યોગ કહેવાય છે. નિશ્ચય નયથી તત્ત્વદ્રષ્ટિ, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અસત્તૂનિર્વતન અને સત્પ્રવર્તનનો જે ક્ષયોપશમ ભાવરૂપે આત્મ સંસ્કાર અને એથી વિપરીતપણાનું અનુભ્વાન, અનાભોગરૂપે પણ અશુભમાં અપ્રવર્તન તે નિશ્ચયના કારણરૂપ અર્થ નિશ્ચયરૂપ યોગ છે. ક્ષાયિકભાવ-સ્વભાવપ્રાપ્તિ-સિદ્ધસ્વરૂપ એ કાર્યરૂપ યોગ છે. અહીં યોગનો અર્થ સ્વભાવપ્રવર્તન લેવો.

સ્વભાવ જોડવાના કારણરૂપ યોગ છે. સ્વભાવ પ્રવર્તન એ કાર્યરૂપ યોગ છે. ક્ષયોપશમભાવ કારણરૂપ યોગ છે. ક્ષાયિકભાવ એ કાર્યરૂપ યોગ છે અને બાહ્ય પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ કારણના કારણરૂપ વ્યવહાર યોગ છે.

વ્યવહાર યોગ ૩૨ છે. તેનાથી ક્ષયોપશમ યોગ પ્રાપ્ત થાય, અને તેનાથી ક્ષાયિકયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

આલોચન :

આલોચન-એટલે યોગ્ય ગીતાર્થ ગુરુ પાસે સ્વદોષનું કથન કરવું. આનાથી જીવ માન-માયાનો નિગ્રહ કરે છે અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સ્વદોષનું કથન કરવાથી પાપના પક્ષપાતનો નાશ થાય છે.

બીજો અર્થ છે કથન, પોતાની જીવનચર્યા-વ્યવહારનું યોગ્ય વ્યક્તિ પાસે શક્ય હોય તો કાર્ય કરતા પહેલા અને પછી બન્ને વખત અને પૂર્વ શક્ય ન બને તો છેવટે કાર્ય કર્યા પછી પણ યથાસ્થિત કથન કરવું. આનાથી પ્રમાદ-મોહ-

અજ્ઞાનથી ઘટી ભૂલો અટકે છે. પોતાને જે ભૂલોનો ખ્યાલ ન આવે તે વડીલ બતાવે છે. તેથી આત્મા પ્રજ્ઞાપનીય, સરળ અને સમર્પિત ભાવમાં રહે છે.

ત્રીજો અર્થ-દરેક પરિસ્થિતિમાં દરેક પ્રસંગમાં વાસ્તવિક રીતે યોગ્યરૂપે ગુણ-દોષની, કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની વિચારણા, જેમાં બદ્ધાગ્રહતા ન હોય, લાભ નુકસાનને સમજવાની તૈયારી હોય. આવી વિચારણાની તૈયારીને ઉપદેશ શ્રવણલબ્ધિ કહેવાય છે. તે ધર્મ અને ગુણો પામવા માટેની ભૂમિકા છે. માટે એને પણ યોગોના કારણરૂપ યોગસંગ્રહ તરીકે બતાવેલ છે.

ઉજ્જૈની નગરી... જિતશત્રુ રાજા... અહન નામનો અતીવ બળવાન મલ્લ... સર્વ રાજ્યમાં અજેય... સમુદ્ર કિનારે સોપારક નગરમાં રાજા સિંહગિરિને મલ્લો પ્રિય હોવાથી પોતાને ત્યાં મલ્લયુદ્ધ કરાવે છે. તેમાં જે મલ્લ જીતે તેને તે ઘણું દ્રવ્ય આપે છે. અહનમલ્લ દર વર્ષે ત્યાં જઈને જપપતાકા મેળવે છે. તેથી રાજા વિચારે છે કે આ બીજા રાજ્યમાંથી આવીને જપ મેળવે છે તે મારું અપમાન છે. મારા નગરમાં પણ બળવાન મલ્લ હોવો જોઈએ. આમ વિચારી રાજાએ બીજા મલ્લની તપાસ કરી. એક માછીમારને ચરબી પીતો જોયો. તેના બળની પરીક્ષા કરી બળવાન જાણીને એને પોષ્યો, વ્યવસ્થિત તૈયાર કર્યો.

અહનમલ્લ દર વર્ષની જેમ ઉત્સવ (મલ્લયુદ્ધ) થશે તેમ સમજીને પહેલેથી જ પોતાના નગરમાંથી નીકળી પોતાના ખોરાક માટેની સામગ્રી લઈ શાંતિથી આવે છે. નિયત સમયે યુદ્ધ થયું. પરંતુ આ વખતે અહનમલ્લ મસ્તિષ્કમલ્લથી હારી ગયો. પોતાના સ્થાને જઈને વિચારે છે આ યુવાન છે તેથી તેના બલની વૃદ્ધિ ઘટી જશે, જ્યારે મારા બળની હાનિ થશે. માટે આને હરાવવા બીજા યુવાન મલ્લને તેની સામે ખડો કરું.

યોગ્ય વ્યક્તિની તપાસ માટે પોતાના નગરમાંથી નીકળ્યો. સાંભળવામાં આવ્યું કે સૌરાષ્ટ્રમાં બળવાન માણસો હોય છે. તેથી તે તરફ ચાલ્યો. અનેક ગામોને વટાવતાં વટાવતાં ભરૂચની બાજુમાં હરિણી ગામની બહાર દુરિય કુપિકા નામક સ્થળે ખેડૂત જોયો જે એક હાથે હળ ચલાવે છે અને બીજા હાથે ઠુંડા, કચરા, પથ્થર વગેરેને ઉખેડે છે. આવું બળ જોઈને તે ઝિભો રહ્યો. વિશેષ

બળ જોવા માટે વિચારે છે તેનો ખોરાક જોઈએ. આ બાજુ ભોજનનો સમય થતાં ખેડૂતે બે બળદોને કામથી છુટા કર્યા અને સ્ત્રી ઘરેથી ભોજન લઈને આવી. ઘડો ભરીને ભાત હતા. ખેડૂત ખાઈ ગયો. પોતાને યોગ્ય વ્યક્તિ મળી ગયો. ગામમાં ફરીને અટ્ટણમલ્લે સાંજે એના ઘરેજ મુકામ કર્યો.

“અતિથિ ! આપનું નામ-ગામ અને કામ શું છે?” ખેડૂતે પ્રશ્ન કર્યો.

“મિત્ર! લોકો મને અટ્ટણમલ્લ કહે છે. ઉજ્જૈનીનો વાસી છું અને મલ્લયુદ્ધ કરું છું.” મલ્લે ટૂંકો જવાબ વાળ્યો.”

“આ બાજુ આવવાનું પ્રયોજન શું?” ખેડૂત બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

“ભાઈ! હું એ યુવાન-બળવાન વ્યક્તિની શોધમાં છું, જેને હું મારા જેવો અજેય મલ્લ બનાવી શકું. તેથી ગામોગામ ફરતો અહીં આવ્યો. ખેતરમાં તમને કામ કરતા જોઈ મને લાગ્યું કે જોઈતો હતો તેવો પુરુષ મળી ગયો. મારો ફેરો સફળ. જો તમારી ઈચ્છા હોય તો મારી સાથે ચાલો. હું તમને શ્રીમંત બનાવીશ.” અટ્ટણમલ્લે જવાબ વાળ્યો.

ખેડૂત તૈયાર થયો. અટ્ટણમલ્લે તેની સ્ત્રીને કપાસનું મુલ્ય આપ્યું (જેથી કપાસ કાંતી વસ્ત્ર વણી વેચે), બળદના ચારા માટેનું પણ મુલ્ય આપ્યું. તે સ્ત્રીને સોગન આપી અટ્ટણમલ્લે ખેડૂતને લઈને ઉજ્જૈની ગયો. વમન-વિરેચન વગેરે કરી પુષ્ટ કર્યો અને અનેક પ્રકારના યુદ્ધ, કુસ્તિ, મલ્લપશુ શીખવાડ્યા અને ફરી યુદ્ધના સમયે પૂર્વની જેમ બન્ને વહેલાસર સોપારક નગરમાં આવ્યા.

પ્રથમ દિવસે નવો ખેડૂત મલ્લ અને તે જ ગામના મચ્છિકમલ્લનું યુદ્ધ થયું. એકે ન હાર્યા. સમય પૂર્ણ થતા બીજા દિવસ પર મુલતવી રાખ્યું. બન્ને મલ્લો પોતાના સ્થાને ગયા.

“હે મિત્ર! તને મારના કારણે જ્યાં દુઃખતું હોય તે કહે.” અટ્ટણમલ્લે ખેડૂતને પૂછ્યું. મલ્લે બતાવ્યું તેથી અટ્ટણમલ્લે તેલ માલીશથી શીઘ્ર સ્વસ્થ કર્યો.

રાજાએ પોતાના મચ્છિકમલ્લને માલીશ કરવા માલીશવાળા મોકલ્યા, તો તેણે જવાબ આપ્યો કે “તે બીચારો મારી સામે શા હિસાબમાં? તેના બાપથી પણ હું ગભરાતો નથી, મારે માલીશની જરૂર નથી.” અભિમાનથી તેણે

દુઃખાવાના સ્થળ ન કહ્યા. માલીશ ન કરાવી તેથી સ્વસ્થ ન થયો. બીજા દિવસે પણ યુદ્ધમાં કોઈ ન જીત્યું પછી માલીશ પ્રક્રિયા પહેલા જેવી થઈ. ત્રીજા દિવસે જોરથી લાગેલા પ્રહારના કારણે કેડે હાથ દઈને મચ્છિકમલ્લ ઊભો, તેથી અટ્ટણે ખેડૂતને ઈશારાથી કહ્યું. તેથી તે ખેડૂતમલ્લે મચ્છિકમલ્લને માથામાંથી પકડ્યો. કુડીકાના નાળયાની જેમ એક બાજુ મુક્યો. આ રીતે મચ્છિકમલ્લ હાર્યો, ખેડૂતમલ્લ જીત્યો. તેનો સત્કાર થયો અને બન્ને ઉજૈની ગયા. ધન મળવાથી, આબરુ વધવાથી સુખી થયા. મચ્છિકમલ્લ પીડાયો, અપમાનિત થયો, ધન ન મળ્યું, હતાશ થયો અને મર્યો.

મલ્લની જે વિજયપતાકા, તેમ અહીં આરાધનાની પતાકા જાણવી, અટ્ટણના સ્થાને આચાર્ય જાણવા, મલ્લના સ્થાને સાધુ, પ્રહારના મારના સ્થાને અપરાધો જાણવા.

જે પોતાના અપરાધોની ગુરુ પાસે આલોચના કરે છે. તે નિઃશલ્ય થયેલો ત્રણે લોકરૂપ રંગભૂમિ-યુદ્ધભૂમિમાં નિર્વાણરૂપી વિજયપતાકાને મેળવે છે. આ રીતે આલોચન દ્વારા યોગનો સંગ્રહ ધાય છે. આ શિષ્યનો ગુણ છે.

એક વિચારણા :

(૧) સંસારી, અજ્ઞાન અને મોહથી વ્યાપ્ત આત્માની ખાસિયત છે કે જેને જે શક્તિ મળે તે વિકસાવે, ટકાવે અને તેનાથી બીજાને હરાવે, તેના દ્વારા અર્થ ઉપાર્જન કરે. એથી જીવની દરેક શક્તિથી અશુભ ઉદ્દેશ-ગર્વ-તિરસ્કાર-પાપપોષણ ધાય છે. આરોગ્યને ટકાવવા વ્યાયામ કરે તો તે અર્થદંડ કહેવાય કારણ સંસારી આત્માને આરોગ્ય એ પ્રધાનતયા અર્થદંડનું કારણ બને છે અને ધર્મવિહીન આત્માને અનેક પ્રકારના અનર્થદંડનું પણ કારણ બને છે.

ધર્મથી વ્યાપ્ત સાધુ મહાત્માને આરોગ્ય એ ધર્મનો હેતુ છે. અને એ આરોગ્ય માટે કરાતી યતનાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ તે પણ અર્થદંડ ન કહેતા ધર્મનું કારણ કહેવાય.

મલ્લયુદ્ધ અનર્થદંડ છે. તેનાથી કમાવું તે પણ અનર્થદંડ છે. અટ્ટણમલ્લ જે ગામમાં હતો તે રાજાને મલ્લયુદ્ધનો રસ ન હતો તેથી તે મલ્લયુદ્ધના પ્રોગ્રામ ગોઠવતો ન હતો.

(૨) જેને જેનો રસ અને મમતા બધાય તેની તે બ્રીફ-પક્ષ લઈને જગતમાં તેનો પક્ષ કરતો બીજાના તે કાર્યની પ્રશંસા કરતો, બીજાને પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન આપતો રહે છે, જાતે પ્રવર્તતો રહે છે.

જે રાજાને યુદ્ધનો રસ નથી, ત્યાં અટ્ટહાસમલ્લની શી કિંમત? જેને જેનો રસ ન હોય તેની પાસે તે ચીજ સારી હોય કે નરસી, તેને તેની કિંમત નથી હોતી. "ટકે શેર ભાજી, ટકે શેર ખાજી" જેવી પરિસ્થિતિ થાય છે. સંસારરસિક આત્મા પાસે ધર્મી, જ્ઞાની સંતો પણ જરૂર વગરના, કિંમત વગરના, નિરર્થક લાગે છે કેમકે તેમને ધર્મની કશી કિંમત નથી.

ધર્મી આત્માઓને સંસારી આત્માઓ તરફ તત્વબોધના કારણે તિરસ્કાર નથી હોતો, પરંતુ અજ્ઞાન, મોહથી વ્યાપ્ત હોવાથી અને દુઃખરૂપ સંસારમાં રંગડાએલ હોવાથી બિચારા લાગે છે, કરુણાનો વિષય બને છે.

બીજા ગામના રાજાને મલ્લયુદ્ધમાં રસ છે, તેથી જુદા જુદા ગામના મલ્લોને યુદ્ધ કરવા માટે નિયત દિવસ, નિયત સ્થળ નક્કી કરે છે અને ઈનામ જાહેર કરે છે.

કમાવા માટે કે પ્રચાર માટે જેમ જાહેરાત કરાય છે તેમ પોતાના રસને પોષવા, તે રસવાળા તથા તે કાર્યમાં હોશિયારોને ભેગા કરવા પણ આવા પ્રયોગો ગોઠવાય છે. તપસ્વી તપસ્વીઓને ભેગા કરે, જ્ઞાની જ્ઞાનીઓને, સંયમી સંયમીઓને, કામી કામીઓને, વેપારી વેપારીઓને ત્યાં ભેગા થાય, પછી ચર્ચા અને પ્રયોગો દ્વારા તે તે કાર્યની વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ આગળ પડતી જણાઈ આવે છે.

ધર્મક્ષેત્રમાં હરીફાઈ ખરી કે નહિ? પ્રારંભિક જીવો માટે હરીફાઈ હોય છે. એક બીજા પરસ્પર એક બીજાથી પાછળ ન પડે તે દ્રષ્ટિથી પણ આગળ વધતા હોય છે. પરંતુ ધર્મભાવિત થયા પછી, પરિણતિ ચોક્કસ થયા પછી શક્તિ ફોરવીને ધર્મ કરવાનો હોવાથી ફક્ત હરીફાઈથી ધર્મ કરવો અને સામે હરોળનો કોઈ ન હોય તો ન કરવો તેવું રહેતું નથી.

(૩) રાજા મલ્લયુદ્ધપ્રેમી છે, દર વખતે મલ્લયુદ્ધ ગોઠવે છે. પરંતુ દર

વખતે એક જ માણસ જીતતો હોવાથી અને તે બીજા ગામનો હોવાથી રાજાને પોતાનું અપમાન લાગે છે. તેથી અક્રાંતની સામે મચ્છિકમલ્લને તૈયાર કરે છે. આ પણ એક જોવાની ખૂબી છે કે પ્રથમ રસથી જે કાર્યમાં સામાન્યતયા પ્રેરક બન્યો છે, તે કાર્યમાં પોતાના બદલે બીજાઓનો નંબર લાગવાથી ઈર્ષ્યા ધાય છે, જીવને પોતાની કે પોતાનાની પ્રશંસા જેમ ગમે છે, ઉત્કર્ષ જેમ ગમે છે, તેમ બીજાનો કે બીજાનાનો ઉત્કર્ષ ગમતો નથી, પ્રશંસા ઈષ્ટ નથી. આ એક પ્રકારની ઈર્ષ્યા છે. જે વસ્તુ કે ગુણો પોતાની પાસે હોય કે ન હોય, પરંતુ બીજા પાસે હોય તે ન ગમે, તેની તે વાતની પ્રશંસા ન ગમે, ચડતી ન ગમે, તે ઈર્ષ્યા કહેવાય. જ્ઞાનીને બીજા જ્ઞાની ગમે તો ગુણરૂપ બને, બીજા જ્ઞાની ન ગમે તો તે જ્ઞાન ઈર્ષ્યાથી દુષિત કહેવાય. જ્ઞાનીને જ્ઞાનીપર્યદા ગમે તો જ્ઞાની પૂજ્યો ગમે, જ્ઞાનીનું વાતાવરણ ગમે તો તે જ્ઞાનગુણ વાસ્તવિક કહેવાય.

જ્ઞાનીને અજ્ઞાની ગમે, જી હજુરીયા-કાંઈ ન જાણનાર ગમે, વડીલો પોતાની ભૂલ કાઢે તે ન ગમે તો તે જ્ઞાન પણ પરિણત ન કહેાય. પોતાના સમાન કે પોતાનાથી ચડિયાતી બીજાની કોઈપણ શક્તિ જોઈ પોતાને દુઃખ ધાય તે ઈર્ષ્યા અને આનંદ ધાય તે મૈત્રી અને પ્રમોદ, માટે બીજા આગળ જાય તો પ્રશંસા, ગૌરવપૂર્વક આગળ જવા દેવા, અદેખાઈ, ઈર્ષ્યા કે નિંદા ન કરવી.

(૪) રાજાએ નવો મલ્લ તૈયાર કર્યો અને અક્રાંત હાર્યો. આ પણ જગતની પરિસ્થિતિઓનું સૂચક છે. ઘડપણ આવે અને શક્તિઓ હ્રાસ પામે, પુણ્ય ખુટે અને શક્તિ નાશ પામે માટે શક્તિથી પોતાની મોટાઈ માપનારને નીચે ઉતરવું પડે છે, દુઃખી થવું પડે છે. જીવની-આત્માની વડાઈ, ગૌરવ કોઈપણ ભૌતિક શક્તિથી નથી. આ ભવ પૂરો થતા બધું મૂકીને જવાનું છે. આ ભવમાં પણ શક્તિઓ નાશ પામે છે. બાહ્ય દેખાતી દુન્યવી બધી જ વડાઈઓથી આત્માની શોભા નથી અને તેનાથી કોઈ મોટા નથી, કોઈ નાના નથી માટે બાહ્ય શક્તિમાં છકી ન જવું, બાહ્ય શક્તિથી કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો.

(૫) અક્રાંતે નવા મલ્લને યોગ્ય વ્યક્તિ તરીકે જાણી, મેળવી, તૈયાર કરીને પુદ્ગમાં ઊભો કર્યો. માણસ નામના રાખવા દત્તક લે છે. દરેક ક્ષેત્રમાં માણસ

પોતાના કાર્ય બાદ નિવૃત્ત થતા પહેલા તે કાર્ય યોગ્ય બીજી વ્યક્તિને તૈયાર કરી સોંપે છે. અટ્ટશે મલ્લયુદ્ધ કરવાનું છોડ્યું હોત તો ચાલત, પરંતુ માન અને રસ હોવાના કારણે પોતે ન કરી શકે તે બીજા પાસે કરાવે છે.

બીજને પણ વિષયોમાં, કષાયોમાં પ્રેરણા-ઉત્તેજન આપવું તે પણ પોતાના વિષય-કષાયોનું પોષણ છે. એ રીતે બીજાના વિષયોપભોગમાં કે કષાયપોષણમાં આનંદિત થવું તે પણ પોતાના વિષય-કષાયોનું પોષણ છે.

(૬) અટ્ટમલ્લે પોતાના મલ્લને પૂછ્યું, એણે પીડા થતા ભાગ બતાવ્યા અને માલીશથી સાજા કર્યા.

રાજાએ મચ્છિક પાસે માલીશવાળા મોકલ્યા પણ તે ગર્વમાં હતો તેથી 'મને કશું નથી, મને તે શું કરવાનો છે?' તેમ જવાબ આપી ઉપચાર ન કરાવ્યો તેથી અંદર પીડા રહી.

આનો અર્થ એ છે કે યુદ્ધમાં પીડાનો પ્રતિકાર કરનાર જ જીતે, યુદ્ધમાં પીડા ન થાય તેવું ન બને પણ તેનો પ્રતિકાર ન થાય તો વહેલા પરાજિત થવાય કે મરવું પડે.

ધર્મી આત્મા પણ પાપની પ્રવૃત્તિરૂપ યુદ્ધમાં થવાય છે, તે સવાર-સાંજ પ્રતિકમણ કરીને સ્વસ્થ થાય છે. જે પ્રતિકમણ રૂપી પ્રતિકાર નથી કરતો, તે પાપની પીડાથી મુચ્છિત થાય છે. વહેલા મૃત્યુને શરણ થાય છે.

ધર્મી આત્મા રોજેરોજ પોતાને લાગેલા નાના મોટા દોષની આલોચના સદ્ગુરુને કહેવા દ્વારા અને આપેલ પ્રાયશ્ચિતને વહન કરવારૂપ પ્રતિકાર કરે તો તેનો ધર્મ સ્વસ્થ રહે, જે આલોચન ન કરે તેનો ધર્મ ધીમે ધીમે નાશ પામે.

બીજા મલ્લે જેમ પ્રતિકાર ન કર્યો, માનથી અક્કડ રહ્યો, મને કશું નથી તેમ ભલે જણાવ્યું પરંતુ વાસ્તવિકતા બે દિવસ છુપાવી શકાય, પણ પીડા વધ્યા પછી ક્યાંય ક્યારેય પણ છુપાવી શકાતી નથી. ત્રીજા દિવસે જેમ મલ્લ પરાજિત થયો તેમ જે પોતાના નાના-મોટા, જાહેર-ખાનગી દોષોની આલોચના કરતા નથી, પ્રતિકમણ-પ્રાયશ્ચિત કરતા નથી તેવા આત્મા દોષ વધવાથી જાહેર પાપવાળા, નિઃશંકપણે પાપ કરવાવાળા, પાપ છોડવાને અસમર્થ, ધર્મ આરાધવા અસમર્થ

બને છે, પાપના પક્ષપાતવાળા બને છે, ધર્મના પક્ષપાતને પણ પકડી શકતા નથી.

(૭) જેમ અદ્ભુતમલ્લે લાવેલ ખેડૂતમલ્લ આવડત, પ્રયત્ન અને દુઃખાવાના સ્થાનકથનથી સાજા થવાથી જીત્યો, તેમ જ્ઞાન-સંયમ-આરાધના-ઉત્સાહ વગેરે હોવા સાથે દોષશોધન હોય તો જીતાય અને દોષસેવન, દોષકથન, દોષઅશોધન હોય તો પ્રયત્ન ઘટી જાય, ઉત્સાહ ઉતરી જાય, આવડત પણ મોહ-આસક્તિ વગેરેથી નિરર્થક થાય.

દેડકીની હિંસાના અસ્વીકારમાં ચંડકૌશિકનો પ્રયત્ન, આવડત જતા રહ્યા, અષાઢાભૂતિના લાડવાના દોષના અકથનમાં આવડત, પ્રયત્ન નાશ પામ્યા. બધે એક જ વાત છે-દોષથી સંરક્ષણ, દોષનું શુદ્ધિકરણ એ ગુણ પ્રાપ્તિ અને ગુણ વર્ધનનો ઉપાય છે અને તેથી વિપરીત દોષની ઉપેક્ષા, દોષનું પોષણ એ ગુણહ્રાસ અને ગુણનાશનું કારણ છે.

માટે ધર્મ આરાધનામાં ધર્મ પ્રવૃત્તિનું જેટલું માહાત્મ્ય છે તેના કરતાં વધારે દોષરહિત પ્રવૃત્તિનું, દોષને રોકવાની કાળજીનું માહાત્મ્ય છે માટે દરેક દોષોને જાણવા, છોડવા અને આલોચનાથી શુદ્ધ થવું અનિવાર્ય છે. તેથી આલોચના એ યોગમાત્રના સંગ્રહનું કારણ છે.

: ગુણી ચ ગુણરાગી ચ સરલો વિરલો જન :

યોગ સંગ્રહમાં બીજો ભેદ છે નિરપલાપ. અપલાપ એટલે દોષકથન. ગુરુને આશ્રયીને આલોચકે કરેલ પાપનું-દોષનું બીજાને કહેવું. કોઈએ પણ બીજાના દોષો ન બોલવા તે નિરપલાપ. આ યોગની ભૂમિકા છે. જે વાત બીજા તરફથી કરાતી આપણને ન ગમે તે બીજા માટે પણ ન કરવી. બીજાના દોષો બોલવા તે નિંદા કહેવાય. કઠોર-કર્કશ-અસભ્ય વચન-અભ્યાખ્યાન-પિશુનપણું વગેરે પણ અપલાપ છે. તે વર્જવાથી જીવ સાધનાને યોગ્ય બને છે. પોતાના દોષો પણ જેમ યોગ્યને કહેવાનું વિધાન છે તેમ અગીતાર્થને, જેને તેને ન કહેવાય તે પણ ઉપલક્ષણથી જાણવું.

રમણીય દંતપુર નગર ન્યાયી દંતચક્ર રાજાનું શાસન..... રૂપમનોહર રાણી સત્યવતી..... પાંચ પ્રકારના વિષયસુખો ભોગવતાં ગર્ભધારણ..... ગર્ભના પ્રભાવે રાણીને દોહદ થયો કે “ હું હાથીદાંતના મહેલમાં આનંદથી વિચરું” પરંતુ આ દોહલો પૂર્ણ થવાનું અશક્ય લાગવાથી કોઈને પણ કહ્યો નહીં અને શરીર કૃશ થવા લાગ્યું. .. એક દિવસ રાજાની નજર રાણીના શરીર પર પડી-મન ઉદ્વિગ્ન અને તન ખિન્ન જોઈ રાજાએ પૂછ્યું... ‘શું તમારા શરીરમાં કોઈ રોગે ઘેરો ઘાલ્યો છે? શું તમારું કોઈએ અપમાન કર્યું છે? કોઈ ઈચ્છાપૂર્તિ બાકી છે?’

‘સ્વામી! નથી આવ્યો કોઈ રોગ કે નથી થયું અપમાન. પરંતુ ગર્ભના પ્રભાવે કેટલાય દિવસોથી એક દોહલો ઉત્પન્ન થયો છે. પણ તે પૂર્ણ થવો અશક્ય લાગે છે. આપને કહીને શા માટે ચિંતામાં નાંખું?... ‘દેવી! જો દોહલો પૂર્ણ નહીં થાય તો આ કંચનવર્ણાકાયા નષ્ટ થઈ જશે. મને જાણાવો તો ખરા, શક્ય પ્રયત્ને હું પૂર્ણ કરીને જ રહીશ.’

‘નાથ! ગર્ભનો જીવ આપ જેવો જ પુણ્યશાળી લાગે છે. તેના આગમનથી મને ઈચ્છા થાય છે કે હાથીદાંતના સુંદર મહેલમાં સખીઓ સાથે કીડા કરું.’

‘આટલી નાની વાત શું મારા માટે તમને અશક્ય લાગી? હમણાં જ સેવકોને આદેશ આપું છું.’ દંતચક્રે સેવકોને બોલાવી નગરમાં ઘોષણા કરાવી કે જેની

પાસે હાથીદાંત હોય તે રાજાને આપે. રાજબંડારમાંથી તેનું યોગ્ય મૂલ્ય ચૂકવવામાં આવશે. જે રાખી મૂકશે અને પાછળથી પકડાશે તો દેહાંત દંડ થશે....

આ જ નગરમાં ધનમિત્ર અને દઢમિત્ર નામના બે વેપારીઓ રહે. ધનમિત્રને ધનશ્રી અને પદ્મશ્રી નામની બે પત્નીઓ... પદ્મશ્રી વધારે પ્રિય...

એકદા ધનશ્રી અને પદ્મશ્રી વચ્ચે કોઈ કારણસર ઝગડો થયો. ધનશ્રીએ પદ્મશ્રીને કહ્યું કે ' આટલો ગર્વ શેનો કરે છે? મારા કરતાં તારી પાસે શું વધારે છે? શું સત્યવતીની જેમ તારા માટે હાથી દાંતનો મહેલ બંધાય છે?'..... 'તમારી દેખતાં જ જો હાથીદાંતનો મહેલ ન બંધાવું તો મારું નામ પદ્મશ્રી નહીં?' પદ્મશ્રીએ ગુસ્સામાં સ્વીકારી લીધું. ઘરના ખૂણામાં એક ઓરડામાં જઈને સૂઈ ગઈ.

મધ્યાહ્ને ધનમિત્ર ભોજન માટે આવ્યો. પદ્મશ્રી ન દેખાતા દાસીઓને પૂછ્યું. દાસીએ અથથી ઈતિનો આજનો પ્રસંગ કહ્યો. ધનમિત્ર દોડ્યો તે ઓરડા તરફ...

'પ્રિયે! શું થયું? શીસાવાનું કોઈ કારણ? તારી પ્રસન્નતા માટે હું બધું જ કરવા તૈયાર છું.'

'પતિદેવ! આપનાથી શું છુપાવવાનું હોય? મારે રહેવા માટે એક હાથીદાંતનો પ્રાસાદ કરાવી આપો.' ધનમિત્રે પદ્મશ્રીને હા તો કહી પરંતુ રાજાની આજ્ઞાનું ખંડન કરી આ કાર્ય કરવું કેટલું જોખમી છે તે વિચારે તે ચિંતિત બન્યો.

'મિત્ર! આજે આટલો વ્યથિત કેમ છે? વેપારમાં નુકશાન ગયું છે કે શરીરમાં વ્યાધિ થયો છે?'... ઘરમાં પ્રવેશતા દઢમિત્રે પૂછ્યું... 'દઢમિત્ર! એક કાર્ય મને મુંઝવી દીધો છે. તેમાં જો ગફલત થઈ તો મોત નક્કી... ધનમિત્રે પદ્મશ્રીની પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી અને આ કામ શી રીતે પાર પાડવું તે માટે દઢમિત્રની સલાહ માંગી... દઢમિત્રે આ કાર્ય માટે હાથીદાંત લાવી આપવાની જવાબદારી લીધી. ભીલોને આપવા માટે આભુષણ-માળા-ધન લઈને જંગલમાં ગયો. ધન વગેરે આપી હાથીદાંતને મ્રહણ કર્યા. ઘાસના પૂળામાં બાંધી નગરમાં લાવતો હતો તેજ વખતે દરવાજામાં બળદે પૂળાને ખેંચ્યો. તેમાંથી હાથીદાંત નીચે

પડ્યો. આજુબાજુ ફરતાં આરક્ષકોએ હાથીદાંત જોયો. રાજાશાનો ભંગ જાણી દંઢમિત્રને પકડી રાજા સામે હાજર કરવામાં આવ્યો. બધી વાત કહેવામાં આવી. ગુસ્સે ધયેલ રાજાએ તરત જ ફાંસીની સજા ફટકારી.

આ બાજુ ધનમિત્રને ખબર પડી. અત્યંત વ્યથિત હૃદયે દોડતો રાજસભામાં આવ્યો. 'રાજન! આ બધાના મૂળમાં હું છું તેથી દંઢમિત્રની સજા મને કરો. તે નિર્દોષને છોડી દો.'

'દંઢમિત્ર! આ શું કહે છે? સાચું જણાવ જેથી મારા હાથે નિર્દોષની હત્યા ન થઈ જાય.' રાજાએ આશ્ચર્ય પામતાં દંઢમિત્રને પૂછ્યું.

'રાજન! આ વ્યક્તિ કોણ છે હું ઓળખતો નથી. મારે તેની જોડે કોઈ સંબંધ નથી. દોષી હું જ છું, આપે શિક્ષા કરી છે તે બરોબર છે.'

રાજાને બન્નેની વાતમાં સત્ય ન પકડાતા બન્ને પાસે અભયદાન આપવાનું કહી સોગંદ લેવડાવ્યા ત્યારે સત્ય વાત પ્રગટ થઈ. બન્નેનું સન્માન કરી વિસર્જિત કર્યાં.

આચાર્ય- ગીતાર્થે પણ આ રીતે બીજાનો દોષ બીજા આગળ કહેવો નહીં અર્થાત્ નિરપલાપવાળા થવું જોઈએ.

તુચ્છ- અશુભ- દોષયુક્ત આલાપ તે અપલાપ. એટલે નિંદા- ન બોલવા જેવું બોલવું, તેના દોષો કહેવા, અપ્રીતિકારક બોલવું.

યોગી- ધર્મ આત્મા- વિશેષ ઉચ્ચ આરાધના ઇચ્છનાર ક્યારેય બીજાની નિંદા ન કરે, બીજાના દોષો જુવે નહીં, જ્યાં - ત્યાં બોલતા ન કરે.

અહીં છેલ્લી કોટીના અર્થમાં આ વાત છે કે ધર્મી શ્રાવક કે સાધુ પોતાના ધર્મગુરુ આચાર્ય પાસે પોતાના સૂક્ષ્મ પણ દોષો કે જે પોતાના સિવાયના બીજા કોઈ ન જાણતા હોય તેવા પણ આત્મશુદ્ધિ માટે નિખાલસ પણે કહે. તે સાંભળનાર આચાર્યની આ ફરજિયાત મહાન સત્વયુક્ત ફરજ છે કે તેમની કોઈપણ વાત સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ અધ્યાહારથી પણ જણાય નહીં, વ્યંગથી- અર્થાપત્તિથી કે કોઈ પણ રીતે મહાતાર્કિક અને ન્યાયાધીશ પણ ન પામી શકે તે રીતે દોષકથન-

સૂચન રહિત બનવું પડે. આનાથી આલોચના કરનારને દૃઢ વિશ્વાસ થાય છે. એની આરાધના પ્રવર્તે છે.

જો આચાર્ય આલોચકના દોષો કહે તો પોતાની સાધના- યોગો નાશ પામે છે અને અનંતસંસાર પણ ઉપાર્જિત થાય. અને બીજાને ન કહે તો પોતાના સંધમ આરાધનાની વૃદ્ધિ થાય છે. અનેક યોગોની યોગ્યતા જન્મે છે. બીજાને પણ આલોચના કરાવવા દ્વારા પાપનિવૃત્તિ- શુદ્ધિકરણ અને આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. આમ આચાર્યની અપેક્ષાએ આલોચકના દોષો ન કહેવારૂપ નિરપલાપપણું જેમ છે, તેમ પોતાની પાસે આલોચના નથી કરી પરંતુ બીજા ત્રીજા પાસેથી કે તે વ્યક્તિ પાસેથી જ તેના દોષો જાણીને નિંદારૂપે કે અવિવેકરૂપે જ્યાં- ત્યાં, જ્યારે- ત્યારે કહેવા તે પણ અપલાપ મહાપાપરૂપ અને સર્વધર્મનો નાશ કરનાર- સર્વયોગોનો નાશ કરનાર છે. માટે કોઈનું ય હલકું ન બોલવું.

• ક્યાંક કહેવાની પરિસ્થિતિ કે ફરજ ઊભી થાય તો પણ તેવા યોગ્ય- ગંભીર વડીલને અવસરે એકાંતમાં ખ્યાલ આપવા માટે કહેવું. તે પણ આલોચના કરનાર વ્યક્તિની વાત આચાર્યે તો ન જ કરવી.

દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે કાનથી ઘણું સાંભળાય છે, અંધથી ઘણું જોવાય છે, પરંતુ ધર્મી આત્માએ જોયેલું કે સાંભળેલું બધું બોલવું યોગ્ય નથી.

આ નિંદા અપલાપ છોડવા માટે નીચેની વાતો પણ છોડવી અનિવાર્ય છે. આ વાતોનું વર્જન પણ આમાં અંતર્ગત થતું સમજવું-

(૧) સામાન્યથી અતિવિશિષ્ટ પ્રયોજન વિના બીજાને અપ્રીતિ થાય તેવું ન બોલવું.

(૨) બીજાના દોષો તેને કે બીજાને ન કહેવા. (એકાંતમાં હિતશિક્ષા સિવાય)

(૩) જાહેરમાં ઠપકો ન આપવો, ટકોર ન કરવી.

(૪) કઠોર- કર્કશ ભાષા પ્રયોગ ન કરવો.

(૫) આક્ષેપ- આરોપ કલ્પનાથી ન કરવા, વાસ્તવમાં પણ ન કરવા.

(૬) તે વ્યક્તિ હલકી દેખાય તેવો વ્યવહાર ન કરવો.

(૭) ગંભીર વાતો અગંભીરને ન કરવી.

(૮) બિનપ્રયોજને ગંભીરને પણ ગંભીર વાતો ન કરવી.

આ ગુણ લાવવા માટે પેટનું પાણી પણ ન હાલે તેવી ગંભીરતા લાવવી જોઈએ. કેવળજ્ઞાની પણ બીજાના દોષો દેખવા- જાણવા છતાં બોલતા નથી તો બીજા સામાન્ય મનુષ્યે સુતરામૂ ન બોલાય.

બીજાના દોષો જ્યાં- ત્યાં, જ્યારે- ત્યારે, જેવી- તેવી રીતે કહેતો ફરે તો તે જ દોષો પોતે અનેકવાર પામે છે. માટે નિરપલાપપણું તે યોગસંગ્રહ છે. આ ગુણ સ્વયં યોગરૂપ છે અને અનેક યોગો- ધર્મના પ્રકારોને પમાડે છે.

જેમ નિંદા અપલાપ કહેવાય તેમ

(૧) નિરર્થક- ફજૂલ- રાગ- દ્વેષ- મોહ- અજ્ઞાન- પ્રમાદ પોષક વાતો અપલાપ છે માટે વિવેક- સમતા- ધૈર્ય- ગંભીરતા વગેરે ગુણકારક વચનો બોલવા.

(૨) પોતાની જાતે પોતાના ગુણો ગાવા તે પણ અપલાપ છે.

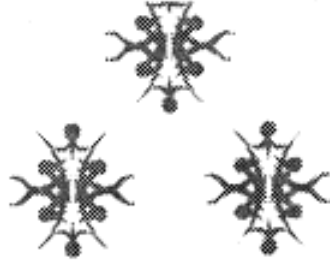
(૩) ગુણીના દોષ ગાવા અને વિશિષ્ટ દુર્ગુણીના ગુણો ગાવા તે અપલાપ છે.

(૪) પોતાના દોષો- ગુપ્ત ગંભીર ભૂલો ગામને ભેગું કરી, પંચની હાજરીમાં કહેવા તે અપલાપ છે.

આ અગીતાર્થ પાસે આલોચના કારણરૂપ હોવાથી સ્વ-પરની દુર્ગતિનું કારણ બતાવેલ છે. માટે અપલાપ ત્યાગ અને સમ્યગ્ આલાપ બન્ને યોગ સંગ્રહ સમજવા. અહીં આલાપના ઉપલક્ષણથી અનુચિત- અસમ્યગ્ વિચાર- વર્તન પણ યોગનાશક હોવાથી વજ્જ્ય સમજવા- સમ્યગ્ વિચાર ઉચ્ચાર અને વર્તનમાં વાંચનાદિ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય વિ. ઘણું આવી શકે. તેનાથી યોગનો ધર્મ સંગ્રહ થાય છે.

ધર્મકથા દ્વારા સમ્યગ્જ્ઞાનાદિની સ્વ-પરને ઉત્પત્તિ થાય છે.

વાંચનાથી શાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ- શ્રુતજ્ઞાનનું વિશદીકરણ થાય છે.
પૃથ્થથી સંદેહરહિતપણું.
પરાવર્તનથી જ્ઞાનનું સ્થિરીકરણ.
અનુપ્રેક્ષાથી મનનું સ્થિરીકરણ થાય છે.
ઉપબૃંહણા- વાત્સલ્યથી બીજાનું ઉત્સાહકરણ- ધર્મમાં પ્રવૃત્તકરણ-
દોષનિવર્તન કરાય છે. તેથી અપલાપ- નિંદા- આત્મોત્કર્ષને છોડી ગુણાનુરાગી-
ગુણાનુવાદી બનવા પ્રયત્ન કરવો.

● ● પાંચ લિંગ સમકિતતા કહ્યા રે ● ●

આસ્તિક્ય એટલે કે મોક્ષ, મોક્ષના ઉપાય, આત્મા, આત્માની નિત્યતા, કર્તાપણું અને ભોક્તાપણું આ છ માન્યતા થાય એટલે પોતાના આત્માની ભાવ અનુકંપા આવે, એથી આશ્રવોથી આત્માને બચાવવાની અને સંવરમાં પ્રવર્તાવવાની ઈચ્છા થાય.

જ્યાં સુધી આત્માને પાપોથી બચાવવાની ભાવઅનુકંપા ન આવે ત્યાં સુધી આ ઈચ્છા આવે નહિ. આવે તો ઉપલકીયા દેખાવની હોય.

એ ભાવ અનુકંપાથી જ (પોતાના) આત્માને પીડાના કારણભૂત, પાપના કારણભૂત આશ્રવોનો કંટાળો આવે જેને સંસાર- નિર્વેદ કહેવાય છે અને એ કંટાળાના કારણે આશ્રવ-નિવૃત્તિ અને સંવરપ્રવૃત્તિ આવે છે.

આ નિર્વેદ ઈચ્છાની તીવ્રતા દ્વારા પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. આ સ્વભાવાનુકંપા નિર્વેદને ઉત્પન્ન કરે છે, મજબૂત બનાવે છે. આ નિર્વેદ પણ ટકે વધે ત્યારે એનાથી છૂટીને બીજી અવસ્થા મેળવવાની હોય, અને એ મોક્ષ છે. તે આસ્તિક્યથી અનુભવાય છે તેથી આ નિર્વેદ મોક્ષની ઈચ્છાને અત્યંત વેગવાળી બનાવે છે. જેમ મોક્ષની ઈચ્છા વેગવાળી બને તેમ તેના કારણરૂપ સંવરની પ્રવૃત્તિની અને આશ્રવ નિવૃત્તિની ઈચ્છા પણ તીવ્ર બને.

જેમ આ બે પ્રવૃત્તિની અને નિવૃત્તિની ઈચ્છા તીવ્ર બને, પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ તીવ્ર બને તેમ વિઘ્નજય- સ્થિરતા- સહનશીલતા- નિશ્ચલતા આવે જ, માટે સ્થિરતા, અતિચાર રહિતતા સંવેગથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. સંવેગ કારણ છે, સ્થિરતા કાર્ય છે. સંવેગથી નિર્વેદથી શમ ઉત્પન્ન થાય છે.

નિર્વેદથી સંવેગ જન્મે છે તેમ ટકે છે. સંવેગની તીવ્રતા શમને- શાંતિને, કષાય વિષયના આવેગની મંદતાને કરે છે.

આ શમ એ સમતારૂપે તીવ્ર બને છે અને એ સમતા કહો કે શમની તીવ્રતા કહો એ આરાધનાના દરેક અંગમાં સિદ્ધિ આપે છે. સારાંશ- સર્વકાર્યની સિદ્ધિ માટે સ્થિરતા રૂપ શમ જોઈએ છે. સિદ્ધિ સ્થિરતાથી આવે એ માટે તીવ્ર

અભિલાષરુપ સંવેગ જોઈએ.

સ્થિરતા પ્રવૃત્તિ બાદ જરૂરી છે. પ્રવૃત્તિ, વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓના કંટાળાથી અને પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિની ઈચ્છાથી આવે છે. પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિની ઈચ્છા હોવા છતાં વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓનો કંટાળો ન હોય, તો પ્રવૃત્તિ વાસ્તવિક સ્વરૂપ પકડતી નથી.

આ ઈચ્છા પોતાને લાભકારી છે અને વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ નુકશાનકારી છે તેમ લાગવું જોઈએ. આ જે લાભકારી લાગવું તે પણ ભાવ- અનુકંપા છે. આના વિના નુકસાન- દુઃખ છે તે લાગવું તે પણ ભાવ અનુકંપા છે.

અનુકંપાના બે વિષય બનાવવા: જો જ્ઞાન નથી તો અજ્ઞાન અવસ્થામાં અજ્ઞાનથી છાવની અનુકંપા (કરુણારુપ), તેમ એના ઉદ્ધારનો ઉપાય જ્ઞાન છે. એ એને બચાવવાનો સુખી કરવાનો ઉપાય છે તેમ જાણી જ્ઞાની બનાવવા પ્રયત્ન કરવો.

આ રીતે પાપથી આત્માની ભાવ અનુકંપા આવે તો ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને પાપ નિવૃત્તિની ઈચ્છા જન્મે.

આ બન્ને ગુણ જેવી વસ્તુ માનીએ પછી આવે. મોક્ષ માનીએ તો ભાવ અનુકંપા અને ધર્મ ઈચ્છા આવે.

માટે, પશ્ચાન્નુપૂર્વી લાભ અને એના કાર્ય બતાવેલ છે તે બરાબર છે.

● ● દર્શનાચાર મીમાંસા ● ●

તાત્વિક દ્રષ્ટિએ સમ્યગ્દર્શન એટલે અનંતાનુબંધી કષાય અને દર્શન મોહનીયના કાય, ઉપશમ કે કષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્મપરિણામ અને વ્યવહારથી જોતાં શુદ્ધ દેવ, નિર્ગ્ન્ય ગુરુ અને જિનપ્રણીત ધર્મની અવિચલ શ્રદ્ધા એટલે સમ્યગ્દર્શન...

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા વસ્તુને યથાવસ્થિત રૂપે જાણે અને તેમાં શ્રદ્ધા ધરે. આત્માના અસ્તિત્વને અને તેના યથાવસ્થિત સ્વરૂપને જાણે અને સ્વીકારે. મોક્ષના યથાવસ્થિત સ્વરૂપને અને તેના કારણોને જાણે અને સ્વીકારે. સંસારના યથાવસ્થિત સ્વરૂપને અને તેના કારણોને જાણે અને હૃદયથી સ્વીકારે. પરંતુ બુદ્ધિશક્તિની મર્યાદા વગેરેના કારણે વસ્તુના યથાવસ્થિત સ્વરૂપને ન જાણી શકે અથવા વિપરીત જાણે અથવા સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા વિચારે કે- “સર્વજ્ઞનું વચન તો સૌ ટચના સૌના જેવું છે, સંપૂર્ણ સત્ય છે. જિનોક્ત તત્ત્વ મારી બુદ્ધિમાં બેસતું નથી તેમાં મારો મતિવ્યામોહ કે અજ્ઞાન જવાબદાર છે. મારી બુદ્ધિમાં ન બેસે તેથી તે વસ્તુ અપ્રામાણિક ન બની જાય.” આવી દ્રઢ માન્યતા અને વારંવાર વિચારણા તે પણ સમ્યગ્દર્શન છે.

સમ્યક્ત્વ નામના આ મહાન આત્મગુણને ઉત્પન્ન કરવા, ટકાવવા, વધારવા અને નિર્મળ કરવા તેના આચારોનું પાલન કરવું પડે. આચારપાલનનું એ સામર્થ્ય છે કે તેનાથી ગુણને અનુકૂળ ભાવ જાગે, ટકે અને વધે તથા ગુણથી વિપરીત ભાવો ધસાય, ભૂલાય અને નાશ પામે.

જે જે ગુણો મેળવવા હોય તેને સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ બાધક હોય તેવા અસદ્ આચારો છોડવા જોઈએ અને સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ સાધક હોય તેવા ઉત્તમ આચારો આદરવા જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન ગુણના કુલ આઠ આચારો છે. (૧) શંકા ત્યાગ (૨) કાંક્ષા ત્યાગ (૩) વિચિકિત્સા ત્યાગ (૪) મૂઢદ્રષ્ટિ ત્યાગ (૫) ગુણવંતની ઉપબૃંહણા (૬) સ્થિરીકરણ (૭) વાત્સલ્ય (૮) પ્રભાવના.

પ્રથમ આચાર : શંકાત્યાગ

જિનવચનમાં સંદેહ ન કરવો તે સમ્યગ્દર્શનનો આચાર છે તેથી જિનવચનમાં શંકા કરવી તે દૂષણ છે તેમ જિનવચનથી વિપરીત વાતમાં નિઃશંકપણું રાખવું તે પણ દૂષણ છે. તે શંકા કે નિઃશંકપણાના આધારે મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વની ક્ષમા નક્કી થાય છે

(૧) વિપરીતમાં સાચા તરીકેનું નિઃશંકપણું તે ગાઢ મિથ્યાત્વ.

(૨) વિપરીતમાં સાચું હોવાની શંકા તે મંદ મિથ્યાત્વ.

(૩) જિનવચનમાં ખોટું હોવાની શંકા તે સમ્યક્ત્વનો અતિચાર અને સમ્યગ્દર્શનના આચારનો ભંગ.

(૪) વિપરીત વચનમાં વિપરીત વચન તરીકેનું નિઃશંકપણું તે નિર્મલ સમ્યક્ત્વ અને સમ્યગ્દર્શનનો આચાર.

(૫) વિપરીતમાં વિપરીત તરીકેની શંકા તે મંદ સમ્યક્ત્વ.

(૬) સાચામાં સાચા તરીકેની શંકા તે સમ્યક્ત્વનો અતિચાર.

(૭) સાચામાં સાચા તરીકેનું નિઃશંકપણું તે સમ્યક્ત્વ.

જ્ઞાનાવરણ કર્મના ઉદયથી જિનવચનમાં ક્યાંય પણ વિપરીત જ્ઞાન કે સંદેહ થાય ત્યારે પોતાને સાચી જણાતી વાત જો શાસ્ત્ર કે શાસ્ત્રજ્ઞોના કથનથી વિપરીત હોય તો માનવું કે-આ મારી ભ્રાન્તિ છે, મારું અજ્ઞાન છે.

તત્વને બુદ્ધિમાં નિશ્ચિત અને સ્પષ્ટ કરવા શંકા ઊઠાવીને તેના સમાધાન મેળવવાથી તત્ત્વશ્રદ્ધા વધુ નિર્મળ બને છે. આવા આશયથી ઊઠેલી કે ઊઠાવેલી શંકા એ દર્શનાચારનો અતિચાર નથી, પરંતુ જ્ઞાનાવરણનો ઉદય છે અને ચિંતન-મનન-અન્યેષણથી તેનો ક્ષયોપશમ થાય છે. 'તમેવ સત્ત્વં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેશ્યં' - ની ભાવનાથી ભાવિત અને વાસિત રહીએ તો આવી શંકા બાધક નથી.

શંકા-અતિચાર ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો :

(૧) પોતાની બુદ્ધિની બહુ મહત્તા કરવી, તેના ઉપર મુસ્તાક રહેવું. મારી બુદ્ધિમાં બેસે તો જ હું માનું આવો પોતાની બુદ્ધિ પરનો આંધળો વિશ્વાસ શંકા

અતિચારને ઉત્પન્ન કરે છે.

(૨) 'તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પલેહ્યં' - ની ભાવનાથી ચિત્તને ભાવિત ન બનાવવાથી શંકા અતિચાર ઉત્પન્ન કરે છે.

(૩) શાસ્ત્રના પદાર્થો બે પ્રકારના હોય છે. કેટલાક અતીન્દ્રિય પદાર્થો વિના-દલીલ સ્વીકારી લેવાના હોય છે, તેમાં જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા એ જ પ્રમાણ છે. આ પદાર્થો આજ્ઞાબ્રાહ્મ છે. તમામ શાસ્ત્રવચનો માટે આજ્ઞા તો પ્રમાણ છે જ, પરંતુ, હેતુ, તર્ક અને યુક્તિથી પણ જાણી શકાય તેવા પદાર્થો હેતુબ્રાહ્મ પદાર્થો છે. શાસ્ત્રીય પદાર્થોની હેતુ, તર્ક અને યુક્તિઓથી સિદ્ધિ કરનાર સ્વસિદ્ધાન્તના પ્રમાણબ્રહ્મો અને પ્રમેયબ્રહ્મોમાં પ્રવીણ ન બનવાથી શંકાઓ ઊભી રહે છે. તેમ તેમાં પ્રવીણ બન્યા વિના અન્ય દર્શનના શાસ્ત્ર વાંચવાથી કે એમના સંન્યાસી વગેરેનો ઉપદેશ સાંભળવાથી કે તેમનો પરિચય કરવાથી શંકા-અતિચાર પેદા થાય છે.

(૪) નિરર્થક અતત્વની વાતોમાં પોતાના કુતર્કોને લડાવ્યા કરવાથી અથવા તેવા કુતર્ક લડાવનારનો સંપર્ક રાખવાથી શંકાનો અતિચાર લાગે.

(૫) જે શિષ્ટ-વ્યવહાર કે આચાર પોતાની અનુકૂળતામાં બાધક બનતો હોય તે વ્યવહાર કે આચારને જ કુતર્કોથી દોષિત કે ખોટો ઠેરવવાથી અથવા તેમાં શંકાઓ ઊભી કરવાથી પણ આ અતિચાર લાગે.

કોઈ પણ રોગથી મુક્ત થવા પહેલા તેના લક્ષણોથી રોગનું નિદાન કરવું પડે, રોગને ઉત્પન્ન થવાના કારણો જાણવા પડે અને તે રોગનું નિવારણ કરવાના ઉપાયો જાણવા અને અજમાવવા પડે. તેમ, શંકા નામના પ્રથમ દોષનું સ્વરૂપ અને તે ઉત્પન્ન થવાના કારણો જાણ્યા પછી શંકા દોષ ઉત્પન્ન જ ન થાય અને થયો હોય તો તેનું નિવારણ થાય તે માટેના ઉપાયો જાણીને અજમાવવા જોઈએ.

શંકા દોષ નિવારણના ઉપાયો :

(૧) કોઈકની વાતો સાંભળીને વ્યામોહ ન થઈ જાય તે માટે બીજા કોઈ આચારસંપન્ન અને જ્ઞાનસંપન્ન યોગ્ય વ્યક્તિને માથે રાખવા, આપણા જ્ઞાન અને માન્યતા માટે તેમને અનુસરવા, સ્વતંત્ર નિર્ણય ન લેવો, તે શ્રદ્ધેય વ્યક્તિની સલાહ વિના કોઈની વાતમાં ભરમાઈ ન જવું.

(૨) 'તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેઙ્ગયં।' ને જીવનમંત્ર બનાવી દેવો, તેનાથી આત્માને અત્યંત ભાવિત કરી દેવો.

(૩) જે પોતાની કક્ષાના આચારમાં ચુસ્ત ન હોય પણ શિથિલ હોય, જે અસંવિગ્ન હોય અને જે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ બોલનારો એટલે કે ઉત્સૂત્રભાષી હોય તેનો સંગ ન કરવો.

(૪) અન્ય ધર્મના સંન્યાસીઓ કે પંડિતોના સંપર્કમાં ન આવવું, પરિચય ન કરવો, તેમની સાથે ચર્ચાઓ ન કરવી.

(૫) જ્યાં સુધી પોતે માર્ગમાં સ્થિર નથી થયો અને સ્વ-દર્શનમાં પ્રવીણ નથી બન્યો ત્યાં સુધી અશ્રદ્ધાળુ, નાસ્તિક કે અન્યદર્શનને ઉપદેશ આપવાનો કે તેની સાથે ધર્મચર્ચામાં ઉતરવાનો અભરખો ન કરવો.

(૬) શાસ્ત્રસંગતિ કરીને શ્રદ્ધાને દ્રઢ કરે ત્યાં સુધી તર્ક ઉપકારી છે. પણ તર્ક જો કુતર્ક બને તો શ્રદ્ધાને ડગમગાવી પણ દે, તેથી તર્કને શાસ્ત્રભાષિત રીતે ઉત્તેજિત ન કરવા.

(૭) જ્યાં સુધી પોતે માર્ગમાં સ્થિર ન થાય અને સ્વદર્શનમાં પ્રવીણ ન બને ત્યાં સુધી ઈતરદર્શનના ગ્રન્થો કે ઈતર લેખકોના સાહિત્યનું વાંચન ન કરવું.

(૮) સ્વદર્શનની અવિચલ શ્રદ્ધા, સ્થિરતા અને પ્રવીણતા પ્રાપ્ત થયા વગર જૈન દર્શન અને અન્ય દર્શનોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ ન કરવો. તેમ કરવા જતાં બીજાની મહત્તા દિલમાં વસી જવાની, તેની વાતો પ્રમાણભૂત અને યુક્તિસંગત લાગવાની અને તે વાતોની પકડ આવી જવાની તથા સ્વદર્શનમાં શંકા થવાની સંભાવના છે.

(૯) શાસ્ત્રોનું અધ્યયન, સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણોની ભાવનાઓ અને ગીતાર્થ ગુરુભગવંતનો સંપર્ક અને સેવા વારંવાર કરવા.

આ રીતે શંકા-અતિચારના પ્રેરક અને પોષક કારણોથી દૂર રહીને શંકા-ત્યાગના આચાર માટે પ્રેરક અને પોષક ઉપાયોનું સેવન કરીએ તો સમ્યગ્દર્શન નિર્ભય અને નિર્મળ બને.

બીજો આચાર : કાંક્ષાત્યાગ

કાંક્ષા એટલે ઈચ્છા. પરદર્શનના આકર્ષણોથી અંજાઈ જઈને તેની ઈચ્છા કરવી તે કાંક્ષાદોષ. ચર્ચની શાંતિ જોઈને તેનાથી પ્રભાવિત થઈ જાય કે કોઈ ધર્મમાં શિસ્તનું પાલન જોઈને તેનાથી પ્રભાવિત થઈ જાય, કોઈ બાવા-સંન્યાસીને ધોમધખતા તડકામાં ખુલ્લા શરીરે આતાપના લેતા જોઈને અંજાઈ જાય કે કોઈને યમ, નિયમ કે પ્રાણાયામના અભ્યાસથી આશ્ચર્યકારક શ્વાસનિરોધ કરતા જોઈને મુગ્ધ થઈ જાય... આ બધો કાંક્ષાદોષ છે. અન્ય દર્શન પણ પરિપૂર્ણ છે, દોષમુક્ત છે, મોક્ષસાધક છે તેવી માન્યતા એ કાંક્ષાદોષ છે. અન્ય ધર્મથી આકર્ષાઈને તેના તરફ ઢળી પડવું તે કાંક્ષાદોષ છે, આ કાંક્ષા એ સમ્યક્દર્શનનો અતિચાર છે.

તીર્થંકર પરમાત્મા જ્યારે વિદ્યમાન હોય ત્યારે સમવસરણનું ઐશ્વર્ય તથા અતિશયોનો વૈભવ એવા અદ્ભુત હોય છે કે પરમાત્માને છોડીને બીજાનું આકર્ષણ કોને થવાનું? તો શું કાંક્ષાદોષ માત્ર પંચમ આરાના જીવો માટે જ છે? ના, અન્યધર્મની ઈચ્છા એટલો જ કાંક્ષાદોષનો અર્થ નથી. અન્ય ધર્મની ઈચ્છા એ પણ જો કાંક્ષા કહેવાય તો સંસારની ભોગસુખોની તીવ્ર ઈચ્છા એ કાંક્ષા નહિ? અન્ય દર્શનની કાંક્ષા એ પણ દોષ ગણાય તો પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોની તીવ્ર કાંક્ષા એ દોષ નહિ? સંસારના ભોગસુખો તુચ્છ છે. ઈન્દ્રિયોના વિષયો શુદ્ધ છે, વિષય-કષાયની પ્રવૃત્તિઓ અપ્રશસ્ત છે. અપ્રશસ્ત પદાર્થો કે પ્રવૃત્તિઓની ઈચ્છા તીવ્ર બને તો અનંતાનુબંધીના ઉદયને ખેંચી લાવે અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ કરે. તેથી, અપ્રશસ્ત ઈચ્છાઓની તીવ્રતા એ પણ કાંક્ષા દોષ છે, સમ્યક્ત્વનો અતિચાર છે.

હજી વધારે સૂક્ષ્મમાં જઈએ તો અધિકાર કે યોગ્યતા વિનાની આરાધના કે સાધનાની તીવ્ર ઈચ્છા એ પણ કાંક્ષા દોષ છે. જે કાળે જે સાધના માટેના યોગ્ય સંયોગો કે પરિસ્થિતિ ન હોય તે કાળે તે આરાધનાની તીવ્ર ઈચ્છા એ અકાલોત્સુક્યરૂપ છે. માસક્ષમણની ભાવના હોય અને શક્તિ પણ હોય, પરંતુ સમુદાયમાં કોઈ ગ્લાન મુનિના વૈયાવૃત્યનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત હોય ત્યારે

માસક્ષમણની ભાવનાને સફળ કરવાનો આગ્રહ રાખવો તે અકાલ-ઔત્સુક્ય છે. કોઈ પણ ઈચ્છાની તીવ્રતા રાગાંધ બનાવે છે અને રાગાંધ વ્યક્તિ અપ્રજ્ઞાપનીય બને છે. ઘણું સમજાવવા છતાં ન સમજે અને પોતાની જીદ છોડે નહીં તેનું નામ અપ્રજ્ઞાપનીયતા. આ બધા કારણોથી ઈચ્છાની તીવ્રતા ક્રાંક્ષાદોષ બને છે, સમ્યગ્દર્શનનો અતિચાર બને છે.

પ્રશ્ન : કોઈ પણ ઈચ્છાની તીવ્રતાને સમ્યક્ત્વનો અતિચાર કહો છો, તો શું વિશુદ્ધ સમકિતીને ઈચ્છાની તીવ્રતા ન હોય?

ઉત્તર : વિશુદ્ધ સમકિતી હંમેશા વિવેકી અને પ્રજ્ઞાપનીય હોય છે. તેથી તેની કોઈ પણ સાચી ઈચ્છા તીવ્ર દેખાય તો પણ તે વિવેકયુક્ત અને પ્રજ્ઞાપનીયતાયુક્ત હોય છે. તેથી તે તીવ્રતા મોહના ઉદયની તીવ્રતા નથી પણ ક્ષયોપશમભાવની તીવ્રતા છે. દૂધનો ઉભરો આવે ત્યારે તે ઉભરામાં દૂધ ઘોંટું હોય છે, વાયુ મુખ્ય હોય છે તેમ, ક્ષયોપશમની તીવ્રતાના કારણે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને સત્કાર્યો ઉપર સ્નેહની તીવ્રતા દેખાય તેમાં સ્નેહ અલ્પ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવ મુખ્ય હોય છે. સ્નેહ દૂધ જોવો છે, ક્ષયોપશમભાવે વાયુ જેવો છે અને તીવ્રતા ઉભરા જેવી છે, 'પ્રશસ્ત ઈચ્છાની તીવ્રતા'માં એ નક્કી કરવું પડે કે પ્રશસ્તતાની તીવ્રતા છે કે ઈચ્છાની તીવ્રતા છે? જો પ્રશસ્તતાની તીવ્રતા હોય તો તે ક્ષયોપશમ ભાવની તીવ્રતા છે અને જો ઈચ્છાની તીવ્રતા છે તો તે મોહના ઉદયની તીવ્રતા છે.

મનગમતા વિષયની તીવ્ર ઈચ્છા એ દોષ કહેવાય તો અણગમતા વિષયની તીવ્ર અરુચિ એ દોષ ન કહેવાય? જે વસ્તુ કે વ્યક્તિ ન ગમે, જેના ઉપર તીવ્ર અરુચિ હોય, જે છૂટે કે જાય તેવી ઝંખના રહેતી હોય.... તેવા ઈન્દ્રિયના વિષયો પ્રત્યેની તીવ્ર અરુચિ તે પણ સમ્યક્ત્વનો અતિચાર છે.

વળી, જો તીવ્ર લોભાકાંક્ષા એ દોષ છે તો તીવ્ર માનાકાંક્ષા પણ દોષ કેમ નહિ? મારું બધા સન્માન કરે, મને બધાં દરેક વાતમાં પૂછે, મારો માન-મોભો બરાબર જળવાય... આવી માનાકાંક્ષાની તીવ્રતા એ પણ કાંક્ષા દોષ રૂપે સમ્યગ્દર્શનને અતિચારિત કરે છે.

કાંક્ષા અતિચાર ઉત્પન્ન થવાના કારણો :

(૧) જીવનમાં ગુણોની સાધના, વૈરાગ્ય અને વિવેકપ્રધાન વર્તનનું પ્રાધાન્ય જોઈએ. પરંતુ તેનું સ્થાન જો દુર્ગુણો કે દુષ્કૃત્યોનો આનંદ, અનુકૂળતાનું તીવ્ર મમત્વ કે અપ્રગટ ઇચ્છાઓનું પ્રાધાન્ય લઈ લે તો કાલાન્તરે ઇચ્છાઓ તીવ્ર બને છે, આત્મિક નુકશાનો ઉપેક્ષિત બને છે, પ્રજ્ઞાપનીયતાને દૂર હટાવે છે, અવિચારક અને કદાચ્છદી બનાવે છે.

(૨) સુયોગ્ય કલ્યાણમિત્રને અંગત સલાહકાર તરીકે ન રાખવાથી અને રાખ્યા હોય તો પણ તેની સલાહ અનુસાર ન વર્તવાથી કાંક્ષાદોષ ઉદ્ભવવાની સંભાવના છે.

(૩) શાસ્ત્રોનું ગહન જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ ન કરવાથી અબુધ રહેવાય અને તેથી કાંક્ષાદોષની સંભાવનાઓ ઊભી રહે.

(૪) ગીતાર્થ ગુરુના માર્ગદર્શન અનુસારની સાધના એ પ્રધાન પ્રવૃત્તિ કહેવાય. જીવનમાં આ પ્રધાન પ્રવૃત્તિના બદલે ભળતી પ્રવૃત્તિઓ, નિરર્થક પ્રવૃત્તિઓ, શક્તિ બહારની પ્રવૃત્તિઓ કે ધર્મ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓમાં રસ ધરાવવો એટલે કાંક્ષાદોષને પેસવા માટે દરવાજો ખોલી આપવો.

(૫) આત્માનું એકમાત્ર ધ્યેય છે સિદ્ધાવસ્થા. તે સિદ્ધાવસ્થાથી આત્માને વારંવાર ખૂબ ખૂબ ભાવિત કરવો જોઈએ. તેનાથી આત્માને ભાવિત ન કર્યો હોય તો દોષ આવતા વાર ન લાગે.

(૬) મોક્ષ માત્ર સાધ્ય તરીકે રાખવાથી કાર્ય ન સરે. મોક્ષને અનુકૂળ આચાર-વિચાર ઝંખના અને યથાશક્ય પાલન પણ જોઈએ. તે ન હોય તો દોષ ખેંચાઈ આવે.

(૭) રોજ આત્મ-ગવેષણા કરીને દોષોનું સંશોધન કરવું જોઈએ. સંશોધન કરીને દોષોની સુધારણાનો પ્રયત્ન સતત ચાલુ રાખવો જોઈએ. આ સંશોધન અને સુધારણાની પ્રવૃત્તિ ન ચાલે તો ઇચ્છાઓ નિરંકુશ બને.

(૮) બીજી વ્યક્તિઓ જે તીવ્ર રાગ-દ્વેષને આધીન બનેલી છે અને તેના પરિણામે આ લોકમાં પણ અહિત અને અશાંતિનો અનુભવ કરી રહી છે તેના

તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ તો પણ તીવ્ર રાગ-દ્વેષજનક ઇચ્છાઓથી બચી શકાય. તે તરફ દ્રષ્ટિ જ ન કરીએ તો દોષનો ભય ઊભો ન થાય અને તેથી દોષને પેસવાનો માર્ગ મોકળો બને.

કાંક્ષાદોષ નિવારણના ઉપાયો :

- (૧) ગીતાર્થ ગુરુની નિત્ય પર્યુપાસના કરવી.
- (૨) તત્વનું પરિશીલન અને સદ્ભાવના કરતા રહેવું.
- (૩) સામાન્ય સંયોગોમાં ઇચ્છાને આધીન ન બનવું. ઇચ્છામાં અંધ ન બનવું.
- (૪) વૈષયિક ઇચ્છાઓને મહત્વ ન આપવું. વિશિષ્ટ ચીજવસ્તુઓ કે માન-સન્માનની અપેક્ષાઓને પ્રયત્ન પૂર્વક ટાળવી.

ઇચ્છાનું સ્વરૂપ :

ઇચ્છાની તીવ્રતા એ દોષ છે અને સમ્યક્ત્વ ગુણનો અતિચાર છે, તે તો જાણ્યું. પણ ઇચ્છાને ઓળખવી કેવી રીતે? નીચે પ્રમાણેના લક્ષણો પરથી ઇચ્છા ઓળખાઈ જાય.

- (૧) જે વસ્તુની ઇચ્છા થાય તે જોવાથી, સાંભળવાથી, યાદ કરવાથી મન પ્રસન્ન થાય.
- (૨) તે પ્રવૃત્તિ રસ અને હોંશથી થાય.
- (૩) તે વસ્તુની પ્રશંસાનું શ્રવણ રસપૂર્વક થાય.
- (૪) તે વસ્તુની નિંદાથી મન બેચેન બને.
- (૫) ઇચ્છિત વસ્તુની જાતે પ્રશંસા કરે.
- (૬) ઇચ્છિત વસ્તુ કે પ્રવૃત્તિમાં બીજાને જોડે.
- (૭) ઇચ્છિત વસ્તુ કે પ્રવૃત્તિમાં કોઈ નડતરરૂપ બને તો તેના પ્રત્યે અરૂચિ થાય.

આમ, વિવેકહીન ઇચ્છા એ જ ઇચ્છાની તીવ્રતા. આનો વિષય પ્રશસ્ત હોય તો પણ દોષરૂપ જ છે કારણ કે વિવેકહીનતાના કારણે ઇચ્છાની તીવ્રતા કષાય-પ્રધાન બને છે.

ગ્રીષ્મ આચાર: વિચિકિત્સાત્યાગ

ચિકિત્સા એટલે ઉપાય. વિચિકિત્સા એટલે વિપરીત ઉપાય. રોગ ધાય ત્યારે કુશળ વૈદ્ય પાસે જઈને તેમણે સૂચવેલા ઉપાય અને ઔષધ કરવા તે ચિકિત્સા છે. અને વૈદ્ય જેનો નિષેધ કરેલો હોય તેવા અપચ્છોનું સેવન કરવું કે વિપરીત ઔષધો અજમાવવા તે વિચિકિત્સા કહેવાય. કફના રોગમાં ગળપણ કે ઘી ખાવું તે વિચિકિત્સા છે.

સમ્યગ્દર્શનના વિષયમાં વિચારીએ તો ધર્મના ફલમાં સંદેહ રાખવો તે વિચિકિત્સા છે. હું ભગવાનની પૂજા તો કરું છું પણ તેનું ફળ મને મળશે કે નહિ? હું પ્રતિક્રમણ તો કરું છું, મારા પાપ ધોવાશે કે નહિ? આવો ધર્મના ફળનો સંદેહ થવો તે દૂષણ છે, દર્શનાચારનો અતિચાર છે, વિચિકિત્સા નામનો દોષ છે. ધર્મ અને ધર્મની ક્રિયાઓમાં વિશિષ્ટ ફળની બુદ્ધિ તે નિર્વિચિકિત્સા.

વળી, સાધુની ભિક્ષા આદિ પ્રવૃત્તિ જોઈને કે મલિન વસ્ત્ર-ગાત્ર વગેરે જોઈને મનમાં જુગુપ્સા ધાય તે પણ વિચિકિત્સા છે. સાધુના ભિક્ષા વગેરે તમામ આચારોમાં લોકોત્તરપણાની, પરમ તારકતાની અને આદરની હાર્દિક ભાવના તે નિર્વિચિકિત્સા.

ટૂંકમાં વિચિકિત્સા એટલે

- (૧) કોઈ પણ ધર્મ-અનુષ્ઠાનમાં નિષ્ફળતાની બુદ્ધિ
- (૨) કોઈ પણ ધર્મ-અનુષ્ઠાનમાં નિષ્ફળતાની શંકા
- (૩) થાળી ધોઈને પીવી, માત્રુ પરઠવવું વગેરે કોઈ પણ ધર્મ-અનુષ્ઠાનમાં જુગુપ્સા.

(૪) કોઈ પણ ધર્મી ઉપર તેના ધર્મ-અનુષ્ઠાનને કારણે કે તે વ્યક્તિના તેવા સ્વભાવને કારણે જુગુપ્સા કે તિરસ્કાર.

(૫) દાન, શીલ તપ, ભાવ વગેરે કોઈપણ ધર્મ-અનુષ્ઠાનમાં કે તેના એકાદ અવાંતર ભેદમાં સાહજક અથવા કોઈ નિમિત્ત વિશેષથી અરૂચિ ધાય તો તે પણ વિચિકિત્સા છે.)

જીવો વિચિત્ર ઠયોપશમ વાળા હોય છે, તેથી દરેકની રૂચિ ભિન્ન-ભિન્ન હોય

છે. કોઈને જ્ઞાનની વિશેષ રુચિ હોય, કોઈને તપની, કોઈને દાર્શનિક ગ્રન્થોની રુચિ વિશેષ હોય, કોઈને આગમ ગ્રન્થોની, કોઈને બાહ્ય તપની વિશેષ રુચિ હોય, કોઈને અભ્યંતર તપની. દરેક વ્યક્તિ દરેક યોગને- દરેક અનુષ્ઠાનને ન આરાધી શકે તે સંભવિત છે. પરંતુ જે યોગ કે અનુષ્ઠાનને ન આરાધી શકાય કે ન આરાધીએ તેના પ્રત્યે ચિત્તનું વલણ કેવું છે તે આત્મ ગવેષણા દ્વારા જાણી લેવું જોઈએ. તે યોગ પ્રત્યે અરુચિ કે તિરસ્કારનો ભાવ હોય તો તે વિચિકિત્સા છે, સમ્યક્ત્વનો અતિચાર છે. તે યોગ પ્રત્યે પણ કર્તવ્ય, આદર અને અહોભાવની લાગણી જોઈએ.

આમ, (૧) ગુણની (૨) ગુણના કારણભૂત અનુષ્ઠાનની (૩) ઉપકરણોની કે (૪) ગુણવાનની- ધર્મીની આ ચારેયની જુગુપ્સા અતિચાર રૂપ છે.

ઘણાંને ધર્મની કે ધર્મીની સૂઝ હોય છે. ધર્મ કરનારને વેદીયા કહેવા, ઉતારી પાડવા, મરકરી કરવી તે ઘણાંને મન ફેશન થઈ ગઈ છે. કોઈ ધર્મી માણસ પોતાની અણસમજ, અણઆવડત કે અવિવેકને કારણે અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ તે અનુકંપા કે સમજાવટને યોગ્ય છે, તેના બદલે તિરસ્કાર કે જુગુપ્સા કેમ કરાય?

ફળની શંકા થવાના કારણો:

(૧) અનુષ્ઠાન એ કારણ છે અને તેનાથી જે લાભ થાય તે ફળ છે. મારે જે ફળ જોઈએ છે તે માટે આ અનુષ્ઠાન મેં કર્યું તો ખરું પણ તેનું તે કારણ નથી, અકારણ છે આવો ભ્રમ ઉત્પન્ન થઈ જવાથી સંદેહ ઉત્પન્ન થાય.

(૨) અથવા, એવો ભ્રમ થાય કે મારે જે ફળ જોઈએ છે તેની સામે મેં આચરેલું અનુષ્ઠાન ઘણું નબળું છે. આવો, કારણની નિર્ભળતાનો ભ્રમ પણ સંદેહ ઉત્પન્ન કરે.

(૩) અથવા એવો ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય કે મેં આચરેલું અનુષ્ઠાન તો મારે જે ફળ જોઈએ છે તેનાથી વિપરીત ફળ આપનારું છે, તો પણ સંદેહ પેદા થાય.

(૪) પોતાનું સત્વ હીન હોય તો પણ ફળની આશંકા થાય.

(૫) કાળ પડતો હોવાના કારણે પણ ફળની શંકા થાય.

ફળ શાનાથી મળે?

અનુષ્ઠાનની આરાધનાથી ફળ મળે. પણ, તે માટે અનુષ્ઠાનમાં અત્યંત આદર જોઈએ, અત્યંત શ્રદ્ધા જોઈએ, વિશેષ ભાવ જોઈએ, વિશેષ ઉપયોગ જોઈએ. આ રીતે જો અનુષ્ઠાન આચરવામાં આવે તો અવશ્ય ફળદાયક અને મુક્તિદાયક બને છે. તેથી અનુષ્ઠાન આદર, શ્રદ્ધા, ભાવ અને ઉપયોગ પૂર્વક કરવામાં આવે તો તેના ફળની નિઃસંદેહબુદ્ધિ સહજ પેદા થાય.

વિચિકિત્સા દોષનું વારણ કરવાના ઉપાયો:

- (૧) તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં, જં જિણેહિ પવેઙ્ગં ॥
- (૨) આચારના ઐહિક- પારલૌકિક લાભો વિચારવા.
- (૩) જિનોક્ત અનુષ્ઠાનો ભવભ્રમણનો નાશ કરનાર છે. તે ભાવના વારંવાર ભાવીને અહોભાવ ઊભો કરવો.
- (૪) વિવેકી આત્માનું સાન્નિધ્ય સેવવું.
- (૫) સ્વયં વિવેકદષ્ટિ કેળવવી.
- (૬) અનુષ્ઠાનના અનાદરથી થતા નુકશાનો વિચારવા.
- (૭) અનુષ્ઠાનના આદરથી થતા લાભો વિચારવા.
- (૮) અવિવેકનું સ્વરૂપ અને તેના નુકશાનો વિચારવા.

ચોથો આચાર: અમૂઢદષ્ટિપણું

દષ્ટિ એટલે ઓળખશક્તિ, કોઈ પણ વસ્તુને મર્મથી જાણીને તેના યથાર્થસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. જેની દષ્ટિ આવી વેધક, મર્મગ્રાહી અને વાસ્તવિક હોય તે અમૂઢદષ્ટિ કહેવાય. આ અમૂઢદષ્ટિપણું તે સમ્યગ્દર્શનનો આચાર છે. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અમૂઢદષ્ટિ હોય એટલે કે મર્મગ્રાહી દષ્ટિ ધરાવતો હોય. જે વસ્તુની સાચી ઓળખ ન કરી શકે, તત્વનો- ગુણનો- વાસ્તવિકતાનો સાચો નિર્ણય ન કરી શકે તે મૂઢદષ્ટિ. મૂઢદષ્ટિપણાથી સમ્યગ્દર્શન અતિચરિત બને છે.

મૂઢદષ્ટિપણના લક્ષણો:

(૧) અન્ય દર્શનોની બાહ્ય ઝઝકઝમાળથી અંજાઈ જાય અને તે બાહ્ય ફટાટોપ, દેખીતા ગુણો- વિશેષતાઓ વગેરેને કારણે તે અન્ય ધર્મમાં વિશેષતા લાગે અને જૈન શાસનની ન્યૂનતા દેખાય- આ મૂઢદષ્ટિપણાનું લક્ષણ છે.

(૨) મૂઢદષ્ટિપણાથી મતિવ્યામોહ અને જડતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેને કારણે જિનશાસનના અનુષ્ઠાનો, મર્યાદાઓ, વિશેષતાઓ વગેરેમાં ગુણકારિતા ન લાગે, પણ તે બધું નિષ્ફળ, નિરર્થક કે દોષકારી લાગે. દા.તાં

❀ ક્રિયા કે વિધિની ચુસ્તતા વેઢીયાપણુ લાગે.

❀ અનુષ્ઠાનો પ્રત્યે ખૂબ અરૂચિ જણાય.

❀ ક્રિયાઓ વગેરે નિરર્થક અને નકામા લાગે.

❀ બાલદીક્ષાને નિષ્ફળ અને નિરર્થક માને.

❀ વૃદ્ધદીક્ષાને દોષકારક માને.

❀ ગચ્છવાસમાં સ્વાધ્યાયહાનિ, ભિક્ષાદોષોની સંભાવના, કલહના નિમિત્તો વગેરે દોષો રહેલા છે માટે ગુરુકુલવાસ નકામો છે - તેવા વિચારો ઉત્પન્ન થાય.

❀ તપ એ તો દેહ પરનો અત્યાચાર છે... તપમાં તો આર્તધ્યાન થાય, પારણામાં આસક્તિ કરાવે માટે તપ નકામો છે... વગેરે એલફેલ બોલવાનું- વિચારવાનું મન થાય.

❀ પ્રતોના પાલન માટે વાડો કે આચારોની શી જરૂર છે ? તે તો માનસિક નિર્બળતા કહેવાય. તેમાં આત્મવીર્ય ક્યાં રહ્યું ? તે તો વૈરાગ્યની કચાશ કહેવાય. વગેરે ઉટપટાંગ વચન- વિલાસ કરવાનું મન થાય. - આ બધું મૂઢદષ્ટિપણું છે.

(૩) ગુરુઓ- વડીલોની પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે અરૂચિ થાય... તેમની પ્રવૃત્તિઓ અનુચિત લાગે. કયા સંયોગોમાં કે કયા વ્યક્તિવિશેષને આશ્રીને ગુરુજનો આ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે તે જાણ્યા વિના તેનો અપલાપ કરવાનું મન થાય - તે મૂઢદષ્ટિતા.

(૪) અન્ય દર્શનની કોઈ વિશેષતા નજરે ચડે ત્યારે તે દર્શનની મોટી

શક્તિઓ ભૂલી જવી અને વિશેષતાને વધારે પડતી મહત્તા આપી દેવી તે મૂઢતા છે.

(૫) જે અગીતાર્થ છે અથવા ગીતાર્થ અનિશ્ચિત છે, જે આજ્ઞાબાહ્ય છે, તેમજ જે પાસત્યા વગેરે છે, તેમના ધર્મ- અનુષ્ઠાનો જોઈને અંજાઈ જવું, તેની ઉપબૃહણા- પ્રશંસા કરવી, તેમના પ્રત્યે અહોભાવ દાખવવો, તે અનુષ્ઠાનોમાં સહાયક બનવું, દયા અને અનુકંપાની લાગણીને બદલે ભક્તિની લાગણી દાખવવી - આ બધું મૂઢદષ્ટિપણું છે.

(૬) જેઓ શાસનના પ્રત્યનીક હોય તેઓમાં ગુણાભાસ, શક્તિઓ, લબ્ધિઓ વગેરે જોઈને આકર્ષણ થાય, તેમાં શાસનની ઉન્નતિ અને પ્રભાવના દેખાય - આ બધી દષ્ટિની મૂઢતા છે. તેમના ગુણો, શક્તિઓ અને કાર્યો પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ જોઈએ. શક્ય હોય તો સમજાવવા, અટકાવવા અને માર્ગસ્થ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો, તે શક્ય ન હોય તો ઉદાસીન રહેવું. આવી વ્યક્તિઓની પ્રવૃત્તિઓથી બાહ્ય રીતે શાસનની ઉન્નતિ દેખાતી હોય તો પણ તેમાં ભળવું નહિ. તેવી પ્રવૃત્તિઓને શાસનની ઉન્નતિ તરીકે માનવી નહિ. જેમ નિશ્ચયો નિયમા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે પરંતુ એમના અનુયાયીમાં અનાભોગને કારણે સમકિત હોઈ પણ શકે - તે છતાં તેનો માર્ગ એ માર્ગ બનતો નથી. તે રીતે બાહ્યથી ધર્મપ્રભાવના અને અનેકને ધર્મપ્રાપ્તિ થવા છતાં એ કરનાર માર્ગ- બાહ્ય હોય તો એની પ્રવૃત્તિ એ શાસનની ઉન્નતિરૂપ નથી, પ્રશંસનીય નથી, પોષવા લાયક નથી - એમ અમૂઢદષ્ટિ માને.

(૭) મૂઢતા ચાર પ્રકારની હોઈ શકે.

❁ દ્રવ્યથી :- દૂધને દહીં જાણે.

❁ ક્ષેત્રથી :- જે ક્ષેત્ર જે દોષ કે ગુણવાળું હોય તેનાથી વિપરીત જાણે- સમજે.

❁ કાળથી :- શિયાળાને ઉનાળો જાણે- દિવસને રાત જાણે.

❁ ભાવથી :- સંસારના હેતુને મોક્ષના કારણ સમજે, મોક્ષના હેતુને સંસારના કારણ સમજે, ગુણને દોષ સમજે, દોષને ગુણ સમજે. તેના દોષ બતાવીએ તો

પણ સમજવા- વિચારવા તૈયાર ન થાય.

(૮) અન્ય દર્શનની કોઈ વિશેષતાને કારણે જૈન દર્શનમાં ન્યૂનતા માને અથવા સમાનતા માને તે દૃષ્ટિની મૂઢતા છે. તેમ, કોઈ આગંતુક જીવને કારણે કે કાલબળને કારણે જિનશાસનમાં કોઈ દોષ દેખાય તો તેના મહાન ગુણોને વિસરી જઈને તે દોષને પ્રાધાન્ય આપે. મહાન ગુણો અને ગુણવાનની અવજા કરે.

(૯) મૂઢદૃષ્ટિમાં વિવેકહીનતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેને કારણે જે સારું માને તેને હંમેશા એકાન્તે સારું માને. જે નુકશાનકારક લાગે તેને હંમેશા એકાન્તે નુકશાનકારક માને. રાગના કારણે જે વસ્તુ સારી લાગે તેના દોષ કે નિર્ગુણતા તરફ નજર કર્યા વગર તેમાં ઉત્સાહથી પ્રવર્તે. અને જેના ઉપર મતિવ્યામોહ વગેરેથી અરુચિ થઈ તેમાં સદા દોષદૃષ્ટિ રહે, અનાદર-અવજા-નિંદા કરે.

દૃષ્ટિની મૂઢતાના કારણો:

- (૧) જિનવચનની જાણકારી ન હોવી.
- (૨) જિનવચનમાં વિશેષ શ્રદ્ધાનો અભાવ.
- (૩) જિનવચનના વિશેષજ્ઞ ગીતાર્થની નિશ્ચાનો અભાવ.
- (૪) ગુણ-દોષ પરખવાની શક્તિનો અભાવ.
- (૫) પોતાની બુદ્ધિની પ્રધાનતા માને.
- (૬) વિવેકદૃષ્ટિની ન્યૂનતા.
- (૭) પ્રબલ રાગ, પ્રબલ દોષ અથવા પ્રબલ અજ્ઞાનયુક્ત મિથ્યા માન્યતાના

કારણે પણ દૃષ્ટિમાં મૂઢતા આવે છે.

(૮) નીચેની ચાર વસ્તુના અભાવથી દૃષ્ટિમાં મૂઢતા આવે.

[A] દરેક જગ્યાએ તત્વ-ગવેષણા

[B] લાભ-નુકશાન વિચારવાની દૃષ્ટિ

[C] સાચા-ખોટાની જાંચ

[D] વિવેકયુક્તતા

(૯) કલ્યાણમિત્રોનો યોગ ન હોય તો પોતાનું હૃદય ખોલવાનો અવકાશ ન

રહે- તેને કારણે પણ મૂઢતા આવે.

(૧૦) પાપ મિત્રો કે સંસારરસિક જીવોના સંબંધથી તેના જેવા આચાર-વિચાર ધાય અને તેથી દૃષ્ટિમાં મૂઢતા આવે.

(૧૧) ભવાભિનંદી સંસારરસિક આત્માઓ કાયમ મૂઢતાવાળા જ હોય છે. તેથી જ્ઞાની પુરુષનો યોગ મળે અને એ તત્ત્વ બતાવે છતાં તત્ત્વબોધ થતો નથી.

(૧૨) અકલ્યાણમિત્ર પાસે કલ્યાણમિત્રનો અને કલ્યાણમિત્ર પાસે અકલ્યાણમિત્રનો વ્યવહાર કરે તેનાથી પણ મૂઢતાપણું આવે.

અમૂઢદૃષ્ટિ બનવાના ઉપાયો:

(૧) જિનવચનથી નિરંતર આત્માને ભાવિત કરવો જોઈએ.

(૨) આય-વ્યયની (લાભ-નુકશાનની) દરેક કાર્યમાં તુલના કરવી.

(૩) દરેક ભાબતમાં શક્ય- અશક્ય, ઉચિત- અનુચિતનો વિભાગ પાડવો.

(૪) કલ્યાણમિત્રનો સંપર્ક કરવો, તેમનું ગૌરવ કરવું, તેમને સમર્પિત રહેવું, તેમની પાસે સન્માર્ગની યાચના કરવી, તેમનું કહેલું સ્વીકારવું અને શક્ય આચરણ કરવું, તેમનું કહેલું જે આચરી ન શકે તેનું કારણ તેમને જણાવે અને પોતાના અનન્ય ઉપકારી તરીકે વારંવાર તેમને માનતાં રહે.

(૫) અકલ્યાણમિત્રનો ત્યાગ કરવો- તેમનું વિશેષ ગૌરવ ન કરવું, તેમની પાસે હૃદયના ભાવો ન ખોલવા- સલાહ ન લેવી. વણમાંગી સલાહ મળે તો પણ કલ્યાણમિત્રને પૂછ્યા વિના અમલમાં ન મૂકવી તેના કહ્યા મુજબ ન કરીએ તો પણ ન કરવાના કારણોનો ખુલાસો તેની પાસે ન કરવો. તે ઉપકારી છે એમ માનવું નહિ અને તેના પર ઓવારી ન જવું.

(૬) અન્યદર્શની, શિથિલાચારી અને અસંવિગ્નપાશિકોનો સંગ ન કરવો, તેમનું સાંનિધ્ય વર્જવું.

(૭) દૃઢ શ્રદ્ધા, ચુસ્ત આચાર અને પ્રબળ સંવેગને ધારણ કરનાર સાધર્મિકનો પરિચય કરવો, તેમની સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ રાખવો.

(૮) સારા કલ્યાણમિત્ર વગેરેની જ્ઞાનદૃષ્ટિનો અનેક કાર્યોમાં અનુભવ લેતા રહેવું, તેના કારણે તે સંસ્કારોના અનુભવથી પારિણામિક બુદ્ધિ ધરાય-

તેથી મૂઢદષ્ટિપણું ન આવે.

આમ, મૂઢદષ્ટિપણાના દોષને બરાબર ઓળખીને તેના કારણોથી દૂર રહેવું અને તેને દૂર કરવાના ઉપાયોનું સેવન કરવું.

પાંચમો આચાર : ઉપબૃંહણ

બૃંહણ એટલે પોષણ, ઉપબૃંહણ એટલે સર્વ રીતે પોષણ, અત્યંત પોષણ, નજીકથી પોષણ. સ્વ-પરના જ્ઞાનચારાદિ પંચાચારનું પોષણ કરવું તે ઉપબૃંહણા નામનો સમ્યગ્દર્શનનો આચાર છે.

ઉપબૃંહણાનું સ્વરૂપ:

(૧) અન્યના સદાચારની પ્રશંસા તથા તે સદાચારોના પાલનમાં સહાયતા કરવાથી અન્યના તે સદાચારોનું પોષણ થાય છે. તેનો ઉત્સાહ વધે છે તેથી તે સદાચારમાં સ્થિરતા અને વિકાસ પામે છે.

(૨) અન્યના સદાચારો અને સદ્ગુણોના પ્રશંસક અને સહાયક બનવાથી પોતાના જ્ઞાનાવરણીય, ચારિત્ર મોહનીય આદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેથી પોતાના સદાચારો અને સદ્ગુણો પણ વિકસે છે. આમ ઉપબૃંહણાથી જેમ અન્યના સદાચારોનું પોષણ થાય છે તેમ પોતાના સદાચારોનું પણ પોષણ થાય છે.

(૩) અન્યના સુકૃત્યો અને સદ્ગુણોની પ્રશંસાથી તેનામાં શુભભાવની પુષ્ટિ થાય છે અને તે શુભભાવ સાનુબંધ બને છે. તે જ રીતે ઉપબૃંહણાથી પોતાના સાનુબંધ શુભભાવોનું પણ પોષણ થાય છે.

(૪) સ્વ- પરના સાનુબંધ શુભ ભાવની જેમ સ્વ-પરના સાનુબંધ શુભ કર્મનું પણ ઉપબૃંહણાથી પોષણ થાય છે. જેના સદાચારની ઉપબૃંહણા કરીએ તેનો તે સદાચાર પ્રત્યે આદર અને રસ વધે છે. તેથી તે સદાચારથી બંધાતું શુભ કર્મ શુભાનુબંધવાળું બને છે તેમ જ સદાચારની પ્રશંસાથી ઊભો થતો સદાચારનો આદર અને પ્રેમ આપણાં શુભ કર્મોને પણ શુભાનુબંધી બનાવે છે.

(૫) ઉપબૃંહણામાં બે વસ્તુ છે : ૧. પ્રશંસા અને ૨. સહાયકરણ

(A) જે વ્યક્તિમાં પંચાચારની વિશેષ પ્રવૃત્તિ દેખાય જેવી કે, કોઈ બાળક

સુંદર જ્ઞાનાભ્યાસ કરતો હોય. કોઈ કિશોર પરમાત્માની સુંદર અંગરચના કરતો દેખાય. કોઈ યુવાન ખૂબ ચુસ્તતાથી શ્રાવકધર્મનું પાલન કરતો દેખાય. કોઈ આરાધક વિશિષ્ટ તપધર્મમાં રક્ત દેખાય. કોઈ સાધુભગવંત પંચાચારના પાલનમાં અત્યંત ઉદ્યત દેખાય. તે જોઈને હૃદય આનંદિત બને અને તેમની તે આચાર-પ્રવૃત્તિની પ્રશંસા કરવી. “તમે આ સુંદર કાર્ય કર્યું” તે રીતે તે આચારની ઉત્તમતા ગર્ભિત પ્રશંસા કરવી. તે જ રીતે તેના તે આચારપાલનમાં યથાશક્ય સહાયક બનવું.

(B) તેમ અન્યમાં વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રવૃત્તિ દેખાય તેમાં પણ પ્રશંસા અને સહાયતા કરવી. ગુણ એ આત્મ- પરિણામ રૂપ છે. તે તે ગુણની ઉત્પાદક, પ્રેરક, પોષક પ્રવૃત્તિઓ તે ગુણની પ્રવૃત્તિ કહેવાય. અભ્યુત્થાન, આસન-પ્રદાન, વંદન વગેરે વિનય- ગુણની પ્રવૃત્તિઓથી વિનય- ગુણની પ્રાપ્તિ, વૃદ્ધિ અને સિદ્ધિ થાય છે. ગુણોની પ્રવૃત્તિ પણ ગુણોની પોષક હોવાથી તેની પણ ઉપબૃંહણ કરવી તે કર્તવ્ય બને છે.

(C) તેમ અન્યમાં જે જે ગુણોની આંશિક કે વિશેષ સિદ્ધિ દેખાય તેની પણ ઉપબૃંહણ કરવી.

(D) ધર્મની પ્રારંભિક અવસ્થામાં રહેલા જીવો બાહ્યકક્ષામાં કહેવાય છે. ભલે તેઓ હજુ ઉપરની કક્ષાનો ધર્મ નથી પામ્યા કે માર્ગ ઉપર પણ નથી આવ્યા પરંતુ તેમનામાં પણ જે માર્ગાનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ દેખાય તે પણ ઉપબૃંહણ- યોગ્ય છે. તેની ઉપબૃંહણથી તેમની પ્રગતિ વિશેષ થાય છે.

ઉપબૃંહણના પ્રકાર:

- (૧) અન્યના ધર્મકાર્યની તેની હાજરીમાં પ્રશંસા કરવી.
- (૨) અન્યના ધર્મકાર્યની તેની ગેરહાજરીમાં પણ પ્રશંસા કરવી, જે પરંપરાએ પણ તેના કાને પહોંચતા તેને તે આચારમાં આગળ વધવા પ્રોત્સાહિત કરે છે.
- (૩) તપ, જ્ઞાનાભ્યાસ, જિનવાણીશ્રવણ, પ્રતિક્રમણ, સામાયિક વગેરે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરનારને પ્રભાવના અપાય છે તે પણ ઉપબૃંહણનો એક પ્રકાર છે.
- (૪) વિશિષ્ટ જ્ઞાની, વિશિષ્ટ તપસ્વી, વિશિષ્ટ શીલવંત, વિશિષ્ટ દાનેશ્વરી

વગેરેનું જાહેરમાં સન્માન કરવું તે પણ ઉપબૃંહણ છે. તેનાથી તે વ્યક્તિને તો પ્રોત્સાહન મળે છે, બીજાઓને પણ તે ધર્મ આરાધવાની પ્રેરણા મળે છે. આમ અનેકધા ગુણનું પોષણ થાય છે.

(૫) અન્યની તે તે સદાચારની પ્રવૃત્તિમાં સહાયક બનવું તે પણ ઉપબૃંહણ છે. જ્ઞાનાભ્યાસના જિજ્ઞાસુને પુસ્તક, ભણાવનાર વગેરેની વ્યવસ્થા કરી આપવી તે તેના જ્ઞાનાચારમાં સહાયતા કહેવાય, તે રીતે દરેક આચારમાં સમજી લેવું.

જેમ ધર્મી વ્યક્તિની તે તે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સહાયક બનવું તે ઉપબૃંહણ છે તેમ તેના અન્ય જીવન-વ્યવહારના ઉચિત કાર્યમાં સહાયક બનવું તે પણ ઉપબૃંહણ છે. કારણ કે, તે જાણે છે કે મારી ધર્મપ્રવૃત્તિ કે સદ્ગુણના નિમિત્તથી મને સહાયક બનવા તત્પર બન્યા છે તેથી તે ધર્મપ્રવૃત્તિની જ ઉપાદેયતા અને આદર તેના હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત થવાના. કોઈ તપસ્વી કે આરાધક આત્માને તેના જીવન-નિર્વાહનું સાધન ઊભું કરી આપવાની સહાયતા કરવી તે પણ આખરે તો તેની આરાધનાની જ ઉપબૃંહણ છે.

(૬) કેટલીક વ્યક્તિની કોઈ ધર્મકાર્યની પ્રબળ ઈચ્છા હોય, અને તે ધર્મકાર્યમાં તેની નિપુણતા પણ હોય, છતાં વિપરીત સંયોગો, અનુકૂળ સામગ્રીનો અભાવ, અન્ય ચિંતાઓ કે વ્યસ્તતાઓ વગેરે કારણે તેની તે ધર્મપ્રવૃત્તિ સિદ્ધાતી હોય છે. ક્યારેક આવડત કે સમજના અભાવે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ક્ષતિ કે ખામી રહી જતી હોય છે. આ બધા બાધક તત્વો અને ખામીઓને દૂર કરી તેની ધર્મપ્રવૃત્તિને સરળ અને સરસ બનાવવામાં સહાયક બનવું તે ઉપબૃંહણ કહેવાય.)

ઉપબૃંહણના લાભો:

(૧) ઉપબૃંહણ દ્વારા બીજાના ધર્મપોષક બનવાથી પોતાની ધર્મારાધના નિર્વિઘ્ને કરી શકે તેવી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) અન્યના ધર્મની અનુમોદનાથી પોતાનો ધર્મ સાનુબંધ બને છે.

(૩) ધર્મના ઉપબૃંહકને નિકાચિત વિઘ્ન પણ બહુ ડગાવી શકતું નથી.

(૪) ઉપબૃંહણના આચારથી પોતાના ધર્મકાર્યમાં આવતા વિઘ્નો વિલીન થાય છે.

- (૫) સમ્યગ્દર્શનાદિ ઉત્તરોત્તર ચડીયાતા ગુણોનો લાભ થાય છે.
- (૬) જેના ધર્મકાર્યમાં પ્રશંસા કે સહાયતા કરે તેના આત્મવિકાસમાં નિમિત્ત બનવાનો લાભ મળે છે.
- (૭) ધર્મીની પ્રશંસા અને સહાયતાની આપણી પ્રવૃત્તિને જોનાર અને જાણનાર અન્ય વ્યક્તિઓ પણ ધર્મપ્રેરણા પામી ધર્મમાર્ગે આગળ વધે છે.

વિશેષ વિમર્શ :

જેમ ગુણીની પ્રશંસા એ ઉપબૃંહણ છે, તેમ ગુણના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરવું તે પણ ઉપબૃંહણ છે. કારણ કે, ગુણનું કે આચારનું માહાત્મ્ય સાંભળવાથી = જાણવાથી અન્યને તે ગુણની રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ગુણમાં પ્રવૃત્ત થવાની ઉત્કંઠા ઊભી થાય છે. તેથી, જે વ્યક્તિ ગુણ કે આચારની અર્ધી હોય અથવા જેનામાં અર્ધપિણું ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતા દેખાતી હોય તેની સમક્ષ-

- (A) ગુણના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવું.
- (B) ગુણના મહિમાનું વર્ણન કરવું.
- (C) ગુણના આચારોનું વર્ણન કરવું.
- (D) ગુણની વાડોનું વર્ણન કરવું.
- (E) ગુણના અતિચારોનું વર્ણન કરવું.
- (F) ગુણપોષક ભાવનાઓનું વર્ણન કરવું.

આ બધી બાબતોનું વર્ણન સાંભળવાથી તે વ્યક્તિમાં ગુણની જિજ્ઞાસા, રુચિ, ઉત્સાહ પેદા થાય છે અને તે રીતે ગુણનું પોષણ થાય છે.

છઠ્ઠો આચાર: સ્થિરીકરણ

સ્થિરીકરણ કરવું એટલે સ્થિર બનાવવા, અન્યને તેને પ્રાયોગ્ય આરાધનામાં જોડવા અને તેમાં સ્થિર કરવા તે સ્થિરીકરણ. તે સમ્યગ્દર્શનનો છઠ્ઠો આચાર છે.

સ્થિરીકરણનું સ્વરૂપ :

- (૧) પંચાચારની પ્રવૃત્તિમાં, ગુણોની પ્રવૃત્તિમાં અને સત્ક્રિયામાં બીજાને

જોડીને સ્થિર કરવા અને જોડાયેલા હોય પણ સ્થિર ન હોય તો સ્થિર કરવા.

(૨) જે ઉપરોક્ત બાબતોમાં સ્થિર હોય તેને વિશેષ સ્થિર કરવા એટલે કે પ્રતિકૂળ નિમિત્તોમાં પણ ચલિત ન થાય તેવા સુસ્ત બનાવવા.

(૩) સ્થિરીકરણ કરતા પૂર્વે તે વ્યક્તિની યોગ્યતા, સંયોગો, જીવદળ વગેરેનો અભ્યાસ કરવો. જે આચાર કે ગુણની યોગ્યતા, સંયોગ અને શક્તિ હોય તેમાં તે અસ્થિર હોય તો સ્થિર કરવો.

(૪) જેની જે યોગમાં શક્તિ, સંયોગ કે પાત્રતા ન હોય છતાં તે વ્યક્તિ તે આરાધનામાં પ્રવૃત્ત થવા પ્રયાસ કરતી હોય તો તેને તેની ક્ષમા મુજબની આરાધનામાં કળથી કે સમજાવટથી ચડાવી દેવો અને અશક્ય યોગમાંથી પાછો વાળવો તે પણ સ્થિરીકરણ છે.

સ્થિરીકરણ કરનારને ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં અસ્થિરતા આવવાના કારણોનો અભ્યાસ હોવો જોઈએ. ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં અસ્થિરતા આવવાના કારણો:

(૧) જે કરવું છે તેમાં રસ ઉત્પન્ન ન થાય.

(૨) જે કરવું છે તે નિરર્થક અને નકામું લાગે.

(૩) જે કરવું છે તેના કરતાં બીજામાં વિશેષ લાભ દેખાય.

(૪) જે કરવું છે તે કાર્યમાં કુશળતા કે નિપુણતા ન હોય તેથી પાછો પડતો હોય.

(૫) કરવાના તે કાર્યમાં સાહજિક કંટાળો હોય.

(૬) બીજા સાથીદારો દ્વારા ઉંધી સમજ મળવાના કારણે ઉત્સાહ-રસ વધવાના બદલે ઘટ્યો હોય.

(૭) કાથિક, આર્થિક વગેરે સાંયોગિક પ્રતિકૂળતા પણ અસ્થિરતાની જનક બની શકે.

(૮) જે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું છે. તેના બાધક કારણોને ન જાણે અને બાધક કારણોમાં પ્રવર્તે.

(૯) જે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું છે તેના સાધક કારણોને ન જાણે અને તેનું સેવન ન કરે.

વ્યક્તિ તે તે યોગમાં સ્થિર છે કે અસ્થિર તે જાણવા માટેના કેટલાક ચિહ્નો છે. નીચે મુજબના ચિહ્નો જણાય તો તે વ્યક્તિ યોગમાં અસ્થિર છે તેમ માની શકાય.

(૧) પોતે જે ધર્મકાર્ય કરી રહ્યો છે તે ધર્મના બીજા આરાધકની કે તે ધર્મકાર્યની પ્રશંસામાં રસ ન હોય.

(૨) તે ધર્મકાર્યથી વિપરીત કાર્યમાં તેનો ઉત્સાહ દેખાતો હોય.

(૩) જે ધર્મકાર્ય ચાલુ હોય તેમાં વિક્ષેપ, વિલંબ કે ન્યૂનતા થાય તો અકળામણ કે ખેદ ન થાય.

(૪) તે ધર્મકાર્યમાં બીજા કોઈ આગળ વધેલા હોય તેમાં કોઈ મહત્તા કે વિશેષતા ન લાગે.

(૫) અતિ મહત્વનું કારણ ન હોય તો પણ પ્રસ્તુત કાર્યમાં આળસ કરે, ખાડા પાડે કે અવરનવર છોડી દે.

(૬) જેમ એક ધંધામાં જમાવટ ન આવી હોય તો અનેક ધંધાઓ અવરનવર કર્યા કરે તેમ એક કાર્યને નિયમિત અને નિશ્ચિત રૂપે ન પકડતા કાર્યો બદલ્યા કરે. વારાફરતી જૂદા જૂદા કાર્યોમાં ચિત્ત ભમ્યા કરે.

(૭) જે કાર્ય કરતો હોય તેની જ નિંદા કરે, તેને જ વખોડે.

અન્ય વ્યક્તિની કોઈપણ યોગમાં અસ્થિરતા ટાળવી હોય અને યોગમાં સ્થિર કરાવવી હોય તો તેને માટે પોતાની પણ યોગ્યતા જોઈએ, તે વ્યક્તિ સાથે યોગ્ય સંબંધો હોવા જોઈએ. તે વ્યક્તિ સાથે યોગ્ય વર્તન હોવું જોઈએ. તે અંગેના કેટલાક ખ્યાલો હોવા જરૂરી છે:

(૧) સામેની વ્યક્તિ સાથે હૃદયનો મેળ રાખવો જોઈએ.

(૨) સામેની વ્યક્તિ આપણી વાત સાંભળે અને વિચારે તેવી યોગ્ય પદ્ધતિથી રજૂઆત કરવી જોઈએ.

(૩) સદ્ભૂત ગુણોની વારંવાર ઉપબુંહણા વગેરે દ્વારા સામી વ્યક્તિના મનને એ રીતે વશ કરવી અને વિશ્વાસ સંપાદિત કરવો કે કોઈ પણ જાતના સંકોચ વગર તે મનના ભાવો અને મુંઝવણોને રજૂ કરી શકે.

(૪) જ્યારે પ્રેરણા કરવી હોય ત્યારે અત્યંત મીઠાશ, મૃદુતા અને વાત્સલ્યપૂર્વક કરવી.

(૫) સ્થિરીકરણ કરવા માટે નીચેના ઉપાયો અજમાવી શકાય.

(A) તેની સમજ અધૂરી કે વિપરીત હોય તો પૂરી અને સાચી સમજણ આપવી.

(B) તેને વિવિધ ઉપાયોથી પ્રોત્સાહિત કરવો.

(C) તે વ્યક્તિને તે યોગ સાધવામાં જે ન્યૂનતા નડતી હોય તેમાં સહાયક બનવું.

(D) તે યોગની આરાધનાના તત્કાલીન અને દૂરગામી વિવિધ પ્રકારના લાભો દર્શાવવા.

(E) તે પ્રવૃત્તિ નહીં કરવાના કે પ્રતિપક્ષી પ્રવૃત્તિ કરવાના અપાયો-નુકશાનો દર્શાવવા. ક્ષમાગુણમાં કોઈને સ્થિર કરવા માટે ક્ષમાના વિશિષ્ટ લાભો દર્શાવવા સાથે ક્ષમા નહિં રાખવાથી કે ક્રોધ કરવાથી થતા નુકશાનો જણાવવાથી તે વ્યક્તિને ક્ષમા ગુણમાં સ્થિર કરી શકાય.

(૬) જે કાર્ય અશક્ય હોય અથવા નુકશાનકારક હોય તેવા કાર્યમાં તે વ્યક્તિને સમજાવટથી આગળ વધતો રોકવો, તેવું કાર્ય છોડાવી દેવું અને તે કાર્ય ન કરવા પ્રેરણા આપવી.

(૭) નિયમિતતા, વિધિયુક્તતા, બહુમાન અને તે તે ગુણ ધારણ કરનાર વ્યક્તિની ભક્તિ વગેરે કરવાથી સ્થિરતા આવે માટે આ બધી બાબતોની તે વ્યક્તિને પ્રેરણા આપવી.

સ્થિરને વિશેષ સ્થિર કેવી રીતે કરી શકાય?

(૧) તે તે ગુણમાં પોતાનાથી અધિક હોય તે વ્યક્તિની ભક્તિ અને બહુમાન કરવાની પ્રેરણા કરવી.

(૨) સમાન ગુણવાળા અથવા તે જ ગુણના અન્ય સાધકની સાથે મૈત્રી રાખવાથી, તેમને સહાય કરવાથી અને તેમની ઉપબૃહણ કરવાથી ગુણમાં સ્થિરતા વધે છે. તેથી તે બાબતોની પ્રેરણા કરવી.

(૩) જે સ્ત્રીન ગુણવાળા હોય તેના પ્રત્યે દયા-વાત્સલ્ય-સહાયકતા-પ્રોત્સાહન વગેરે દ્વારા આગળ વધારવાથી પોતાની તે ગુણમાં સ્થિરતા વધે છે. આ બાબતનો પણ ખ્યાલ આપવો.

(૪) તે તે ગુણ કે કાર્યના લાભો, મહત્તા, સાનુભંધ બનાવવાના ઉપાયો વગેરેનો વારંવાર વિચાર કરવાથી અને વિધિનો આદર કરવાથી પણ ગુણમાં સ્થિરતા વધે છે. આ ઉપાયોમાં પણ સામેની વ્યક્તિને પ્રેરિત કરવી.

(૫) તે ગુણની સાધનામાં અવિધિ-પ્રમાદ વગેરેથી ચતાં નુકશાનો, ગુણહાનિ વગેરેનો ખ્યાલ આપી તે દૂર કરવા પ્રેરણા કરવી.

(૬) પંચાચારના વિષયમાં અને વિશેષથી પ્રસ્તુત ગુણના આચારોના, તેની વાડોના-મર્યાદાઓના પાલન માટેની સાવધાની આપવી.

(૭) કોઈ પણ શુભ ગુણ, આચાર કે ક્રિયામાં સ્થિરતા કરવી અને કરાવવી તે ગુણ છે તે વાત તેના દિલમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

(૮) કોઈ પણ શુભ ગુણ આચાર કે ક્રિયામાં સ્થિર હોય તેને અસ્થિર કરવો કે ગુણમાંથી ચ્યુત કરવો તે મોટો દોષ છે, તે વાત પણ અસ્થિમજ્જા બનાવવી.

(૯) કોઈ પણ અશુભ કાર્યમાં, પાપ ક્રિયામાં કે દોષમાં સ્થિરતા હોવી, સ્થિરતા કરવી, સ્થિરતા કરાવવી તે પણ મોટો દોષ છે-આ વાત દિલમાં ઠસાવવી.

(૧૦) અશુભ પાપાચારમાં જે સ્થિર હોય તેને છોડાવવો અને જે અસ્થિર હોય તેને પણ પાપાચારથી છોડાવવો-દૂર કરવો તે ગુણ સ્વરૂપ છે.

(૧૧) ૧૮ કે તેમાંના કોઈપણ એક પાપસ્થાનકમાં કે તેના કારણોમાં સીધી કે આડકતરી રીતે સ્થિરતા કરવી, તેમાં રહેવાની પ્રશંસા કે સહાય કરવી, તેના ગુણ કે લાભો બતાવવા, તેમાં વાત્સલ્ય કે કૃપા લાગણી બતાવવી-તે બધું પાપમાં સ્થિરતા કરાવવા રૂપ છે અને દર્શનાચારના અતિચાર રૂપ છે. કારણકે પાપમાં આ રીતે સ્થિરતા આવવાથી તેમાં કર્તવ્યબુદ્ધિ સ્થિર થાય છે.

(૧૨) ૧૮ કે તેમાંના કોઈ પણ એક પાપસ્થાનકમાં સ્વ-પરની અસ્થિરતા લાવવી, તે પાપના દોષકથન દ્વારા તિરસ્કાર ઊભો કરવો-કરાવવો. તે પાપના

અપાયો-નુકશાનો બતાવવા, તેના દ્વારા યતા ભવભ્રમણ-દુર્ગતિ વગેરે દુઃખોનું વર્જન કરવું વગેરે દ્વારા પાપમાં અસ્થિરતા કરવી-કરાવવી તે પણ સમ્યગ્દર્શનનો આચાર છે.

(૧૩) પંચાચારમાં, જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં, પોત-પોતાની ભૂમિકા અનુસાર આચારોમાં, નિત્ય આચારોમાં, નૈમિત્તિક આચારોમાં વગેરે બાબતમાં સ્થિરતા લાવવી, બીજાને ઉત્સાહિત કરવા, દ્રઢ બનાવવા તથા જાતે પણ સ્થિર અને દ્રઢ બનવું તે સમ્યગ્દર્શનનો આચાર છે.

(૧૪) શુભ આચારોમાંથી શક્ય કોઈ પણ એક આચારમાં પણ બીજાને છૂટછાટ આપવાથી, અણગમતી ટકોર કરવાથી કે નિંદા વગેરે દ્વારા અસ્થિર કરવા, નિરુત્સાહ કરવા, શિથિલ કરવા, બેદરકાર બનાવવા, ઉપેક્ષાવાળા બનાવવા કે પોતે તેવા બનવું તે દર્શનાચારનો અતિચાર છે.

સાતમો આચાર : વાત્સલ્ય

વાત્સલ્ય એટલે નિઃસ્વાર્થ, નિર્મળ અને નીતરતો સ્નેહ. મા-બાપને પોતાના સંતાન પર આવો સ્નેહ હોય છે. મોટા ભાઈ-બહેનને નાના ભાઈ-બહેન ઉપર પ્રેમ આ પ્રકારનો હોય છે. જગતના સ્વાર્થપ્રેરિત બીજા સ્નેહોની અપેક્ષાએ આ પ્રકારનો સ્નેહ ખૂબ ચડીયાતો છે. ધર્મી આત્માઓ ઉપર આવો નિઃસ્વાર્થ, નિર્મળ અને નીતરતો સ્નેહભાવ દાખવવો તે સમ્યગ્દર્શનનો આચાર છે. બીજા બધાં સ્નેહ કરતાં ધર્મસ્નેહ ચડીયાતો છે. તેથી જગતના બીજા બધા સ્થાનો કરતાં ધર્મી આત્માઓ ઉપર અત્યંત સ્નેહનો વ્યવહાર કરવો, તેમાં પોતાથી ગુણ વગેરેથી અધિક હોય તેવા ધર્માત્મા ઉપર ભક્તિપૂર્વકનો સ્નેહ દાખવવો. વડીલોએ નાનાઓ ઉપર આદરપૂર્વક સ્નેહ રાખવો.

વાત્સલ્ય એટલે સ્નેહસૂચક આચાર કે વ્યવહાર. અહીં મનમાં પ્રશ્ન ઉઠે કે કૌટુંબિક કે સામાજિક ક્ષેત્રમાં વાત્સલ્યની જરૂર પડે પરંતુ ધર્મના ક્ષેત્રમાં વાત્સલ્યના વ્યવહારની શું આવશ્યકતા? નીચેના કારણોથી વાત્સલ્યનો આચાર જરૂરી છે.

(૧) વાત્સલ્યથી કોઈ પણ વ્યક્તિનું દિલ જીતી શકાય છે. દિલ જીતી

લીધા પછી તે વ્યક્તિ ધર્મ-આરાધનામાં આપણી સહાયને પ્રેમથી સ્વીકારે છે. જેનું વાત્સલ્યથી દિલ જીતેલું હોય તેને યોગ્ય અવસરે પ્રેરણા કરીને દોષથી બચાવી શકાય છે, સત્કાર્યમાં જોડી શકાય છે અને સદ્ગુણની પ્રેરણા કરી શકાય છે.

(૨) જેના પ્રત્યે વાત્સલ્યનો સંબંધ હોય તેને આપણા હિતની ચિંતા ઉભી થાય છે. તેથી તે આપણને ધર્મ-આરાધનામાં સહાયક બને છે, દોષોથી બચાવે છે, ગુણોમાં જોડે છે અને સત્કાર્યમાં પ્રવર્તાવે છે.

(૩) જેને પરસ્પર વાત્સલ્યભાવ હોય તે એક બીજાના દોષોને જગતમાં જાહેર થતા ઢાંકે, વળી, આ સ્નેહ અપ્રશસ્ત ન હોવાથી દોષના પોષક ન બને પરંતુ અંદરખાને સમજાવીને પરસ્પરના દોષનું નિવારણ કરે.

(૪) વાત્સલ્યને કારણે પરસ્પરની પ્રતિષ્ઠા વધે તેવા પ્રયત્નો થાય છે. પરસ્પરની નિંદા-અપલાપ-અપ્રતિષ્ઠાનું વારણ થાય છે.

વાત્સલ્ય દ્વારા ઉપરોક્ત લાભો થાય છે. દ્રેષભાવ અને દ્રેષના આચારોનું કાર્ય તેનાથી તદ્દન વિપરીત છે. વાત્સલ્યભાવ જેમ ઓછો હોય તેમ આચારોમાં મંદતા આવે અને આરાધક ભાવમાં અલ્પતા આવે.

સાધર્મિકો પ્રત્યેનો સ્નેહરાગ એ ધર્મરાગ છે. તેથી જગતના કૌટુંબિક સ્વજનો કરતાં તેમને વિશેષ સ્નેહનું પાત્ર માનવું. ધર્મી ઉપરના સ્નેહમાં ધર્મ એ સાંકળ છે તેથી તે સ્નેહ સમ્યગ્દર્શનનું કારણ છે અને પરસ્પર ધર્મવૃદ્ધિનું નિમિત્ત છે.

વાત્સલ્યનું સ્વરૂપ :

ધર્મસંબંધથી જોડાયેલા ધર્મી આત્માઓ પ્રત્યે પોતાના કોઈ ભૌતિક સ્વાર્થ વગર અથવા ભૌતિક સ્વાર્થની પ્રધાનતા વગર તે સામેની વ્યક્તિના આધ્યાત્મિક કે ભૌતિક ઉત્કર્ષની ભુદ્ધિ મનમાં ધારણ કરવી તેનું નામ વાત્સલ્ય અથવા મમતાથી સ્નેહપૂર્વક અથવા સ્નેહને માટે જે વ્યવહાર કરાય તે વાત્સલ્ય કહેવાય.

વાત્સલ્યના આચારો :

(૧) વાત કરતી વેળાએ વાણીમાં મધુરપ દાખવવી.

(૨) કરડાકીથી વ્યવહાર ન રાખવો પરંતુ મીઠાશથી વ્યવહાર કરવો.

- (૩) સામી વ્યક્તિના હિતની ચિંતા કરવી.
- (૪) તેના હિતની વાત તેને યાદ કરાવવી તે સારણા.
- (૫) અહિતના માર્ગેથી અટકાવવો તે વારણા.
- (૬) એકાંતમાં ઠપકો આપીને પણ અહિતના માર્ગેથી અટકાવવો તે ચોયણા અને જરૂર લાગે તો એકાંતમાં શિક્ષા કરીને પણ અહિતથી અટકાવવો તે પરિચોયણા.
- (૮) દોષોથી બચાવવા જાગૃતિ આપવી.
- (૯) બીજા આગળ તે વ્યક્તિનો દોષાનુવાદ ન કરવો.
- (૧૦) બીજા તેના દોષો ગાતા હોય તો પણ મા જેમ સંતાનનો બચાવ કરે તે રીતે બચાવ કરવો.
- (૧૧) જરૂર લાગે તો ખાનગીમાં પાઠ ભણાવવા.
- (૧૨) તેનામાં ગુણોની સમૃદ્ધિ વધે તેવી પ્રેરણા કરતા રહેવું.
- (૧૩) તે જ્ઞાનસંપન્ન અને આચારસંપન્ન બને તેની પ્રેરણા કરવી.
- (૧૪) જીવનના દરેક ક્ષેત્રે તેની કાળજી રાખવી.
- (૧૫) અવસરે તેના સહાયક થવું, રક્ષક બનવું.
- (૧૬) જરૂર જણાય તો અવસરે યોગ્ય શબ્દોમાં ઠપકો પણ આપવો.
- (૧૭) આશ્વાસનના અવસરે આશ્વાસન આપવું.
- (૧૮) જ્યારે જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે સલાહ, સૂચના, સાવધાની યોગ્ય શબ્દોમાં આપવા.
- (૧૯) તે વ્યક્તિને વ્યવહારમાં તથા આત્મિક સાધનામાં અનેક રીતે સમર્થ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો.
- (૨૦) માન-આબરુ સાચવીને લોકદ્રષ્ટિએ પણ ગૌરવનું પાત્ર બનાવવો.
- (૨૧) તેના હૃદયમાં માન-આબરુ કરતાં પણ ગુણ-કર્તવ્યતા વગેરેની મહત્તા વધે તેમ કરવું. તેથી ગુણ અને કર્તવ્યને ખાતર માન-આબરૂને ગૌણ કરે પરંતુ માન-આબરૂને ખાતર ગુણ-કર્તવ્યતા છોડે નહીં.
- (૨૨) હૃદય ખોલીને દિલની વાત કરી શકે અને મૂંઝવણમાં માર્ગદર્શન

માંગી શકે તેવો વિશ્વાસ સંપાદિત થાય તે મુજબનો પ્રેમાળ-સ્નેહાળ વ્યવહાર રાખવો.

(૨૩) સામેની વ્યક્તિનું હૃદય થવાય તેવા મર્મવેધક વ્યંગ કે કટાક્ષ ન બોલવા પરંતુ તેનું હૃદય આકર્ષાય, આપણી વાત સાંભળવી તેને ગમે, તે સાંભળે-વિચારે અને મોકળા મનનો રહે તેમ કરવું.

(૨૪) સામેની વ્યક્તિ વય-ગુણ વગેરેમાં મોટી હોય તો ભક્તિ-આદર ભાવ પ્રદર્શિત કરીને સેવા કરવી, માન-ગૌરવ સાચવવું અને વધારવું.

(૨૫) તે વ્યક્તિની નિંદા ન સાંભળવી, કોઈ કરતું હોય તો પ્રતિકાર કરવો, ગુણ પ્રશંસા કરવી અને આપત્તિમાં સહાય કરવી.

વાત્સલ્યના લાભો :

- (૧) વાત્સલ્યથી ધર્મસ્નેહ બંધાય છે.
- (૨) વાત્સલ્ય વરસાવનાર સામેની વ્યક્તિને ઉપકારી લાગે છે.
- (૩) વાત્સલ્યના પ્રભાવથી આપણી વાત તે ધ્યાનથી સાંભળે છે.
- (૪) વાત્સલ્યને કારણે કહેલી વાત પર વિચાર કરે છે.
- (૫) કહેલી વાતનું શક્ય હોય તે મુજબ આચરણ કરે છે.
- (૬) વાત્સલ્યથી કહેવાયેલું હોય તો અનિચ્છાએ પણ અપનાવે છે.
- (૭) વાત્સલ્યના પ્રભાવે સામેની વ્યક્તિ કલ્યાણમિત્રોની સત્સંગમાં બંધાયેલી રહે છે.
- (૮) તે નબળી કે હલકી સોબતમાં ફસાતો નથી.
- (૯) તેને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રેમ અને શરમને કારણે તેના જીવનમાં ઘણાં દોષોનું આગમન અટકે છે.
- (૧૦) સહાયની જરૂર તો દરેકને અવરનવર કાયમ પડે છે. વાત્સલ્ય પ્રાપ્ત થવાથી હુંફ અને નિશ્ચિંતતા રહે છે.
- (૧૧) વાત્સલ્યને કારણે આંતરપરિણતિની વૃદ્ધિ અને શુદ્ધિ થાય છે.
- (૧૨) વાત્સલ્યને કારણે બીજાના બળથી, બીજાના નિમિત્તથી અને બીજાના સાન્નિધ્યથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના આચારોનું સહેલાઈથી સુંદર પાલન

ધાય છે.

(૧૩) વાત્સલ્ય હોય તો દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપમાં પોતાને પ્રેરણા મળે, પોતે આગળ વધી શકે, પ્રમાદ ટળે અને બીજાને પણ પ્રેરણાદાયી બની શકે.

(૧૪) વાત્સલ્યના કારણે જીવો નવો ધર્મ પામે છે, ઉત્તરોત્તર અનેક ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૫) વાત્સલ્યવાળી વ્યક્તિ દોષના કારણો દેખી કડક રીતે મીઠા વચનોથી અને જરૂર પડે તો કડક વચનોથી પણ દોષનું વારણ કરાવે છે.

બાળકશાના કે અતિવિકસિત ન હોય તેવા જીવો માટે વાત્સલ્ય ધર્મપ્રાપ્તિનું, ધર્મવૃદ્ધિનું, ધર્મપુષ્ટિનું અને ધર્મરક્ષાનું કારણ છે. તેમ જ પાપો અને દોષોનું નાશક, શોષક અને પ્રતિબંધક બને છે. વાત્સલ્ય વગર ઉપબંધણા, સ્થિરીકરણ અને પ્રભાવનાના આચાર શક્ય નથી અને હોય તો પણ તે તેટલા સફળ બનતા નથી.

વાત્સલ્ય આપનારને થતા લાભો :

(૧) ધર્મ અને ધર્મી ઉપરના વિશિષ્ટ પ્રેમથી અશુભ કર્મનો અને એના અનુબંધનો નાશ થાય છે. ધર્મમાં આવતા વિઘ્નોનો નાશ થાય છે. ધર્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય સાનુબંધ કર્મ અને ક્ષયોપશમની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેકને ધર્મ પમાડવાની યોગ્યતા તેમ જ બીજાને ધર્મ પમાડવાના ઉત્તમ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મમાં નિર્વિઘ્નતા પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) આપણા વાત્સલ્યને કારણે બીજાને આપણા પર પ્રેમ થવાથી આપણી સારણા-વારણાથી ધર્મનું આરાધન અને પાપનું વર્જન કરવાનું મન થાય છે. પંચાચારનું પાલન સારી રીતે થાય છે. ગુણી ઉપર અહોભાવ થાય છે.

(૩) અનેકને સાનુબંધ ધર્મનું નિમિત્ત બનવાનો લાભ મળે છે. અનેકને પાપાનુબંધ તોડવાનું નિમિત્ત બનવાનો લાભ મળે છે. તથા સાનુબંધ ગુણાધાનનું નિમિત્ત બનવાનો લાભ મળે છે.

(૪) ધર્મજનના પરસ્પર વાત્સલ્યથી લોકમાં ધર્મની પ્રશંસા થાય છે. ધર્મીના

સંપર્કમાં આવવાથી લોક ધર્મ સાંભળે, સમજે અને પામે છે. ધર્મજનના વાત્સલ્યથી લોકમાં ધર્મની અને ધર્મીની આબરુ-મહત્તા ખૂબ વધે છે. જે ઘરમાં શિષ્ટતા હોય, ઝગડા ન થતા હોય તે ઘરની અને ઘરના સભ્યોની આબરુ ચારે બાજુ ઘણી વિકસે છે, લોકો તેમના ઉપર આદરવાળા બને છે, અને એમની વાત સાંભળવા તૈયાર હોય છે.

એ રીતે ધર્મી લોકો પરસ્પર પ્રેમ-વાત્સલ્ય-સહાયતા દાખવે તો એનાથી સાન્નિધ્ય અને સંપર્કમાં રહેલા બીજા લોકો ધર્મ પામે છે. અને ધર્મબીજનું તેમનામાં વાવેતર થાય છે.

વાત્સલ્યના અભાવથી થતાં નુકશાન :

જેમ જીવ સુખનો અર્થી છે તેમ પ્રેમ-વાત્સલ્યનો વિશેષ અર્થી છે. જો તેને આપણા તરફથી પ્રેમ ન દેખાય તો

(૧) આપણા પ્રત્યે રૂચિવાળો ન થાય. (૨) આપણી વાત રૂચિથી સાંભળે નહિ. (૩) આપણી વાત સમજવાનો પ્રયત્ન ન કરે. (૪) આપણા સૂચન છતાં પોતાના દોષોની ઉપેક્ષા કરે. (૫) આપણાં ગુણોની તેને કદર ન થાય. (૬) વાત્સલ્યના અભાવે આપણી અવજ્ઞા-ઉપેક્ષા-નિંદા-મરકરી પણ કરનાર બને. (૭) આ રીતે આપણને પામીને ગુણ બીજાધાન કરવાને બદલે બીજનાશ કરે. (૮) વાત્સલ્ય કયાંયથી ન મળે તો એ હતાશ બની જાય. (૯) વાત્સલ્યના અભાવથી ધર્મમાં ઉત્સાહિત ન બને. (૧૦) વાત્સલ્ય ન મળવાને કારણે ધર્મ અને ધર્મી ઉપર મંદ આદરવાળો અને પ્રમાદી બને. (૧૧) ધર્મની આચરણમાં તે પાછો પડે, ધર્મ-આચરણ મૂકી દેવાનું મન થાય. (૧૨) બધા ધર્મીઓ પ્રેમ અને વાત્સલ્ય વિનાના હોય છે તેવો અભિપ્રાય બાંધી દે. (૧૩) આગળ જતા ધર્મ અને ધર્મીનો નિંદક પણ બને.

અતિ વિશિષ્ટ કારણ વગર, શાસનના નાશક તત્ત્વરૂપ અતિ ભયંકર ગુનો કરેલો ન હોય તો ધર્મીને કે ધર્મ વિહીનને વાત્સલ્ય ન બતાવવાથી કે તિરસ્કાર કરવાથી ઉપરોક્ત દોષોનું સર્જન થાય છે. વાત્સલ્ય બતાવીને પણ વાત તો સાચી જ કહેવી. ખોટી વાતમાં હાજી-હા ન કરવું.

વાત્સલ્યના પ્રકારો:

❁ પ્રભાવના કરવી ❁ સંઘપૂજન કરવું ❁ ધરે સંઘને બહુમાનપૂર્વક પધરાવવો
❁ ધરે સાધુ ભગવંતના વ્યાખ્યાન ગોઠવવા જેથી સંઘની પધરામણી થાય ❁
સાધર્મિક ભક્તિ કરવી ❁ કપડા વગેરેની પહેરામણી કરવી ❁ ગુપ્ત પહેરામણી
આપવી ❁ યોગ્ય વ્યક્તિ સાથે ધર્મ ગર્ભિત મીઠો સંબંધ રાખવો.

ઠાઠમો આચાર: પ્રભાવના

-ભાવના અને પ્રભાવના: કોઈ બાબતથી આત્માને વાસિત કરવો- ભાવિત
કરવો તેનું નામ ભાવના. ધૂપથી વાસિત થયેલા રુમાલમાંથી જેમ ધૂપની મહેંક
આવે તેમ ધર્મથી ભાવિત થયેલા મનમાં ધર્મની સુવાસ મહેંક્યા કરે. પ્રકૃષ્ટ રીતે
આત્માને વાસિત કરવો તેનું નામ પ્રભાવના.

જિનવચનની વિચારણા, શ્રદ્ધા અને આચરણથી આત્મામાં જિનવચનને
ભાવિત કરવું અને અત્યંત આત્મસાત્ કરવું તેનું નામ ભાવના . પુણ્યના
યોગથી પ્રાપ્ત થયેલી વિશિષ્ટ શક્તિના બળે બીજા આત્માઓમાં જિનધર્મ ઉપર
અત્યંત આદર, શ્રદ્ધા અને આરાધ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરાવવી તેનું નામ પ્રભાવના.
જે પ્રવૃત્તિથી બીજા જીવો જિનધર્મ પ્રત્યે કે જિનધર્મના કોઈ અંગ પ્રત્યે આકર્ષાય,
ધર્મની રુચિ કરે, પ્રશંસા કરે, આચરવાની ઈચ્છા કરે, ધર્મને આચરે કે ધર્મમાં
બીજાને સહાયક બને તેવી પ્રવૃત્તિ પ્રભાવના કહેવાય. દેશના, વરઘોડો, તપ,
આતાપના વગેરે પ્રવૃત્તિથી બીજાના હૃદયમાં જિનધર્મની ભાવના થાય છે.
જિનધર્મથી બીજાના હૃદય ભાવિત થાય છે. ટૂંકમાં જિનધર્મથી પોતાના આત્માને
ભાવિત કરવો તેનું નામ ભાવના અને બીજાને પણ જિનધર્મ પ્રત્યે આકર્ષિત
કરવા તેનું નામ પ્રભાવના.

વિશિષ્ટ શક્તિ દ્વારા બીજા આકર્ષાય છે. બીજા જીવોને જે વિશિષ્ટ શક્તિઓ
દ્વારા ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષણ થઈ શકે તે શક્તિઓના ભેદથી ધર્મની પ્રભાવના
કરનાર પ્રભાવકોના આઠ ભેદ શાસ્ત્રોમાં પાડવામાં આવ્યા છે.

આઠ પ્રભાવક

(૧) પ્રાવચનિક: આગમશાસ્ત્રો આદિ ઉપલબ્ધ તમામ શ્રુતના અર્થ અને મર્મના જે જ્ઞાતા હોય તે પ્રાવચનિક કહેવાય. સ્વદર્શનના શાસ્ત્રો એટલે સ્વસમય અને પરદર્શનના શાસ્ત્રો એટલે. પરસમય, તે બન્નેના જ્ઞાતા હોય. અન્ય દર્શનશાસ્ત્રોના પણ ઊંડા અભ્યાસી હોય. સ્વ-પર દર્શનમાં પારંગત હોવાથી કોઈથી પરાભવ ન પામે, પ્રાવચનિક શાસ્ત્રચક્ષુના ધારક હોવાથી બધાને સાચો માર્ગ બતાવી શકે.

સર્વ વિષયોમાં પારંગત ન હોય પરંતુ કોઈ એક વિષયના શાસ્ત્રોમાં નિપુણતા મેળવી હોય તો પણ પ્રાવચનિક પ્રભાવક ગણી શકાય. આગમો, પ્રકરણ, કર્મસાહિત્ય, ન્યાય, વ્યાકરણ, વાસ્તુ, જ્યોતિષ, ભૂમિતિ, વિજ્ઞાન વગેરેમાં જિનશાસનથી અભાષિત ઊંડા બોધવાળો હોય તે પ્રાવચનિક કહી શકાય.

(૨) ધર્મકથી: ધર્મકથાની લબ્ધિથી સંપન્ન હોય તેનું નામ ધર્મકથી. જે વ્યાખ્યાન- ઉપદેશદાનમાં પ્રવીણ હોય, માર્ગના સ્પષ્ટ બોધ સાથે અસરકારક વક્તૃત્વ હોય અને ધર્મદાને અનુરૂપ દેશના આપવામાં પ્રવીણ હોય. ધર્મકથા-દેશના દ્વારા ભવ્ય જીવોને ધર્મમાં રુચિ ઉત્પન્ન કરે, સર્વજ્ઞના વચનો તર્ક, યુક્તિઓ અને દૃષ્ટાંતોથી શ્રોતાના હૃદયમાં ઉતારે, શ્રોતાના સંદેહોનું નિરાકરણ કરે અને ધર્મ આચરવામાં ઉત્સાહિત કરે. ધર્મની રુચિ જાગ્યા પછી અને આચારનો ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન થયા પછી પણ કોઈને પ્રમાદ નડતો હોય તો તે દૂર કરાવે. શ્રોતાઓને ધર્મ-આચરણમાં ઉદ્યત બનાવે. જે પ્રકૃષ્ટ લબ્ધિસંપન્ન હોય તે આ બધા પરિણામ લાવી શકે.

જેમ ક્ષીરાશ્રવલબ્ધિ વગેરે લબ્ધિઓમાં મંદ-તીવ્રતા ભેદ પડે, તેમ ધર્મકથન લબ્ધિમાં પણ તરતમતા સંભવે છે. જુદા જુદા ધર્મકથીની ધર્મની વાત સમજાવવાની, રુચિ કરાવવાની, શંકાઓનું નિરાકરણ કરવાની, આચરણ કરાવવાની વગેરે બાબતની શક્તિમાં મંદતા-તીવ્રતા હોઈ શકે છે.

(૩) વાદી: વાદ-સભામાં કુમતવાદીનો તર્કો, યુક્તિઓ અને આગમથી

પરાભવ કરી શકવા સમર્થ હોય તે વાદી પ્રભાવક કહેવાય. વાદી અત્યંત પ્રતિભાસંપન્ન હોય અને ઔત્પાતિકી બુદ્ધિનો ધારક હોય. કોઈ પણ વિષયમાં વાદ કરી શકવા સમર્થ હોય.

સર્વ વિષયમાં નિપુણ ન હોય પરંતુ જે વિષય પોતે અત્યંત ભાવિત કર્યો હોય તે વિષયના વાદમાં બીજાનો પરાજય કરી શકે અને સત્ય વાતનું સ્થાપન કરી શકે તે પણ વાદી કહેવાય.

(૪) નૈમિત્તિક: જે નિમિત્તશાસ્ત્રોનો જાણકાર હોય, નિમિત્ત જાણીને ભૂત, વર્તમાન કે ભવિષ્યનું કથન કરી શકવા સમર્થ હોય, નિમિત્તની જેમ લક્ષણશાસ્ત્ર કે જ્યોતિષશાસ્ત્રનો જાણકાર પણ આ પ્રકારનો પ્રભાવક ગણાય. ભવિષ્યકથન વગેરે સાધુનો આચાર નથી, પરંતુ યોગ્ય વ્યક્તિ તે વિષયનો પારંગત બને તો અવસરે શાસનહીલના નિવારણ અર્થે અથવા વિશિષ્ટ શાસનપ્રભાવના અર્થે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય. શાસનહીલના માટે વિરોધી તરફથી નિમિત્ત વગેરેનો આશ્રય લેવામાં આવતો હોય ત્યારે સામે તેવી જ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો અનિવાર્ય થાય છે. જૈનાચાર્ય આ વિષયના પણ સારા જાણકાર છે તેવી છાપ ઊભી રહે.

વરાહમિહિરે નિમિત્તના બળથી શાસનની અપભ્રાજનાનો પ્રસંગ ઊભો કર્યો ત્યારે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ તેના વારણ માટે નિમિત્તકથન કર્યું. આ રીતે થતું નિમિત્તકથન કટોકટીના સમયે શાસન પ્રભાવનાનું કારણ છે.

અષ્ટાંગનિમિત્તનું જ્ઞાન, અંગવિદ્યા, શુકનવિદ્યા, વાસ્તુવિદ્યા વગેરે કોઈ એક અંગમાં પારંગત હોય તે પણ આ પ્રકારના પ્રભાવકના અવાંતર ભેદ જણવા.

(૫) તપસ્વી: ખૂબ શાતાપૂર્વક જે અટ્ટમ કે તેની ઉપરની કઠોર તપશ્ચર્યા કરી શકે તેવા ઉગ્ર તપસ્વીઓ તપપ્રભાવક બને છે. તપસ્વી સાધુને જોઈને લોકોને સાધુધર્મ પ્રત્યે બહુમાન પેદા થાય છે અને તેથી સાધુધર્મના બીજનું પણ આરોપણ થાય છે. તપની જેમ ઉગ્ર ત્યાગ, દીર્ઘકાલીન ત્યાગ, મલ પરીષદ,

કાયકલેશ, લોચ, ઉગ્ર વિહાર, આયંબિલની દીર્ઘ તપશ્ચર્યા, તડકામાં બહાર સ્થંડીલ જવું, ગોચરચર્યા તથા સાધુજીવનની અન્ય નિર્દોષ ચર્યાઓ જોઈને બાલજીવોને સાધુધર્મ પ્રત્યે આદર અને આકર્ષણ થાય. સાધુ સહિષ્ણુ, ત્યાગી અને તપસ્વી હોય છે તેવો સાધુ ઉપર અહોભાવ થાય છે. ધર્મ બીજનું વાવેતર થાય છે.

(૬-૭) મંત્રસિદ્ધ અને ચૂર્ણસિદ્ધ: મંત્ર અને ચૂર્ણયોગના પ્રયોગો પણ આપત્તિમાં કે શાસનમાલિન્યનું વારણ કરવા જેવા વિશિષ્ટ પ્રસંગ સિવાય કરવાના નથી. અન્યદર્શનીઓ દ્વારા મંત્ર-ચૂર્ણના પ્રયોગ દ્વારા તેમની ઉન્નતિ અને જિનશાસનની અપભ્રાજના થતી હોય ત્યારે તે ટાળવા અને સંઘરક્ષા કરવા મંત્ર-ચૂર્ણના પ્રયોગ કરવા પડે. તેથી વિશિષ્ટ યોગ્ય વ્યક્તિને મંત્ર-ચૂર્ણ યોગ સિદ્ધ કરવાની અનુમતિ આપવામાં આવે છે. તેવા વિશિષ્ટ મુનિઓએ ગુર્વાજ્ઞાથી અનેક મંત્રો-તંત્રો-ચંત્રો વગેરેમાં પારંગત બનવું જોઈએ.

પ્રાવચનિક, વાદી, નૈમિત્તિક, મંત્રસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, ચૂર્ણસિદ્ધ પ્રભાવકોને યુદ્ધની તલવારની જેમ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ ક્યારેક જ આવે, કદાચ જિંદગીમાં તેવો પ્રસંગ ક્યારેય પણ ન આવે તે છતાં તે પ્રભાવક છે.

(૮) કવિ: જે વ્યક્તિ પાસે કવિત્વશક્તિ હોય તે પોતાના કાવ્યો દ્વારા જીવોને આકર્ષી શકે છે. ગદ્યમાં પણ પદલાલિત્ય દ્વારા અથવા પ્રાસયુક્તતા કે પદબદ્ધ રચના દ્વારા ગહન વિષયોને પણ રસાળ અને લોકલોગ્ય બનાવી શકાય તે પણ એક વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ કહેવાય. કાવ્યના માધ્યમથી પણ લોકો ધર્મ પામે છે. કપિલ કેવલિ અને વૃદ્ધવાદિસૂરિએ રાસડો ગાયો અને ધર્મપ્રભાવના ઘઈ હતી.

તે જ રીતે કાવ્યને સુંદર રીતે ગાવું, સુંદર પદલાલિત્યથી બોલવું, મધુર સ્વરથી અનેક રાગમાં બોલવું, હૃદયસ્પર્શી રસાળ શૈલીમાં લખવું વગેરે તેના અવાંતર ભેદો છે. તેના દ્વારા જીવો ઉદાસીન હોય તે પ્રસન્ન થાય છે. આનંદના

વિષય તરીકે વાતથી આકર્ષિત થાય છે અને છેવટે મર્મ સુધી પહોંચે છે.

આ રીતે પ્રભાવકના મુખ્ય આઠ ભેદ ગણાવ્યા તેમ રાજા, મંત્રી કે અતિ લોકમાન્ય કે રાજમાન્ય વ્યક્તિ પ્રવ્રજિત થાય તો તેનાથી અનેક વ્યક્તિઓ પ્રભાવિત થાય અને ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષિત થાય. તેવી લોકમાન્ય કે રાજમાન્ય વ્યક્તિની આદેયતાના કારણે ધર્મપ્રભાવક બને છે.

તેમ આચાર્ય આદિ પદસ્થોનું શાસ્ત્રમાં વિશેષ ગૌરવ કરવાનું વિધાન છે. તેની પાછળ પણ કારણ આ છે કે તેમનું માન-ગૌરવ સાચવવાથી તેમની આદેયતા વધે અને લોકોમાં તેમનો આદર વધે તેથી તેમનું વચન વિશેષ ઉપાદેય બને અને અનેક લોકો ધર્મમાં જોડાય.

તેમ વ્યક્તિગત ધર્મપ્રવૃત્તિઓ પણ જિનાજ્ઞા અનુસાર, ભાવપૂર્વક, આદરપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે તો તે જોનારના હૃદયમાં ધર્મના ઉત્તમ બીજ વાવે છે.

તીર્થયાત્રા, સંઘ, રથયાત્રા-વરઘોડો, પૂજા, ભાવના, મહાપૂજા, સામૈયા, ઉદ્યાપન, વ્રતારોપણ, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ, પદપ્રદાન-દીક્ષા મહોત્સવ, અંજનશલાકા અને તેવા બીજા પણ જે સામૂહિક અનુષ્ઠાનો છે તે બધામાં જિનાજ્ઞા અનુસાર ઉદાર હાથે ઔચિત્યપૂર્વક અનુકંપા, જીવદયા, યતના વગેરેને પણ સ્થાન આપવામાં આવે તો તેનાથી જૈનેતરો પણ આકર્ષાય, અનુમોદના કરે અને તે દ્વારા ધર્મની જાહોજલાલી, માહાત્મ્ય, પ્રભાવ બીજાના હૃદયમાં જાગે છે અને અહોભાવ વધે છે. આવા પ્રસંગોમાં ઉપસ્થિત રહેનાર, જોનાર, ઉજવનાર, સમાચાર સાંભળનાર વગેરે બધાના હૃદયમાં આનંદ, આશ્વાસ અને ધર્મ પ્રત્યેનો આદરભાવ થાય છે. તેથી આવા કાર્યોને પણ પ્રભાવના કહેવાય.

ઉપસંહાર:

જે વ્યક્તિ પોતાની તન-મન-ધનની શક્તિનો જિનાજ્ઞા મુજબ વિનય, નમ્રતા, ત્યાગ, તપ વગેરે આરાધનામાં વ્યય કરે છે, તેના દ્વારા તેનો આત્મા જિનવચન અને ધર્મ-આરાધનાથી ભાવિત થાય છે.

તેમ, તેની નિકટની વ્યક્તિઓ તથા તે તે ધર્માનુષ્ઠાનો જોનાર દરેકના હૃદયમાં જિનવચન અને વિનયાદિ ગુણો ઉપાદેય તરીકે વસે છે.

ઉપદેશ વગેરેથી બીજાને ધર્મ પમાડી શકાય છે, તપ વગેરેથી ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષિત કરી શકાય છે, વાદ અને નિમિત્ત વગેરેથી ઉન્માર્ગથી પાછા વાળી શકાય છે.

બીજાને જૈન ધર્મની કે દેવ-ગુરુની નિંદા કરતા અટકાવવાના અને દેવ-ગુરુ- ધર્મના અનુરાગી બનાવવાના બધા સમ્યગ્ ઉપાયો પ્રભાવના કહેવાય અને તે કરનાર પ્રભાવક કહેવાય.

પ્રભાવના એ સમ્યગ્ દર્શનનો આચાર છે. તેનાથી પોતાનું સમ્યગ્દર્શન સ્થિર થાય છે, નિર્મળ થાય છે અને અનેકોને સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. તેથી શક્તિ અનુસાર આ આચારનું પાલન કરવું.

॥ सम्यग्दर्शनशुद्धं यो ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति ॥

દર્શન- જ્ઞાન- ચારિત્ર- તપ આ ચારે કેવળજ્ઞાનીને સંપૂર્ણ અને યુગપદ્ છે જે છબસ્થને માટે પૂર્વ પૂર્વની સહિત પાછળ- પાછળના હોય તો અપૂર્ણ હોવા છતાં યથાસ્થિત હોય છે. પૂર્વ વિનાના હોય તો કથંચિત્ કારણરૂપ કહેવાય છતાં તે મુખ્ય ન કહેવાય, અભ્યાસરૂપ કહેવાય. તપ એ ચારિત્રનો અંશ છે, ઉત્તરગુણ છે તેથી ચારિત્રમાં તેનો અંતર્ભાવ થવા છતાં તેની પ્રધાનતાથી જુદો બતાવ્યો છે. તપના પારણા અત્તર પારણામાં જો અસંયમ હોય તો ગજસ્નાન જેવો બતાવ્યો છે. ચારિત્ર પૂર્વકનો જ તપ વાસ્તવિક બને છે. જેમાં સંયમ નહિ, મન-વચન- કાયાનું નિયંત્રણ નહિ, બીજા પાપોથી નિવૃત્તિ નહિ, તે તપ લાંઘણ જેવો કહેવાય.

यत्र ब्रह्म- जिनार्चा च कषायाणां तथा हतिः।

सानुबंधा जिनाज्ञा च तत्तपः शुद्धमिष्यते ॥

આ હોય તો તપ વાસ્તવિક બને છે. અહીં બ્રહ્મચર્ય તથા કષાય નાશ બન્ને ચારિત્રરૂપ છે.

ચારિત્ર પણ જ્ઞાનપૂર્વક અને જ્ઞાનીની નિશ્ચાપૂર્વકનું હોય તો તે વાસ્તવિક બને છે. જો જ્ઞાન નથી તો ચારિત્રનું પાલન વ્યવસ્થિત થઈ શકતું નથી, “षष्ठमं नाणं तओ दया” બતાવેલ છે. સર્વ વિરતિ સંયમને જ્ઞાન યોગ કહ્યો છે. આચારાંગ વગેરે શાસ્ત્રો પણ સંયમ પાલનના કારણરૂપ છે. કારણ વગર કાર્ય હોય નહિ તેથી જ્ઞાનપૂર્વકનું ચારિત્ર પ્રધાન- મુખ્ય છે. માટે તપ પહેલા ચારિત્ર જોઈએ તેમ ચારિત્ર માટે જ્ઞાન જોઈએ. વ્યવહાર ચારિત્ર માટે શાસ્ત્રજ્ઞાન જોઈએ નિશ્ચય ચારિત્ર માટે જ્ઞાનની પરિણતિ જોઈએ. વિષય કષાયની હેયરૂપે પરિણતિ તે સમ્યગ્દર્શન અને તેનાથી નિવૃત્તિની પરિણતિ એ ચારિત્ર કહેવાય. ચારિત્ર માટે હેય ઉપાદેયપણાનું જ્ઞાન, હેયત્વ- ઉપાદેયત્વ તરીકેની પરિણતિ અને હેયને હું છોડું છું, હેય રહિત થઉં છું, ઉપાદેયને સ્વીકારું - આચરું છું વગેરે પરિણતિને સમ્યક્ ચારિત્ર કહેવાય. માટે જ્ઞાન એ ચારિત્રમાં અનિવાર્ય છે.

જ્ઞાનવાળાને ચારિત્ર વિકલ્પે હોય, ચારિત્રવાળાને જ્ઞાન અનિવાર્ય છે.

ચારિત્રમાં જ્ઞાન વિશેષ ઉપલબ્ધ થાય છે અને જ્ઞાનની પરિણતિ કેળવાય છે. એટલે ચારિત્ર જ્ઞાનમાં સહાયક- પોષક- વર્ધક છે પરંતુ જ્ઞાન પૂર્વક જ ચારિત્ર હોય તેથી જ્ઞાન પછી ચારિત્ર પદ છે. આ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ્ઞાન અપૂર્ણ છે એકે અંશનું જ્ઞાન પૂર્ણ નથી કેમકે 'જો એ જાણજ્ઞ સૌ સર્વ જાણજ્ઞ' તેથી અપૂર્ણ જ્ઞાનીને સર્વજ્ઞ જ્ઞાનીના વચન ઉપર વિશ્વાસ પ્રધાન હોય છે. છબસ્થનું જ્ઞાન અંધ જેવું છે તે કેવળ અનુભવ ઉપર ચાલતું નથી. જ્ઞાનીના વચન અનુસારે અનુભવ હોય તો તે પ્રમાણ અને વિપરીત હોય તો અપ્રમાણ. જ્ઞાન હોય તો પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનીના વચન પર શ્રદ્ધા જોઈએ અને જ્ઞાન ન હોય તો પણ સર્વજ્ઞના વચન પર શ્રદ્ધા જોઈએ.

દુનિયા સર્વત્ર તે-તે વિષયના જ્ઞાનીના વચન અને કાર્ય ઉપરની શ્રદ્ધાથી ચાલે છે. સર્વજ્ઞના વચન ઉપરની દૃઢ શ્રદ્ધાથી જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ-મોહનીય-અંતરાયના ક્ષયોપશમ થાય છે. દૃઢ શ્રદ્ધા એ દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ છે તેનાથી જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે. તે બન્ને દ્વારા ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થાય છે. ત્રણ દ્વારા અંતરાયનો ક્ષયોપશમ થાય છે અને ચારે ક્ષયોપશમ દ્વારા દર્શન મોહનીયના ક્ષયોપશમની તીવ્રતા પામી પોતે ક્ષાયિક ભાવને પામે છે અને ત્રણેને ક્ષાયિકભાવ પમાડે છે. માટે જ્ઞાનના મૂળમાં જો દર્શન હોય તો તે વિકૃત બનતું નથી, બાધક બનતું નથી, ક્ષાય વિષય પોષક બનતું નથી. દર્શન પૂર્વકનું ઓછું કે વધુ જ્ઞાન નિરંતર જ્ઞાનની વૃદ્ધિનું, નિરંતર કર્મ ક્ષયોપશમ-ક્ષયનું કારણ બને છે. ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપશમ-ક્ષયનું કારણ બને છે. અંતરાયના ક્ષયોપશમ-ક્ષયનું કારણ બને છે. શુક્લ પક્ષના ચંદ્રની જેમ સમ્યગ્દર્શન આત્મ ગુણોની નિરંતર વૃદ્ધિ કરે છે. માટે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ એ ક્રમ પરસ્પર ક્રમિક કાર્યકારણ ભાવ યુક્ત છે.

પૂર્વનું પદ ઉત્તર પદનું પ્રાપ્તક, પોષક, વર્ધક અવશ્ય છે. ઉત્તરના પદો પૂર્વપદની પ્રાપ્તિમાં, દૃઢતામાં, વધવામાં કારણ બની શકે છે જો બાધક તત્વરૂપ ક્ષાય-વિષય વિગેરેનો અભિનિવેશ ન હોય તો. માટે ઉત્તર પદો અભ્યાસરૂપ

આચરવા પરંતુ સમ્યક્દર્શન પદમાં વિશેષ આદર કેળવવો.

સમ્યક્દર્શન એટલે સર્વજ્ઞ ભાષિત વચન ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ. તે કેળવીને આપણું જ્ઞાન, અનુભવ સર્વજ્ઞના વચન અનુસારે છે કે નહિ તે તપાસવું, જો છે તો તેમાં વ્યવસ્થિત આગળ વધવું, જો નથી તો તેને માન્યતાથી, આચરણથી સુધારવું.

નવો નવો સર્વજ્ઞોક્ત તત્વનો અભ્યાસ કરવો, એના દ્રષ્ટિકોણ, અપેક્ષાઓ, પ્રકારો સમજવા, વિચારવા, તદનુસાર વર્તવું. આ રીતે આત્મા શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાન ચારિત્રમાં પ્રવર્તન કરતા પરાકાષ્ટાને પામે છે.

માન્યતા અને વ્યવહાર

જીવનમાં જ્ઞાન વગરના એટલે કે વિશેષ બોધ વગરના જીવોમાં પૂર્વના સંસ્કારો અને કર્મના ઉદયોના આધારે સાચી કે ખોટી રૂચિ જીવમાં પ્રવર્તે છે. આ રૂચિને માન્યતા પણ કહેવાય છે. તે સાચી હોય, ખોટી પણ હોય, પ્રભુશાસનના અભ્યાસ દ્વારા, ચારંવાર વિચારણા પરાવર્તન દ્વારા સાચી વાતમાં જાણકારી આવે છે અને રૂચિ જન્મે છે એ જ રીતે સાધે શક્ય ધર્મ આરાધનાની મૂળભૂત પ્રવૃત્તિઓ અને આનુષંગિક પ્રવૃત્તિઓ એ રૂચિને પોષે છે, વધારે છે. આ રીતે સાચી આત્મગુણોની- મોક્ષ સ્વરૂપની અને તેને મેળવી આપનાર સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન- ચારિત્રના આચારોરૂપી મોક્ષમાર્ગની પણ રૂચિ ઉત્પન્ન થઈ વધે છે.

જિનવચનના અભ્યાસ- ચિંતન- પરાવર્તન દ્વારા જેમ ઉપાદેયની- આચરવા યોગ્ય વાતોની રૂચિ જન્મે છે તે જ રીતે હેય વાતો તરીકે અનાદિ કાળથી જીવ જેને માનતો હતો તે પોતાની ભ્રાન્તિ અણસમજ હતી તેમ ઓળખાય છે. તેથી આટલા કાળ સુધી સારી- સાચી વસ્તુ આચાર- વિચાર અંગે રાખેલી ખોટી માન્યતા વલણ તે જીવને સમજાય છે અને પોતાની અજ્ઞાન- મોહ- અવિવેક અવસ્થા ઉપર નફરત જન્મે છે અને હેયની માન્યતા જન્મે છે, વધતી જાય છે, નક્કર બને છે અને આત્મામાં જે અશુભ આશ્રવ તત્ત્વોમાં જે આદરભાવ- ઉપાદેયભાવ- ગુણ ભાવની ભ્રાન્તિ હતી તે જિનવચનના અભ્યાસ દ્વારા, મનન- ચિંતન- પરાવર્તન દ્વારા એ આશ્રવ તત્ત્વોના સ્વરૂપને- કારણોને અને ફળને સમજીને જીવને જે આદર હતો તે ઘટતો જાય અને કાલાંતરે અનાદર પણ જન્મે. હેયપણાની બુદ્ધિ અને રૂચિ એટલે સંવેદન થાય. આ માન્યતા પણ જિનવચનના અભ્યાસ- ભાવનાથી આવે છે એટલે કે સંસારના આશ્રવરૂપ પરિવાર શરીર- ધન- માન પાન- એશ આરામ- રસ- ઋષ્ટિ- શાતા ગારવ- કષાયો- ઈન્દ્રિયો- ઈન્દ્રિયના વિષયો આ બધા ઉપર જીવની જે ઉપાદેયપણાની, ગુણકારીપણાની બુદ્ધિ છે તે બુદ્ધિ ફરી જાય છે અને ત્યાજ્યપણાની નુકશાનકારીપણાની બુદ્ધિ- શ્રદ્ધા- સંવેદના ઉત્પન્ન થાય છે. આ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન

કરવામાં જેમ જિનવચનની ભાવના ચિંતન કારણ છે તેમ સંસારની પ્રવૃત્તિઓમાં આસક્તિ- રસ-કરણ કરાવણ- અનુમોદન દ્વારા પોષણ વગેરેને શક્ય એટલા છોડવામાં આવે, ઘટાડવામાં આવે તો એ દ્વારા પણ હેયત્વની રૂચિ-માન્યતા જન્મે છે, તીવ્ર બને છે માટે અનંતા આત્માઓ બાહ્ય ત્યાગ દ્વારા ભાવ ત્યાગ સુધી પહોંચે છે.

સામાન્યથી માન્યતામાં ફેરફાર ચાલતો નથી. વિશેષમાં માન્યતામાં ફેરફાર બે પ્રકારનો હોય. વિપરીત માન્યતા અને અનિશ્ચિત માન્યતા. વિપરીત માન્યતા વિપરીત અવસ્થા સર્જક છે, અનિશ્ચિત માન્યતા કોઈ વજનદાર, વજુદવાળી ભરોસાપાત્ર નથી હોતી. અનિશ્ચિત વલણવાળાની કિમ્મત નથી હોતી છતાં વિપરીત માન્યતાવાળા કરતા આ વ્યવહાર ધર્મને કંઈક રીતે યોગ્ય હોય કારણ કે આશ્રવમાં- વિષયકષાયમાં આસક્ત બનતો નથી. સાચી માન્યતા અને નિશ્ચિત માન્યતાવાળાના જીવનમાં આશ્રવતત્વની પ્રવૃત્તિ છૂટતી જાય- ઘટતી જાય.

કોઈક સંસ્કારના કારણે, કોઈ નિકાચિત પુણ્ય કે પાપના કારણે એની વિપરીત પ્રવૃત્તિ જો ન ઘટતી હોય કે કદાચ બાહ્યથી વધતી હોય તો પણ તે પ્રવૃત્તિમાં તે બળતો હોય, ટાઢક ન અનુભવતો હોય, દુઃખતા મને નીભાવતો હોય પણ એનાથી પોતાની મહત્તા-ગૌરવ ન ગણતો હોય, વખોડતો હોય, વખાણતો ન હોય.

આથી વિપરીત અવસ્થારૂપે જેને આશ્રવમાં, સંસારના રંગરાગમાં ગૌરવ અનુભવાતું હોય તેને તેમાં હેયત્વની માન્યતા ન હોય. તેથી સંવરમાં- ધર્મરૂપ ત્યાગ- તપ- દાન- શીલ વગેરે તે કરતો હોવા છતાં તેમાં ઠરતો નથી- અકળાતો હોય છે. નભાવતો, નિભાવતો, પુરૂ કરતો હોય છે. મહત્તા ધનની, દાનની ગણે છે, જે પાત્રમાં આપે છે, છૂટે છે તેની મહત્તા નથી લાગતી તેથી સંસાર સ્વભાવગત રહે છે, ધર્મ આગંતુક પારકા તરીકેની વૃત્તિવાળો રહે છે.

જે વ્યવહારથી ઊંચી સારી ગણાતી સંસારની અવસ્થા પણ ન છોડી શકે, ન ઘટાડી શકે છતાં જો તેને નભાવવા જેવી- નીભાવવા જેવી લાગણીઓ હૃદયમાં આવે કે લાવવા કોશીષ કરે તો તે સંસાર અને આશ્રવ પ્રત્યે હેયની માન્યતાવાળો

બને અને જો આ દષ્ટિ ન હોય તો વ્યવહારથી ધર્મ હોવા છતાં એ નભાવવારુપે કરવાનો રહે તેથી હૃદયની માન્યતા સંસારની બની રહે.

જેના હૃદયમાં સંવર તત્વ- ધર્મતત્વ- આત્મતત્વ- મોક્ષતત્વ-ધર્મક્રિયા- આત્માના ગુણો- આચારો આ બધાની ઉપાદેયતા અનુભવાય તે ધર્મને- આચારને- વિધિને ઉલ્લાસથી, ઉપયોગથી, તરબોળ થઈને સંસારને ગૌણ કરીને કરે. આવા આત્માના બાહ્ય ધર્મ વ્યવહારને ભાવ વ્યવહાર કહેવાય અને આ અવસ્થાવાળાના સંસારના વ્યવહારને અપ્રધાન ભાવ-વ્યવહાર અથવા દ્રવ્ય વ્યવહાર સમજાય.

જો સન્માન્યતા જન્માવવા- ભાવના ઉત્પન્ન કરવા- સંસાર પર નફરત લગાડવા સંસારના વ્યવહાર ઘટાડે, એ જ રીતે ધર્મ વ્યવહારમાં તન્મય- લાગણીયુક્ત બનવા કોશીષ કરે- પ્રયત્ન કરે તો બન્નેને સંસાર વ્યવહાર ઘટાડવાના પ્રયત્નને અને ધર્મવ્યવહારમાં પ્રવર્તવાના પ્રયત્નને ભાવ ધર્મવ્યવહાર કહેવાય. આ રીતે વ્યવહારથી નિશ્ચય માન્યતા અનુભવમાં આવે છે.

વ્યવહાર ધર્મથી વ્યવહાર સંસાર ઘટે છે. વ્યવહાર ધર્મથી ભાવ- નિશ્ચય ધર્મ આવે છે. નિશ્ચયધર્મથી અંતરાત્મામાં રહેલ કષાય- નોકષાય- ઈન્દ્રિય વગેરેના વલણરૂપ નિશ્ચયસંસાર નાશ પામે છે અને આત્મસ્વરૂપ પરાકાષ્ટારૂપ નિશ્ચય ધર્મ પ્રગટ થાય છે તે જ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે માટે આચારમાં યુસ્ત બનવું, સંસારની પ્રવૃત્તિ- વૃત્તિ ઘટાડવી અને બન્ને માટે જિનવચન દ્વારા આચારના લાભ- એનું સ્વરૂપ- એના રક્ષણના ઉપાય, એના નાશક પાપો વગેરે ઓળખવા અને સંસારની ભયાનકતા, નુકશાન, દુઃખ અને દુર્ગતિની પરંપરા વારંવાર જિન વચનથી ભાવિત કરવી જેથી કેવળજ્ઞાન અને શીઘ્ર શાશ્વત સ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

**‘પરગુણમહર્ણં છંદાણુવત્તર્ણં હિઅમકક્કસં વદર્ણં ।
ણિચ્ચં સદોષમહર્ણં અમંતમૂલં વસીકર્ણં ’ ॥**

(૧) પરગુણગ્રહણ:- સંસારમાં વિશિષ્ટ ભૂમિકાએ પહોંચ્યા વગરના જીવોમાં મોટા ભાગે દોષની વિશેષતા અને ગુણની અલ્પતા-ગૌણતા હોય છે તેવી આપણી અને બીજા જીવોની સ્થિતિ છે. જેમ અન્ય જીવો પોતાના સાચા કે આરોપિત ગુણને વખાણે. બોલે, પ્રશંસે તો જેમ પોતાને આનંદ થાય છે તેવી જ રીતે આપણે બીજાના ગુણો બોલીએ તો બીજાને આનંદ સહેજે થાય. બીજા આપણી પ્રવૃત્તિથી આનંદિત થાય-પ્રસન્ન થાય તે વ્યવહારમાં જરૂરી છે. બીજાના ગુણો, સત્કાર્ય વર્ણવવા તે પ્રથમ પ્રસન્નતાનો ઉપાય છે, તે પરોક્ષમાં અને સાક્ષાત્ બને રીતે કરવો, એથી વિપરીત પરોક્ષ કે સાક્ષાત્ બીજાના દોષો બોલવાથી સાંભળનાર એના પર અરૂચિ કરે છે તેમ એ સાંભળનાર જો સારો વિચારક માણસ હશે તો આપણા ઉપર પણ અરૂચિ કરશે. જેના દોષ બોલીએ તેને પણ આપણા ઉપર અરૂચિ થાય, આપણા ઉપર અપ્રસન્ન થાય અને એનાથી મિત્ર કે સાનુકૂળ થવાના બદલે વિરોધી-પ્રતિકૂળ થાય તેથી બીજાના સાચા કે કાલ્પનિક દોષો ન બોલવા તે વ્યવહાર સુધારવાનો-અનુકૂળ કરવાનો ઉપાય છે. બીજાના ગુણો જોવા- બોલવાથી જીવ પોતે પોતાના હાથે પોતાનામાં ગુણો ગ્રહણ કરે છે એ જ રીતે જીવ પોતે બીજાના દોષ વિચારતો, જોતો, બોલતો પોતે પોતાના હાથે એટલે જાત પ્રયત્નથી પોતાનામાં દોષો ગ્રહણ કરે છે, દોષોને પ્રવેશ પમાડે છે.

માટે બીજાના ગુણો બોલવા, બીજાના દોષો ન બોલવા, આ સામાન્યથી વ્યવહાર સુંદર બનાવવાનો ઉપાય છે. આનાથી સામા અનુકૂળ બને છે.

(૨) છંદોડનુવર્તન:- બીજાની ઈચ્છાને અનુકૂળ વર્તવાથી જીવ પ્રસન્ન થાય છે, બીજાને પ્રતિકૂળ કે બીજાની ઈચ્છાથી પ્રતિકૂળ વર્તવાથી સામો જીવ અપ્રસન્ન થાય છે. પ્રસન્ન થયેલ જીવ અનુકૂળ બને છે, અપ્રસન્ન થયેલ જીવ પ્રતિકૂળ બને છે. માટે બીજાને અનુકૂળ વર્તવાની કાળજી તૈયારી રાખવી, કમ સે કમ બીજાને પ્રતિકૂળ ન જ બનીએ તેની પણ કાળજી રાખવી. પોતાને અનુકૂળ

વર્તે તેવી અપેક્ષા ક્યારે પણ કોઈ તરફથી ન રાખવી અને પોતાને પ્રતિકૂળ વર્તે તો તેને લક્ષમાં ન લેતાં તે વાત ગૌણ ગણવી-ઉપેક્ષા કરવી. આ ચારે રીતે વર્તનાર માણસ વ્યવહારમાં શાંતિથી જીવે છે. બીજા એને અનુકૂળ બને છે, અનુકૂળ રહે છે.

(૩) હિતકારી મધુર વચન બોલવા:- વચન વગર વ્યવહાર થતો નથી તેથી જે વચન બોલાય તે હિતકારી જોઈએ અને અકર્કશ વચન હોય તો જ સામો શાંતિથી સાંભળી શકે-વિચારી શકે, એને આનંદ અને રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે. અકર્કશથી કઠોર, આશોપયુક્ત, અસત્ય, વિરુદ્ધ જેમ ન હોવું જોઈએ તેમ યોગ્ય રૂપમાં મીઠાશવાણું-આદર-પ્રેમ-વાત્સલ્યભાવ સૂચવનાર પણ જોઈએ. હિતકારી એટલે આગંતુકલાભકારી અને સ્થાયિલાભકારી , આલોકલાભકારી અને પરલોકલાભકારી વગેરે અનેક રીતે વિચારાય. પ્રસ્તુતમાં સામાન્ય અર્થ તરીકે સામાની દ્રષ્ટિએ જો એને હિતકારી લાગે તો પ્રસન્ન થાય માટે પરલોકઅહિતકારી ન હોય તેમ પ્રથમ આલોકહિતકારી લેવું. ઉભયલોકહિતકારી હોય તો ઉત્તમ છે, આવા મધુર, પ્રિય અને હિતકારી વચનથી બગડેલા સંબંધો સુધરે છે. સારા સંબંધો મજબૂત થાય છે, ટકે છે. નવા સંબંધો બંધાય છે આથી વિપરીતમાં વચન મીઠું હોવા છતાં અહિતકારી હોય અથવા કઠોર હિતકારી હોય તો મોટા ભાગના જીવો એને સમજી ન શકે-જીરવી ન શકે, માટે સારા વ્યવહારની ઈચ્છાવાળાએ મધુર વાણીવ્યવહાર કરવો. બીજાની કઠોર વાણી હોય તો ગળી જવી. જવાબ મધુર વાણીથી વાળવો, અહિતકારી વાતોમાં ન પડવું, અહિતકારી વાતો સ્વ-પરને આલોક-પરલોકના અનેક નુકશાન સર્જે છે માટે હિતકારી અહિતકારીને સૂક્ષ્મતાથી સમજવું જોઈએ.

(૪) સદા પોતાના દોષ જોઈ નમ્ર બનવું:- પોતાના ગુણ ન ગાવા, ન બોલવા, પોતાના ગુણ ગાવા તે સામા માણસનું અપમાન છે, ક્યારેય પણ પોતાના ગુણ નહિ બોલનાર ઉત્તમ બને છે અને સ્હેજ પણ ભૂલ કે ફેરફારમાં પોતાના માથે દોષ લઈ લેનાર, પોતાના દોષ સ્વીકારનાર નમ્રતાના કારણે બીજાને પ્રસન્ન કરે છે. જીવો મોટા ભાગે પોતાનો દોષ હોવા છતાં સ્વીકારતા

નથી. પ્રથમ તો સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરે કે પકડાઈ જાય ત્યારે સ્વીકારે તો પણ તેમાં અનેક પ્રકારે બચાવ ભેગા ભેગા છે. આ બધું બીજાને અવિશ્વાસ અને અપ્રીતિનું કારણ બને છે તેના બદલે સામે ચડીને પોતાના દોષો સ્વીકારનાર પોતાના પાપનો નાશ કરે છે, પોતાના દોષોનો નાશ કરે છે, સામાને પણ પ્રસન્નતા આપે છે. માટે સ્વદોષસ્વીકાર એ સારા વ્યવહારનું સ્વરૂપ છે. સ્વદોષ બચાવ એ વ્યવહાર કલુષિતતાનું કારણ છે.

આ શ્લોકમાં બતાવેલ જીવન વ્યવહાર લોકોનું વશીકરણ કરે છે. લોકમાં વશીકરણ તરીકે વશીકરણ મંત્ર અને મૂળીયા ઔષધ કહેવાય છે. માટે અત્રે જે મંત્રરૂપ નથી, જે મૂળરૂપ નથી છતાં પણ વશીકરણરૂપ છે તે બતાવ્યું છે. અમંત્રમૂળનો અર્થ મંત્ર વગરનું, મૂળિયા-ઔષધ વગરનું વશીકરણ. આનાથી આજુબાજુના નાના મોટા વડીલો આશ્રિતો બધા વશ થાય છે, આપણા તરફ પ્રેમાળ બને છે, સહાનુભૂતિ-રહેમ નજર રાખનાર બને છે.

આ બધા કાર્યથી નીચ ગોત્ર-અપયશ-દુર્ભાગ્ય-અનાદેય વગેરે ભારે કર્મો પણ નાશ પામે છે અને આનાથી વિપરીત સારા કર્મો પ્રબલરૂપમાં જીવ બાંધે છે, આના દ્વારા પણ જીવ લોકપ્રિય બને છે, ધર્મ યોગ્ય બને છે, જેનામાં આ ગુણો ન હોય તેવા સાથે સંભાળીને વ્યવહાર કરવો, આપણે આ ગુણો કેળવીને ધર્મ યોગ્ય બનીએ, જીવનમાં સ્વ-પરને શાંતિ સર્જીએ, અને આત્મગુણ વિકસાવતા આગળ વધીએ.

**મિત્તિ પરોવયારો સુસીલયા અજ્ઞાવં પિયાલવણં ।
દક્ષિણ્ણં વિણયત્તં સુયણાણ ગુણા નિસગ્ગેણં ॥**

(૧) મૈત્રી (૨) પરોપકાર (૩) સુશીલપણું (૪) સરળતા (૫) પ્રિય બોલવું (૬) દાક્ષિણ્યતા અને (૭) વિનયપણું-સજ્જનોમાં આ ૭ ગુણો સ્વભાવથી હોય છે.

જીને મોક્ષે જવા માટે કર્મ ખપાવવા પડે, કર્મ ખપાવવા વિશિષ્ટ ધર્મસાધના કરવી જોઈએ અને તે માટે રત્નત્રય મેળવવા અને આરાધવા પડે. પરંતુ એ ન મળ્યા હોય તેને પણ એને યોગ્ય થવા માટે પ્રથમ સુજન-સારા માણસ બનવું પડે. સારા માણસ બન્યા વગર સાચા ધર્મી, શ્રાવક કે સાધુ બની શકાતું નથી. જે ધર્મી, શ્રાવક કે સાધુ બનેલા હોય તેમનામાં આ ગુણો અવશ્ય જોઈએ.

આ ગુણો જો હોય તો સાધુપણુ, શ્રાવકપણુ કે ધર્મીપણુ શોભે અને આ ગુણો જો ન હોય તો ધર્મીપણું શોભતું નથી અને ધર્મનો નાશ કે ધર્મથી પડવાનું સહેલાઈથી થાય છે. માટે ધર્મી બનનારે આ ગુણો અવશ્ય કેળવવા જોઈએ.

એવીજ રીતે સંસારી જીવોમાં પણ જે ઉપરના ગુણો કેળવે છે તેના ઉપર (૧) બધા પ્રેમ-રુચિ ધરાવે છે. (૨) સ્નેહથી જુએ છે. (૩) બીજા જીવો એને જોઈને આનંદ પામે છે (૪) પોતાના સહાયક માને છે (૫) પોતાના દિલની સુખ-દુઃખની વાત કરવા યોગ્ય માને છે અને વાતો કરે છે. (૬) એની સાથે સારો માનવાળો વ્યવહાર કરે છે. (૭) એના કાર્યો હોશથી કુટુંબી, સગાભાઈ કે મા-બાપની જેવા સમજીને કરે છે, અને પાણુ આ કાર્ય મને કરવા દીધું તે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો તેમ માને છે. (૮) એના પક્ષે ઊભા રહે છે (૯) જગતમાં એનું કોઈ વાંકુ બોલે તો વિરોધ કરે, (૧૦) એની નિંદા સાંભળે નહિ, કરે નહિ, શક્ય હોય તો કરવા દે નહિ, થતી હોય તો ત્યાંથી ખસી જાય.

આવા અનેક લાભો આ ગુણોથી આ લોકના જીવન વ્યવહારમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકમાં અનેક રીતે એની સુવાસ ફેલાય છે, અનુકૂળતા મળે છે અને સજ્જન તરીકે લોકમાં ગવાય છે. સજ્જન એટલે સારો માણસ, સારા માણસ

તરીકે જેણે ઘવું હોય તેણે આ ગુણો કેળવવા જ પડે. આ ગુણવાળા પોતે સ્વસ્થ, શાંત, નિશ્ચિંત હોય છે. અને બીજાને પણ એ આવા ગુણવાળા બનાવે છે, એના આશ્રયમાં, આમન્યામાં, કઠ્ઠામાં રહેનાર પણ સ્વસ્થ, શાંત, નિશ્ચિંત બને છે.

માટે જીવનમાં શાંતિ, સ્વસ્થતા, નિશ્ચિંતતા મેળવવા અને આપવા ધર્મને યોગ્ય બનવા, ઉત્તમ ધર્મ આરાધવા માટે, સજ્જનમાંથી ધર્મી અને સાધુ સુધીના ઉત્તમ ધર્મ આરાધવા માટે પાયારૂપ આ ગુણો જરૂરી છે.

જેમ પાયા વગર મકાન બંધાય નહિ, ટકે નહિ તેમ આ ગુણો વગર બાહ્ય આંતર સુખ, વિશ્વાસ અને ધર્મ મળે નહિ, ટકે નહિ.

-: મૈત્રી :-

મૈત્રી એટલે વૈરનો અભાવ અને સ્નેહ વ્યવહાર.

છદ્મસ્થ જીવોની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો દુઃખી જીવો ઉપર કારુણ્યભાવ, તિરસ્કારભાવ અને માધ્યસ્થ્યભાવમાંથી શું હોય? જેને જે જીવ પ્રત્યે સારી લાગણી છે તેને દુઃખી જોઈને કરુણાનો ભાવ આવે, અહીં જીવ પ્રત્યે જે સારી લાગણી છે તે મૈત્રીભાવ છે અને દુઃખના કારણે તેના પર કરુણાનો ભાવ છે. જેને જે જીવ પ્રત્યે સારી લાગણી નથી તેને તે જીવ પ્રત્યે વૈરભાવ કે ઉપેક્ષાભાવ હોય છે. તેના દુઃખ પ્રત્યે તેને ઉપેક્ષાભાવ કે કઠોરભાવ હોય છે. આ વૈરભાવ, ઉપેક્ષાભાવ અને કઠોરભાવ એ અશુભ ભાવ અને અસજ્જનતાનું સ્વરૂપ છે. માટે જીવ પ્રત્યે વૈરભાવ કે ઉપેક્ષાભાવ ન રાખતા સારી લાગણી રાખવી તે મૈત્રી છે અને તેની બાહ્ય દુઃખ કે આંતરિક કર્મ-મોહની પરાધીનતાની સ્થિતિમાં કરુણાભાવ રાખવો અને શક્ય પ્રતિકાર કરવો અશક્યમાં કરુણાભાવપૂર્વક માધ્યસ્થ્ય કેળવવું જોઈએ. સારી લાગણીરૂપ મૈત્રી, કરુણા તે બન્નેથી યુક્ત સહાયકભાવ આ સજ્જનતા છે. સમાન શક્તિવાળા જીવો પ્રત્યે સારી લાગણી તે મૈત્રી છે. આ લાગણી સહાનુભૂતિ, સહાયકતા, ઉપબૃંહણ વગેરે ભાવો યુક્ત થાય છે. જો સમાન શક્તિવાળા ઉપર મૈત્રી રૂપ સારી લાગણી ન હોય તો ઈર્ષા, દ્વેષ, તેની પ્રગતિમાં અવરોધબુદ્ધિ વગેરે અશુભ ભાવ આવે જે દુર્જનતા સુધી પહોંચાડી શકે છે. જે પોતાનાથી બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, યશ, શક્તિ, જ્ઞાન કે બીજી કોઈપણ

શક્તિથી અધિક છે તેવા જીવો પ્રત્યે સારી લાગણી તે પણ મૈત્રી છે, તે સારી લાગણી પ્રમોદભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. એના પ્રત્યે જીવ વિશેષ પ્રસન્ન બને છે. જો તેના પ્રત્યે મૈત્રીરૂપ સારી લાગણી ન હોય, અરુચિ, તિરસ્કાર કે ઉપેક્ષા હોય તો પ્રમોદભાવ ન આવે, નિંદા, દ્વેષ વગેરે અને એનાથી થતા નિંદા, અવજ્ઞા, તિરસ્કાર આવે, માટે પ્રમોદભાવ માટે પણ મૈત્રી જોઈએ.

કોઈ જીવ પ્રત્યે સારી લાગણી છે, પરંતુ તે જીવ અવિનયી છે તો તેના-પ્રત્યે હૃદયમાં કરુણા રાખી વ્યવહારમાં અસાધ્ય સમજી માધ્યસ્થ્ય રાખવાથી તિરસ્કાર ન આવે. માટે અવિનયી ઉપર પણ બહારથી મધ્યસ્વભાવ રાખવા પૂર્વક અંતરમાં સારી લાગણી અને કરુણા રાખીએ તો સજ્જનતા રહે. માટે મૈત્રી એટલે વૈરનો અભાવ ધાય, ટકે, તેથી તે તે જીવ પ્રત્યે સારી લાગણી કુણી લાગણી ધાય. આ સ્નેહ પરિણામને પણ મૈત્રી કહેવાય. એ જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે હોવી જોઈએ. પછી જીવોની અલગ અલગ અવસ્થા વગેરે કારણે એ મૈત્રી કરુણા આદિથી યુક્ત ધાય.

વ્યવહાર મૈત્રી ઉપકારી ઉપર-અપકારી ઉપર-સ્વજન ઉપર અને શેષ સર્વ જીવો ઉપર એમ ૪ (ચાર) પ્રકારે હોઈ શકે છે.

જે જીવો વ્યવહાર સંબંધથી જોડાયા છે તેઓ આપણી સાથે વ્યવહારમાં ઉંચા-નીચા, આડા-અવળા ધાય કે આપણી કલ્પનાઓથી આપણને તેવું લાગે કે એની કલ્પનાથી તે આપણાથી પ્રતિકૂળ કે અનનુકૂળ વર્તે ત્યારે સજ્જન જીવો એના પૂર્વના ઉપકારને યાદ કરીને એની જોડે સારી લાગણી રાખે, પણ તડફડ ન કરે કે એનાથી પ્રતિકૂળ ન વર્તે તે ઉપકારી મૈત્રી કહેવાય. એ રીતે ભવિષ્યમાં એનાથી લાભ થવાનો જાણી ઉપકાર થશે તે દ્રષ્ટિએ પણ અનુકૂળ વર્તે તે પણ ઉપકારી મૈત્રી ધાય. એથી વિપરીત કોઈ આપણા વિરોધી ન ધાય માટે તેના પ્રત્યે સારી લાગણી રાખીએ કે વિરોધી હોય તો વિરોધી મટી જાય અને અનુકૂળ ધાય તે માટે પણ સારી લાગણી રાખવી તે અપકારી મૈત્રી છે.

સજ્જન માણસો કોઈને પણ વિરોધી બનાવતા નથી. વિરોધીને પણ અનુકૂળ કરે છે. એમના પ્રત્યે પણ ઔપચારિક કે આંતરિક સ્નેહ રાખે છે, આ સ્નેહથી

એના વૈરના પરિણામ નાશ પામે છે, અને પોતાને વૈરના પરિણામ થતા નથી માટે અપકારી ઉપર પણ સારા પરિણામ રાખવા -- સારી લાગણી રાખવી.

સ્વજન ઉપર સારી લાગણી રાખવાથી ઉચિત વ્યવહાર અને પરસ્પર સહાયકતા ટકી રહે છે, એકબીજાની ટીકા, અવર્ણવાદ, અદેખાઈ વગેરે થતાં નથી. તેથી સાંસારિક વ્યવહારો અને લોકમાં આભરૂં વધે છે. સાથે પરસ્પર બધાના ચિત્ત સ્વસ્થ રહે છે.

જે સ્વજન સિવાયના છે તેમની જોડે મીઠી લાગણી, મીઠો વ્યવહાર, ઔચિત્ય અને આંશિક ગૌરવ તે તે વ્યક્તિના સ્થાનને અનુરૂપ કરવાથી નાના મોટા બધા પ્રસન્ન થાય, પ્રસન્ન રહે, જેથી સજ્જનતામાં, આપણા ગૌરવમાં વધારો થાય છે. માટે મૈત્રી જીવનમાં અપનાવનાર સજ્જન બને છે, કઠોર કર્કશપણે વર્તનારની સજ્જનતા ઘટે છે.

મૈત્રીભાવથી સજ્જન જીવોને અનેક પ્રકારના લાભ થાય છે. (૧) મૈત્રીભાવવાળો બીજા જીવોના દોષ પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવવાળો થાય છે એટલે એની દ્રષ્ટિમાં બીજાના મામુલી દોષો આવતા નથી, લક્ષ્ય જાય તો પણ એ વાતને પ્રધાનતા આપતો નથી, આ રીતે દોષદ્રષ્ટિનો ઘટાડો થતો આવે છે, કાલાંતરે નાશ પણ થાય છે. (૨) આ ભાવનાવાળાને સદા મનની શાંતિ મળે છે. (૩) મૈત્રીભાવથી, સારી લાગણીથી દોષ ઉત્પાદક કર્મોનો નાશ થાય છે, તેમ જ ગુણપ્રાપક બનાય છે એટલે જ્ઞાન-દર્શનાવરણ, અંતરાય, મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે. (૪) સારી લાગણીથી જીવ બીજા પ્રત્યેની અસત્ પાપ કલ્પનાઓથી બચે છે, એ અસત્ કલ્પનાઓ ઘટે છે, નાશ પામે છે- બીજા જીવો પ્રત્યે વાસ્તવિકપણે સારો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. તેથી આ ભાવનાવાળા જીવને જોતા બીજાને પણ આનંદ થાય છે. (૫) આ ભાવનાથી પાપકર્મ અને પાપકર્મના અનુબંધો ઘટે છે, નાશ પામે છે, પુણ્ય કર્મ અને પુણ્ય કર્મના અનુબંધો ઉત્પન્ન થાય છે. દોષો અને દોષના અનુબંધો ઘટે છે, નાશ પામે છે. ગુણોના અનુબંધો ઉત્પન્ન થાય છે. આથી સુખની અને ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. દુઃખ અને દોષનો નાશ- ઘટાડો થાય છે.

દરિદ્ર ઉપર સ્નેહ રાખે તો દરિદ્રતાના કર્મનો નાશ.

અભણ ઉપર સ્નેહ રાખે તો જ્ઞાનાવરણ કર્મનો નાશ .

દુર્ભંગ ઉપર સ્નેહ રાખે તો દૌર્ભાગ્યનો નાશ.

દુર્બળ ઉપર સ્નેહ રાખે તો આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય.

(૧) જે જે શક્તિથી પોતે સંપન્ન હોય તે તે શક્તિનો જો ગર્વ કરે તો તે શક્તિથી હીન થવાય. (૨) જે જે શક્તિથી બીજો હીન હોય તેના ઉપર તિરસ્કાર કરે તો પછ તે તે શક્તિથી હીન થવાય. (૩) જે જે શક્તિથી બીજો હીન હોય તેના ઉપર સારી લાગણી રાખે તો તે તે શક્તિના અંતરાયો તૂટે. (૪) જે જે શક્તિસંપન્ન જીવ તે તે શક્તિહીનવાળા ઉપર કરુણા, પ્રેમ, સહાયક પરિણામ રાખે તો તે તે શક્તિ વધારે વિકસે.

ટૂંકમાં મૈત્રી= જીવ પ્રત્યેનો અપ્રશસ્ત મોહ વગરનો લાગણીનો પરિણામ હોય તો પુણ્યબંધ, પાપક્ષય, પાપાનુબંધ નાશ, પુણ્યાનુબંધ, કર્મનિર્જરા, દોષોનો નાશ અને ગુણોની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે. જો જીવો પ્રત્યેની સારી લાગણીનો આ પરિણામ વિકસતો જાય, મજબૂત બને તો સંપૂર્ણ દોષનાશ અને સર્વગુણપ્રાપ્તિ સુધી જીવને પહોંચાડે છે.

-: પરોપકાર :-

પરોપકાર એ સજ્જનતાનું ચિહ્ન છે.

પરોપકાર એટલે અન્ય વ્યક્તિની જરૂરીયાત, ઈચ્છા કે પ્રાર્થનાને ઔચિત્યાનુસાર પૂર્ણ કરવી.

ઉપકાર અને અપકાર બે પરસ્પર વિરોધી શબ્દ છે. બીજાને આગળ વધારવા, પુષ્ટ કરવા તે ઉપકાર કહેવાય અને બીજાને હેરાન કરવા, નુકશાન કરવું, અપમાન કરવું તે અપકાર હેવાય.

ઉપકારના સામાન્યથી ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય:-

(૧) સામી વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ અનુસાર સામી વ્યક્તિ માંગે કે ન માંગે, પરંતુ તેને કોઈ ચીજ વસ્તુની જરૂર હોય તો તે આપવી.

(૨) કોઈને સહાય- પ્રેરણા- રક્ષણ- સલાહ- હિમ્મત વગેરેની જરૂર હોય

તો તે આપી, અપાવીને યોગ્યરૂપે તૈયાર કરવા.

(૩) જિજ્ઞાસુ જીવોની તે તે ક્ષેત્રમાં, આલોકના વ્યવહારોમાં, અર્થમાં, વેપારમાં, આચારમાં, શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં, પરલોકની પરિણતિ વગેરેમાં આવડત ઊભી કરવી, દષ્ટિ ખોલી આપવી, તે પણ ઉપકાર કહેવાય.)

સામાન્યથી પ્રથમ પ્રકારનો ઉપકાર તો ઉદાર પ્રકૃતિવાળા કરતા જ રહે છે. જેના કારણે લોકમાં એમની નામના થાય છે. આ નામનાથી કંજુસ માણસો અકળાય છે કારણ કે તેવી નામના મેળવવા માટે વધુને વધુ ધન આપવું પડે છે. જ્યારે સમર્થ સજ્જન માણસ ફક્ત નામનાથી આનંદ પામતો નથી પરંતુ નામનાના કારણે લોકોને સહાય કરવાનો મોકો વધારે મેળવે છે તેથી નામનાને એમાં કારણરૂપ જોઈને ઉપકારની વૃદ્ધિના કારણે આનંદિત થાય છે.

સજ્જન માણસો પોતાના મીઠા અને સહાનુભૂતિવાળા વ્યવહારથી લોકોને ઠારે છે. સજ્જનતાથી એમની નિકટમાં આવવા લોકો ઈચ્છે, પછી વ્યવહારથી મન ઠરે, તે પછી હૃદય ખોલે, મુંઝવણ, જરૂરિયાત, સહાય વગેરે જણાવે ત્યારે ગંભીરતાપૂર્વક સર્વ પ્રયત્નથી યથાશક્ત્ય અધિક કે સંપૂર્ણ મુંઝવણ વગેરેને દુર કરાય તે ઉપકારનું ફળ છે.

સજ્જન પોતે જે કાંઈ પરોપકાર કરે તે કોઈને પણ કહે નહિ. કારણ કે એ એક નયથી બીજા પર ઉપકાર છે તો બીજા નયથી પર એટલે શ્રેષ્ઠ ઉપકાર. ઉપકાર કરનારને પોતાના ઉપર પણ ઉપકાર થાય છે. જેના ઉપર ઉપકાર કરાય છે તે ઉપકાર કરનારને સમર્પિત થાય છે, આજ્ઞાંકિત થાય છે. તેથી એનું પુણ્ય, યોગ્યતા વધે છે. તેથી ઉપકાર કરનાર બાહ્ય ઉપકારથી પ્રારંભ કરીને આધ્યાત્મિક ગુણોને યોગ્ય બનાવવાનો પણ ઉપકાર કરે છે. આથી દ્રવ્ય ઉપકારથી પ્રારંભ થાય છે અને ભાવ ઉપકારરૂપે મોક્ષ સુધી પહોંચાડાય છે. અહીં નિઃસ્વાર્થ ઉપકાર પ્રધાનતયા લેવાનો છે.

જેટલા પ્રકારે ઉપકાર છે એટલા પ્રકારે અપકાર પણ છે. આચારબ્રષ્ટ કરવા, શ્રદ્ધાબ્રષ્ટ કરવા, ગુણબ્રષ્ટ કરવા, આદરમાં-વિનયમાં-ભક્તિમાં અંતરાય કરવા, ભાવ તોડી પાડવા, ગુણની પ્રશંસાને બદલે નિંદા, દોષની પ્રશંસા વગેરેથી

અસજ્જનો અપકાર કરતા રહે છે. અપકાર એ દુર્જનતાનું ચિહ્ન છે. બીજાની નિંદા, તિરસ્કાર, ઈર્ષ્યા વગેરે સજ્જનો કરતા નથી, બીજાને દુઃખ થાય તેવું પણ કરતા નથી.

ઉપકાર આપવાથી જ ધાય છે તેવું નથી. કેટલીક વાર લઈ લેવાથી પણ ઉપકાર ધાય છે. જેમ કે નાનું બાળક ચાકુથી રમે છે તો તેની પાસેથી તે સમજાવીને, ધમકાવીને, રડાવીને, ફોસલાવીને લઈ લેવું તે પરોપકાર છે. એ રીતે અનુચિત-નુકશાનકારક માંગે તો ન આપવું તે પરોપકાર છે.

જે રીતે જીવ મરણ વગેરે આગંતુક દુઃખના સંયોગથી મુક્ત બને તે રીતે તે માર્ગ એને પ્રવર્તાવવો તે પણ પરોપકાર છે.

પરોપકારના અનેક પ્રકાર છે- અભયદાન એટલે મરણની પરિસ્થિતિમાં મરણથી બચાવવા, રોગની પરિસ્થિતિમાં રોગમુક્ત થવાના કારણો બતાવવા-આપવા, રોગમુક્તિ કરાવવી, દૌર્ભાગ્ય- દરિદ્ર- અપયશ- અનાદેય વગેરેમાં પીડાતાને તેમાંથી છુટવા માટેના ઉપાયોની સલાહ આપવી, સહાય કરવી, જીવન વ્યવહારની કુશળતા સામગ્રી-હિમ્મત વગેરે આપવી, બાહ્ય વ્યવહારિક નિરર્થક અનર્થદંડના પાપોથી અટકાવવા, એની ભયંકરતા અને નુકશાનો બતાવવા- સમજાવવા અને તેથી પાપ ન બાંધે તે ભાવ પરોપકાર થયો. ગુણ-ગુણીની ભક્તિ- આદર- પ્રશંસા- સુપાત્રદાન-ઉપબૃહણા વગેરે શીખવાડવા-કરાવવા, એની મહત્તા વસાવવી- એ પરોપકાર ભાવપરોપકાર હેવાય.

દ્રવ્ય પરોપકાર અલ્પકાલીન-અનૈકાંતિક છે, જ્યારે ભાવપરોપકાર એ સ્વને અને પરને સંસારથી છોડાવનાર, મોક્ષ સુધી પહોંચાડનાર છે.

કાલસૌરિકના પુત્ર સુલસે અભયકુમાર પાસે બાપુને શાંતિના ઉપાયની માંગણી કરી. અભયકુમારે ઉપાય બતાવ્યો અને દુઃખનું કારણ બતાવ્યું, તેથી તે મહાપાપથી છુટ્યો. આ રીતે વિવેકદષ્ટિ-જ્ઞાનદષ્ટિ ખોલવી તે મહાન પરોપકાર છે.

સજ્જનો દ્રવ્યપરોપકાર અને ભાવપરોપકાર બન્ને કરે છે.

-: સુશીલતા :-

“શીલ” શબ્દ સ્વભાવ અને આચારમાં વપરાય છે.

સારા આચારો અને સારો સ્વભાવ. માણસની સજ્જનતા કે દુર્જનતા તેના આચારથી જણાઈ આવે છે. સ્વભાવથી આચાર આવે છે. આચારથી સ્વભાવ જણાય છે. સારા ઉચિત આચારોથી સ્વભાવ સારો જણાય છે. તેથી માણસની સુશીલતા અને સજ્જનતા જણાય છે.

જેમ અક્કડ સ્વભાવવાળો, અહંતાના સ્વભાવ વાળો, વડિલોની સાથે પણ અક્કડતાથી અને પોતાની મહત્તા પ્રકાશિત કરતો વર્તે તેમ વિનયના અને નમ્રતાના સ્વભાવવાળા છવો બીજા સજ્જનો જોડે તેમનું ગૌરવ સાચવીને અને સલુકાઈથી વર્તે. નાના માણસો સાથે પણ એમની પ્રસન્નતા વધે એ રીતે વ્યવહાર કરે. અક્કડતા તો સજ્જન માણસમાં ક્યાંય ન દેખાય, સજ્જનને તીવ્ર ક્રોધ આવે નહીં, ક્રોધના પ્રસંગને એ ગળી જાય, સહી લે, ક્ષમાના સ્વભાવથી સજ્જનતા દેખાય, પરંતુ જેને નાની નાની વાતોમાં ઓછું આવે, અણગમો ધાય, જેમ તેમ બોલી વ્યવહાર બગાડે તો સમજવું કે સ્વભાવ સારો નથી.

સ્વભાવ સારો ના હોય તો આચાર સારો રહે જ નહીં. સરળ સ્વભાવવાળાને કાંઈ પણ પૂછીએ તો સીધો સરળ અને સાચો જવાબ આપે, સરળતાથી વર્તે. તેના વ્યવહારમાં સાદાઈ અને વચનમાં સરળતા જણાય, તે ધીરજવાળો હોય, ઉતાવળીયું પગલું ન ભરે, ફળના લાભ નુકસાનનો વિચાર કરે.

એવી જ રીતે જે ગંભીર હોય તે બીજાને ટોણો ના મારે, બીજાના દોષો જ્યાં ત્યાં, જ્યારે ત્યારે બોલે નહીં. ધીરતા પછી ગંભીરતા આવે છે, સજ્જન માણસોમાં આ સ્વભાવની અનિવાર્યતા છે. જેમ જેમ સ્વભાવ ગુણસંપન્ન બને તેમ સજ્જનતા સુદૃઢ વિકસિત બને. જેમ જેમ સ્વભાવ સુધરે, ગુણસંપન્ન બને તેમ તેમ આચાર સુધરે. આ સજ્જન બનવાનો રસ્તો છે.

જે જે આત્મસાધકોમાં આચાર દૃઢતા હોય છે, આચારસુસ્થિતતા હોય છે તેમનો સારો સ્વભાવ ઘડાય છે અને સજ્જનતા પરિપક્વ બને છે, નીચકુળમાં પણ જો આચાર વિચાર સુધરે તો કાળક્રમે મનુષ્ય સજ્જન બને છે. સારા

આચારવિચારવાળો બને છે અને ઉચ્ચકુળવાળો મનુષ્ય જો આચારહીન તથા વિચારહીન બને તો સજ્જનતા ખોઈ બેસે છે.

ઉચ્ચકુળ એ સજ્જનતાની પારિભાષિક સંજ્ઞા છે.

સુશીલતા એ વાસ્તવિક સજ્જનતા છે માટે જ દેશવિરતિવાળા મનુષ્યને નીચ ગોત્ર કર્મ ઉદયમાંથી ખસી જાય છે.

દેશવિરતિનો ભાવ જેનામાં પ્રગટે તેનામાં સારો સ્વભાવ અને સારા આચાર આવે. તેથી નીચગોત્ર કર્મના સ્થાને ઉચ્ચગોત્ર કર્મ ઉદયમાં આવે. માટે મન મારીને પણ સારા આચારો પકડી રાખવા અને સારો સ્વભાવ ધડવો.

સજ્જનતા પ્રગટાવવા અને દુર્જનતાનો નાશ કરવા પ્રયત્નશીલ બનો. સારા સ્વભાવમાં વિનય, નમ્રતા, સરળતા, ધીરજ, ગંભીરતા, પ્રસન્નતા, સહિષ્ણુતા, ઉદારતા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

આવા સ્વભાવને ધડનારા જે આચારો હોય તે આચરવા. અને આ સ્વભાવને અવરોધે તેવા આચારો છોડવા. જેમ નયસારે જંગલમાં જમવાના સમયે અતિથિની તપાસ કરવાનો વિચાર કર્યો અને શોધવા નીકળ્યો એ સારા સ્વભાવની નિરાશની હતી. જમ્યા પહેલા બીજાને જમાડવા, અતિથિપૂજાનો વિચાર કરવો એનું નામ સુશીલતા.

સરળ જીવો સારા સ્વભાવના યોગે સત્પુરુષોના સંપર્કમાં આવે છે અને આકર્ષિત થયેલા, સંતુષ્ટ થયેલા તે જીવો સજ્જનોના માર્ગદર્શન મુજબ આગળ વધે છે.

સારો સ્વભાવ એ પુણ્યનું અને ધર્મ બીજાધાનનું કારણ છે. ભાવ ધર્મ સજ્જનતાની ઉપરની ભૂમિકા પર હોય છે તેથી ધર્મી આત્મા સુશીલ અને સારા સ્વભાવવાળો જ જોઈએ. એ ન હોય તો તેને આધ્યાત્મિક માર્ગે આગળ વધતા અનેક વિક્ષેપો આવે છે અને કાળક્ષેપ થાય છે. માટે શરૂઆતમાં મન મારીને પણ અને પછી ભાવપૂર્વક પણ સારા આચારો સેવવા.

-: આર્જવ ગુણ :-

સજ્જન માણસો સર્વત્ર વિશ્વસનીય હોય છે. એ વિશ્વાસુપણું આર્જવપણાથી આવે છે. માયાથી અવિશ્વાસ ઊભો થાય છે અને વિશ્વાસ નાશ પામે છે. બીજાને છેતરવા તેનું નામ માયા. બીજાના લાભમાં અંતરાય કરવો, સારી વસ્તુ કહીને હલકી આપવી, ખોટું સમજાવવું, ખોટો પ્રચાર કરવો તેનું નામ માયા. જ્યારે સામાને ખબર પડે કે માણસ ખોટો છે. ત્યારે તેના ઉપરથી આસ્થા તૂટે. બાહ્ય આડંબરથી ભોળા, મૂર્ખ, લોભી કે ઉપલક જોનારા ઉપર થોડા સમય પુરતી સારી છાપ પાડી શકાય, પરંતુ વાસ્તવિકતાની કિમ્મત કાયમી-સર્વત્ર હોય છે. સજ્જનતા એ સર્વત્ર અને કાયમી સર્વતોમુખી ગુણ છે એનાથી એમના સંપર્કમાં આવનારાને પ્રેમ મળે, વાત્સલ્ય મળે, આદર મળે, વિશ્વાસ મળે-ઔચિત્યયુક્ત માન મળે, સારી-સાચી સલાહ મળે, શક્ય સહાય મળે, ગુણની દિશા મળે, દોષો અને એના કારણોથી નિવૃત્તિની પ્રેરણા મળે-આ જેમ સજ્જનતાના કારણે બીજાને લાભ થાય છે, તેમ જાતે પણ બધી પ્રવૃત્તિ-વિચારણામાં પાપબંધનો ઘટાડો, પુણ્યનો બંધ, ગુણની વૃદ્ધિ અને કમશઃ અધ્યાત્મની વૃદ્ધિ થાય છે. સજ્જનના સંપર્કથી બીજા સજ્જન બને છે.

આર્જવ, ગાંભીર્ય અને સૂક્ષ્મબુદ્ધિ-કુશાલબુદ્ધિના યોગથી બીજાઓ વિશ્વાસ મુકે, પોતાના સુખ દુઃખની વાતો જણાવે અને મુંઝવણના ઉકેલ પુછે. ભાવધર્મી આર્જવસંપન્ન જ હોય છે. જે માયાસંપન્ન બને છે તે ભાવધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે. એનામાં ધર્મની વિશિષ્ટ યોગ્યતા નાશ પામે છે અથવા પ્રગટ થતી નથી. આવી માયા છોડી સરળ બનવું જોઈએ.

સરળતા એટલે બીજાની વાતને સીધારૂપે લેવી, આપણે પણ બીજાની જોડે સીધો, આંટીધુંટી વિનાનો, સ્પષ્ટ વ્યહાર કરવો. માયાવી માણસ બીજા જોડે સાહજિક, મળતાવડો વ્યવહાર રાખી શકતો નથી. બનાવટી આગંતુક સારો મળતાવડો રખાતો વ્યવહાર ભાડુતી આભરણ જેવો શોભારૂપ નથી, માયારહિત માણસ બધે જ સહૃદયપણે સારો વ્યવહાર કરે છે. માયાવી બધે શંકિત હોય છે. સરળ બધે નિઃશંકિત હોય છે. સરળ બધા ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે અને સરળ

માણસ ઉપર બધા વિશ્વાસ રાખે છે. માયાવી ઉપર કોઈ વિશ્વાસ રાખતુ નથી.

સામાન્યપણે બધે સરળ રીતે વર્તવું-સરળતાના કારણે પુણ્ય વધે છે, ગુણો વિકસિત થાય છે, સરળ માણસ જોડે બધા વ્યવહાર ઈચ્છે, સંકોચ વગર કરે, સામેથી કરે. સરળ માણસ આવકાર્ય બને છે. જેમ માયા સંસારની- કર્મની- મોહની માતા છે તેમ સરળતા ધર્મની, ગુણની, પુણ્યની જનેતા છે. શુદ્ધિ અને ધર્મ સરળતામાં રહે છે. સજ્જન એટલે બીજાઓને જેની જોડે વ્યવહાર કરવાનું, સંબંધ રાખવાનું, લેવડદેવડ કરવાનું, સાથે રહેવાનું ગમે. આ ક્યારે બને? સજ્જન માણસ બીજાની જોડે મીઠાશથી વર્તે, સહાયક બને, સારો-ઐચિત્યયુક્ત વ્યવહાર રાખે, સરળતાથી વિશ્વાસ મેળવે તો બીજા તેની સાથે સંબંધ રાખે- વધારે. અર્થાત્ મીઠાશ વ્યવહાર જોડવામાં કારણ છે, કડવાશ વ્યવહાર તોડવામાં કારણ છે. સહાયકતા સંબંધ જોડે છે, સહાયકતાના બદલે સ્વાર્થીપણું વ્યવહાર ઘટાડે છે. ઐચિત્ય વગેરે સદાચાર વ્યવહાર વધારે છે. અનૈચિત્ય વગેરે વ્યવહાર તોડે છે. તે જ રીતે સરળતા વ્યવહાર વધારે છે, માયાવીપણું વ્યવહાર તોડાવે છે. એટલે કે સજ્જનતાના ગુણો બીજાને બાહ્ય લાભકર્તા થાય છે. એના દ્વારા એ પોતાના સ્વજન જેવા થઈ પોતાને પણ લાભ કરે છે. પછી સજ્જનના સંપર્કને કારણે સજ્જનની ઈચ્છા મુજબ અને કહ્યા મુજબ વર્તતા એ છવો પણ સજ્જન અને ગુણી બને છે. સરળ આત્મા બીજાની માયા જાણી શકે છે, છતાં એ "Let Go" કરે, અવસરે સમજાવે અને માયા છોડાવે. માયાવી બીજા માયાવીના સંપર્કમાં પોતાના દોષથી છુટતો નથી. પરંતુ ક્યારેક વધારે દોષવાળો થાય છે. અને એથી વિપરીત સરળના સંપર્કમાં માયાવી આવે તો જો સાધ્ય દોષવાળો હોય તો માયાવી પોતાનો દોષ સમજી માયા ઘટાડે, છોડે.

સજ્જન એટલે ગુણી. એના સંપર્કમાં આવનાર પોતાના દોષને દોષરૂપે જુએ છે, જાણે છે, ઘટાડે છે, છોડે છે. સરળના સંપર્કમાં માયાવી સરળ બને. સરળતા વગરના બધા ગુણો ગુણાભાસ છે. અર્થાત્ સરળતા ગુણોની માતા છે. સરળ જ સજ્જન બની શકે, સજ્જન સરળ જ હોય.

-: પ્રિય આલપન :-

સજ્જનપણાનું પાંચમું લક્ષણ પ્રિય આલપન છે.

સજ્જન માણસ સ્વભાવથી શાન્ત અને સ્વસ્થ હોય છે. શાંતિ અને સ્વસ્થતાના કારણે દૃષ્ટિમાં સ્નિગ્ધતા અને વાણીમાં મીઠાશ હોય છે.

સજ્જન માણસને ક્યારેક જરૂરી અશાંતતા બનાવટી લાવવી પડે છે. એ રીતે ક્યારેક અસ્વચ્છતા આવે, પણ તે ટકે નહિ.

બીજા જીવો સાથેના વ્યવહારમાં દૃષ્ટિ અને વાણી મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. અહીં પ્રિયવાણીના ઉપલક્ષણથી સ્નિગ્ધ દૃષ્ટિ પણ લેવી. પ્રિય એ વાણીનું વિશેષણ છે. આલપન એટલે બોલવું. બોલનારને જે ગમે તે પ્રિય આલપન એવો અન્વય ન કરવો, પણ સાંભળનારને-જેને ઉદ્દેશીને બોલાય છે તેને જે વાણી પ્રિય થાય તે પ્રિય આલપન કહેવાય, એવો અન્વય કરવો.

પ્રિયપણું બે પ્રકારે છે. (૧) વ્યવહારમાં સર્વને જે શબ્દો જે પદ્ધતિ ગમે તે વ્યવહારિક પ્રિય કહેવાય અને (૨) વ્યક્તિગત જેને જે રીતભાત પ્રિય હોય તે વ્યક્તિપ્રિય કહેવાય. પ્રસ્તુતમાં મુખ્યત્વે પ્રથમ વાત લેવી પણ બીજી વાત પણ જો લોકનિંદા કે અનુચિત ન હોય તો તે પણ લેવી.

વાતચીતમાં તોછડાઈ ભરેલા શબ્દો ન હોય, નામના આમન્ત્રણપૂર્વક બોલાવાય, વાતચીતમાં સામાને ગમતી વાતો કરાય તે પ્રિય આલપન કહેવાય અને સામાને અણગમતી વાતો કરે-કાઢે તે અપ્રિય આલપન થાય. ગમતી વાતો એટલે ગમતી વ્યક્તિ-ગમતી વસ્તુ- ગમતી વ્યવહારની વાતો. દાખલા તરીકે આરોગ્યની વાત, પરિવારની સુખાકારિતાની-ઉન્નતિની વાત, શોખીન માણસોને તે તે શોખની ચીજો વગેરેની વાતો, આરાધકની સાથે આરાધનાની-આત્મકલ્યાણની વાતો.

આ પ્રિય વસ્તુ વગેરે પ્રિય ભાષામાં પુછવાથી, જાણવાથી સામી વ્યક્તિ આપણને અનુકૂળ થાય છે. એના મનમાં આ રીતે બોલાવનાર પ્રત્યે આદર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્નિગ્ધ દૃષ્ટિ અને પ્રિય આલપનથી- (૧) આપણા મનમાં સામી વ્યક્તિ પ્રત્યે જુના કલેશ હોય તો દ્વાસ થાય છે, નાશ પામે છે. એનો

નાશ થયા વગર કે નાશ કરવા માટેના નિર્ણય વગર દ્રષ્ટિમાં સ્વાભાવિક સ્નિગ્ધતા કે વાણીમાં મીઠાશ આવતી નથી. ક્યારેક સ્વાર્થ પુરતી બનાવટી આવી શકે, જેની કોઈ કિમ્મત નથી. (૨) સામાના હૃદયમાં પણ આપણા પ્રત્યેના જે કલેશ-દ્વેષ હોય તે પણ પ્રિય વચનના વ્યવહારથી નાશ પામે છે. (૩) નવા વૈરો ઊભા થતા નથી. કઠોર વાણી અને ઝેરીલી દ્રષ્ટિ કે અસભ્ય વર્તનથી જ નવા વૈરો ઊભા થાય છે. માટે સજ્જન માણસ સામી વ્યક્તિ કઠોર વાણી વગેરેનો પ્રયોગ કરે ત્યારે પણ પોતાની સજ્જનતા ટકાવવા વૈરાનુબંધથી પોતાને નુકશાન ન થાય અને પોતાના નિમિત્તે બીજાને નુકશાન ન થાય તે માટે પણ સામે કઠોરવાણીનો પ્રયોગ કરતા નથી. (૪) જેની સાથે વ્યવહાર હોય તેની સાથે બોલવાનું થાય. આ પ્રવૃત્તિ વ્યવહાર અને વાણી વ્યવહાર સમયે જો પ્રિયવચન હોય તો તેના હૃદયમાં સ્નિગ્ધતા પ્રેમ-વાત્સલ્ય ઊભા થાય.

જેવી રીતે વરસાદના પાણીમાં ઠંડક છે, મીઠાશ છે તેથી તે જે જમીનમાં જાય છે તે જમીન પણ ઠંડી થાય છે, સ્નિગ્ધ બને છે. જૂની રુક્ષતા અને ખારાશ ધોવાઈ જાય છે, મૂત્ર વગેરેમાં ઉષ્ણતા-ખારાશ-રુક્ષતા છે અને તેની વિપરીત અસર જમીન પર થાય છે તેમ રુક્ષ, કટુ, અસભ્ય, અપ્રિય વચનવ્યવહારમાં ઉષ્ણતા-ખારાશ-રુક્ષતા છે તે પ્રિય વાણી દ્વારા ધોવાઈને નાશ પામે છે. આપણા હૃદયમાં ઠંડક-સ્નિગ્ધતા-મધુરતા જન્મે છે અને તે જ ગુણો આપણા પ્રત્યે સામાને જન્મે છે.

જેમ જમીનમાં પાણીથી પેદા થયેલ ઠંડક વગેરે ત્રણ ગુણથી વૃક્ષ-વાસ-અનાજ-વનસ્પતિઓની ઉત્પત્તિ થાય છે, અનેક પ્રકારના જીવો રહેઠાણ કરે છે, તેવી રીતે પ્રિય વચનવ્યવહારથી જેના હૃદયમાં સ્નિગ્ધતા, મધુરતા અને ઠંડક સારા પ્રમાણમાં વિકસિત થાય છે તેના હૃદયમાં દોષો નાશ પામે છે, ગુણો અને સદાચારો ઉત્પન્ન થાય છે. શક્તિ-સંયોગ અનુસાર અનેક જીવોને બાહ્ય-અભ્યંતર આશ્રય આપનાર બને છે.

મીઠી વાણીથી પરસ્પરના હૃદયમાં મીઠાશ રહેવાથી વ્યવહારિક સારા સંબંધો જોડાય છે. પછી સંસારી આત્મા સ્નેહ બળથી અર્થવ્યવહારના કે પરિવારના

સંબંધોથી પણ પરસ્પર જોડાય છે અને એક બીજાના પુરક બને છે.

એવી જ રીતે ધર્મી આત્મા ગુણવાન મહાપુરુષો સાથેના સ્નેહ સંબંધ દ્વારા સદાચાર પ્રવર્તન, અસદાચારત્યાગ, ગુણાભ્યાસ, દોષોનો ત્યાગ કે દ્વાસ, જ્ઞાનાભ્યાસ, આંતરિક કલેશની હાનિ, વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ ધાય છે અને આવો સ્નેહસંબંધ પ્રિય વચનથી ઉત્પન્ન ધાય છે.

ઉપરની ભૂમિકાવાળા પ્રિયવચનના વ્યવહારનું લક્ષ રાખે તો નીચેની ભૂમિકાવાળા સ્નેહ દ્વારા ઉપરની ભૂમિકાવાળાના સંપર્કમાં રહીને ઊંચા આવે છે એટલે કે ગુણને યોગ્ય બને છે, એમની દૃષ્ટિ ખુલે છે, આચારસંપન્ન બને છે, સહજ રીતે પોતે પણ પ્રિય વચનવ્યવહારવાળા ધાય છે. આ રીતે પ્રિય વચન દ્વારા બીજાનામાં સજ્જનતા જન્મે છે અને ગુણી જનનો વધારો ધાય છે.

આથી વિપરીત ઉપરના જીવો કઠોરભાષી ધાય તો નીચેના જીવો એમના વિરોધી બને છે, એમના ઉપર વિશ્વાસ રહિત બને છે. એમનાથી પરાન્મુખ બને છે, ગુણની યોગ્યતા પણ છોડી દે છે અને દોષની પક્કડવાળા ધાય.

પ્રિય વચનથી વ્યવહાર કરતા કરતા સામાના આત્માને તેનામાં રહેલા દોષો બતાવવા, તેના નુકશાન બતાવવા, ગુણોના લાભ અને પ્રાપ્તિના ઉપાયો બતાવવા.

અહીં સમજવાનું કે સજ્જનોને કઠોર વચન બોલતા નથી આવડતું એવું નથી, તેઓ કઠોર ન જ બોલે તેવું પણ નથી. પરંતુ પ્રિય ભાષાથી જ્યારે કામ ન પતે તેવા કઠોર, નિર્લજ્જ કે દાંડ જીવો સાથે કારણવશાત્ કાર્ય કરવાનું આવે તો સારણા- વારણા એ બે મીઠી ભાષામાં કર્યા બાદ કઠોરભાષામાં નોદના અને પ્રતિનોદના પણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ કરે.

લોક વ્યવહારમાં પણ સામ અને દામ આ બે મીઠા વ્યવહારથી કામ ન પતે તો દંડરૂપ કઠોર વ્યવહાર કરવાનો બતાવ્યો છે. માટે સજ્જનો ગુણાધાન કરે તેવી ભાષા જ બોલે. પ્રિયભાષા એ ગુણ કરવામાં પ્રધાન કારણ છે. માટે બધાએ બધાની સાથે સજ્જન બની શક્ય પરિસ્થિતિમાં પ્રિયભાષા અને પ્રિય વ્યવહાર કરવો.

ધર્મરત્નપ્રકરણમાં ધર્મયોગ્યતાના ૨૧ ગુણોમાં પણ આ ગુણ બતાવ્યો છે.

વિશેષ સ્વરૂપ ત્યાંથી જોવું.

ત્રિપુષ્ટ વાસુદેવ વખતે તેના સારથીએ સિંહને જે મીઠાશથી આધાસન આપ્યું કે “તું પણ સિંહ છે તો તને મારનાર નર સિંહ છે. તું જેના તેના હાથે નથી મરાણો.” આ વચન પણ મીઠા લાગ્યા અને સ્નેહની લાગણી થઈ તે ગૌતમસ્વામીના ભવમાં ખેડુતને સમ્યક્ત્વ પમાડવામાં કારણભૂત થઈ. માટે પ્રિય બોલવું તે સજ્જનો માટે પુણ્ય, ધર્મ, ગુણ વાવેતરનું કારણ બને છે. દુર્જનો સ્વાભાવિકપણે પ્રિય બોલનાર હોતા નથી, સ્વાર્થના કારણે જે પ્રિય તેઓ બોલે છે તે મોહ-પાપ-અધર્મ અને દોષપોષણનું કારણ છે. માટે ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને ગુણવૃદ્ધિરૂપ સજ્જનતા કેળવવી અને એના માટે પ્રિય આલપન ગુણ કેળવવો.

-: દાક્ષિણ્ય :-

દાક્ષિણ્ય એટલે અન્યની વિનંતિને- ઈચ્છાને સ્વીકારવી...

દાક્ષિણ્યના કારણે બીજાના કાર્યને પ્રધાનતા આપે છે અને એને પ્રાયઃ પ્રથમ કરે છે, પરંતુ સામેની વ્યક્તિ માંગણી કે સૂચન કરે તો પોતાના કાર્યને ગૌણ કરીને, જતું કરીને પણ બીજાના કાર્યને પ્રથમ કરે. આનો અર્થ એ થયો કે બીજાના કાર્યને પ્રથમ મહત્તા આપનાર બીજાની પ્રાર્થના-વિનંતિ-માંગણી કે જે લોકનિંદ્ય નથી, પોતાનાથી થઈ શકે તેમ છે તેને સ્વીકારે, કરી આપે, નિષ્કળ ન કરે. આવા માણસ ઉપર બધાને પ્રેમ જાગે, આદર થાય.

જગતમાં જીવ મોહને-સ્વાર્થને વશ હોય છે તેથી બીજા કરતાં પોતાની મહત્તા જુએ છે, બીજાના કાર્ય કરતાં પોતાના કાર્યની મહત્તા જુએ છે, બીજાની ઈચ્છા કરતાં પોતાની ઈચ્છાને મુખ્ય કરે છે. જ્યારે જીવ વિવેકી, ગુણી બનવાને યોગ્ય બને છે ત્યારે બીજાની મહત્તામાં પોતાની મહત્તા-મહાનતા જુએ છે, બીજાની ગૌણતા-ઉપેક્ષામાં પોતાની જ ગૌણતા જુએ છે, બીજાના કાર્યને પોતાનું કાર્ય જુએ છે, બીજાના કાર્યની ઉપેક્ષામાં પોતાના જ પુન્ય-ગુણ-ભાવરૂપ કાર્યની ઉપેક્ષા દેખાય છે. પોતે ઈચ્છારહિત બની કે પોતાની ઈચ્છાને અપ્રધાન સમજીને બીજાની ઈચ્છાને મુખ્ય બનાવે છે. આના કારણે સજ્જન-ગુણી-ધર્માત્મા બીજાના કાર્યોમાં ક્યારેય વિઘ્ન કરતો નથી. પોતાનાથી સહજપણે થાય કે બીજા દ્વારા

કરાવાતું હોય તો તે સહેલાઈથી કરી જ આપે, પરંતુ ક્યારેક બીજાનું કાર્ય કરવામાં પોતાનું કાર્ય અટકતું હોય તો પોતાનું છોડીને બીજાનું કાર્ય કરવા પ્રેરાય છે. વિશ્વભૂતિએ કાકાના કાર્ય માટે પોતાની કીડાનું કાર્ય છોડી દીધું, અને યુદ્ધ કરવા ગયા. આમાં વિનય-મર્યાદા અને દાક્ષિણ્ય કામ કરતા હતા. પુંડરીકની સંયમની ભાવના છતાં કુંડરીકના આગ્રહથી તેને દીક્ષા લેવા દીધી અને પોતે રાજ્યધુરા સંભાળી. આ પણ પુંડરીકનું દાક્ષિણ્ય હતું. બે જણાની હરિકાઈમાં સામાની મર્યાદા આવી જાય, પછી પોતે પક્કડ રાખ્યા વિના સમાધાન કરી લે, ખમાવી દે, તેને લાભ અપાવે-એ પણ દાક્ષિણ્ય છે. તે પોતાની સ્થિતિ પહોંચવા છતાં પોતાની ભાવના ન હોય તેથી અમુક મર્યાદાથી આગળ ન વધતો હોવા છતાં કોઈના આગ્રહથી એનું માન સાચવવા પણ બોલી બોલે તે પણ દાક્ષિણ્ય છે.

દાક્ષિણ્યતાના કારણે બીજાનું મન તોડી ન શકે તડફડ ન કરી શકે, ધડ દઈને ના ન પાડી શકે, બીજાને નુકશાન તો ન પહોંચાડે, પણ બીજાને નુકશાન થાય તેવા વિચારને પણ ન કરે. દાક્ષિણ્ય એ સ્વાર્થાધતાનો નાશ થવાથી આવે છે. દાક્ષિણ્યવાન સ્વાર્થની ક્યારેય પ્રધાન કરી શકતો નથી. સ્વાર્થના કારણે બીજાના લાભમાં કે કાર્યમાં અંતરાય કરતો નથી. ચરમાવર્તમાં આ ગુણ વાસ્તવિકપણે આવે છે.

દાક્ષિણ્યતાના કારણે શુલ્લકમુનિએ છત્રીસ વર્ષ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને માતાના આગ્રહથી દીક્ષા પાળી. દાક્ષિણ્યતાના કારણે અરણિક મુનિએ માના કહેવાથી કરી દીક્ષા લીધી. આમ દાક્ષિણ્ય અકાર્ય છોડાવી સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે, દુર્વચન છોડાવી સદ્વચનમાં પ્રવૃત્ત કરાવે, દુષ્ટવિચાર છોડાવી સદ્વિચારને વેગ આપે.)

(અનાદિકાલીન જીવની પ્રવૃત્તિ એ વામાવર્ત જેવી છે, એટલે કે મોહને-અવિવેકને આધીન, આત્મગુણોથી ઉલટી માન્યતાવાળી પ્રવૃત્તિ હોય છે, જ્યારે ચરમાવર્તમાં જીવને કર્મનો કંઈક ઉઘાડ થવાથી મોક્ષને અનુકૂળ સીધી પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ સીધી પ્રવૃત્તિ એટલે જ દાક્ષિણ્ય...

આ ગુણવાળા પોતાના કાર્ય વખતે પણ સ્વાર્થાધ બની શકતા નથી. દાક્ષિણ્યવાળા માણસને, બીજાના કયા કાર્યને કરવું, ક્યું ન કરવું-એવો કોઈ આગ્રહ કે પક્ષપાત હોતો નથી તેથી તેને બધા કાર્ય કરવાની તૈયારી હોય છે. માટે બધી જાતના ક્ષયોપશમ થાય છે. પોતાના દરેક કાર્યને ગૌણ કરવાની તૈયારી છે તેથી દરેક કાર્યના વિદ્ય વિલીન થાય છે, દરેક અંતરાય તૂટે છે. માટે દાક્ષિણ્યથી પોતાનું કાર્ય-પરિણામ વધે છે, પોતે સર્વ રીતે આગળ વધે છે.

પ્રિય આલપન વાચિક વ્યવહાર પૂરતું છે, પરોપકાર સામાને જરૂરી મદદ કરવારૂપ સહાયક થવારૂપ છે, જ્યારે દાક્ષિણ્યમાં પોતાની ઈચ્છા-કાર્ય-જાતને ગૌણ કરવાપૂર્વક સામાની ઈચ્છા-કાર્યને મહત્વ આપવા રૂપ છે. તેથી પોતાનો મોહ ઘટે છે, સર્વાંગીણ શુભપ્રવૃત્તિ અને ગુણો આવે છે.

સજ્જનો બીજાના કાર્યને, ગૌરવને, પ્રસન્નતાને વધારવા જ છવે છે અને એને જ પોતાનું કાર્ય-ગૌરવ માને છે અને પોતાની પ્રસન્નતા પણ એમાં જ ખીલે છે. માટે બીજાની પ્રાર્થના અને કાર્યમાં લક્ષ આપનાર સાચા સમાજસેવક બને છે. બીજા સમાજસેવકના નામે માત્ર માન મેળવે છે, દંભ કરે છે.

તેથી સજ્જનતા મેળવવા ઈચ્છનારે આ ગુણ અવશ્ય ખીલવવો જોઈએ.

-: વિનય :-

વિનય એટલે અભિમાનથી વિપરીત આત્માના પરિણામ, નમ્રતાની અવસ્થા જેનાથી સુચિત થાય તે પણ વિનય. કોઈ શાતા પુછે ત્યારે જવાબમાં હા, બહુ મજા વગેરે જવાબ આપે તેમાં પુણ્યની, આવડતની, પરિસ્થિતિની હુંક છે, એનાથી પોતાની બરાઈ છે, જ્યારે 'દેવગુરુપસાય' કહીએ એટલે મહત્તા દેવ-ગુરુની અને પોતાની નમ્રતા છે. જે કાર્યમાં બીજાને યશ આપે તે નમ્રતા વિનય છે.

બીજી વ્યક્તિની કે સમુહની મહત્તા બતાવવી, ગુણ કે ગુણીની મહત્તા બતાવવી, પુણ્યની મહત્તામાં એના આધાર-ઉત્પત્તિસ્થાન દેવ-ગુરુ-સદ્ગુણો વગેરેની અને ધાર્મિક આચારની મહત્તા બતાવવી તે એક પ્રકારનો વિનય છે. આજે પરિવારના નામથી જે કાર્ય કરાય છે તે પણ વડીલો અને બીજાના

સંપ્રહરૂપે વિનય છે. એવી રીતે ૫-૧૦ વ્યક્તિ ભેગી થઈ શ્રી સંઘના નામે કરે તે સંઘનો વિનય છે. ગુણોને અનુકૂળ વર્તવું, ગુણના આચારો જાણવા, શ્રદ્ધા કરવી, જીવનમાં ઉતારવા-આચરવા, ગુણોના આચારની પ્રશંસા કરવી- આ બધા ગુણ વિનય કહેવાય. જ્ઞાનાદિ સંપન્ન ગુણી વ્યક્તિને અનુકૂળ વર્તવું, તેનું ગૌરવ વધારવું, માન આપવું, સત્કાર કરવો, ઉપબંધણા કરવી, વગેરે ગુણી વિનય કહેવાય. આ બંને વિનયના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ વગેરે ગુણો અને તત્સંપન્ન ગુણી વ્યક્તિની અપેક્ષાએ ભેદ પડે. તે સિવાય લોકોપચાર-લોકવ્યવહારથી જે કરવું જોઈએ તે વ્યક્તિ-અવસ્થા વગેરેને ઉચિતપણે કરવું. ઘરે અજાણ્યો માણસ આવે તો તેને સામાન્ય આવકાર અપાય, સામાન્ય સરભરા કરાય, ઓળખીતા આવે તો તેને યોગ્ય રીતે આવકાર અપાય. દરેક વ્યક્તિ સાથે અતડાઈ-તોછડાઈ-વિમુખ-ઉદાસ-ઉપેક્ષિતવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ વગર ઉચિત રીતે સાનુકૂલપણે પ્રસન્નતાપૂર્વક કંઈક પ્રેમાળ રીતે વર્તવું. એજ રીતે દરેક પૌદ્ગલિક વસ્તુના પણ સંભાળ-સંરક્ષણ વગેરે કરે તે પણ વિનય છે. તેને ઉપકરણ વિનય કહેવાય. પુસ્તક નીચે ન મૂકવું, કપડા ન ફેંકવા, ફોટા વગેરે યોગ્યસ્થાને મૂકવા, રસોડામાં માતાપિતા કે દેવગુરુના ફોટા ન મૂકાય. એ જ રીતે શયનખંડમાં પણ ન મૂકાય. આ પણ વિનય છે.

સજ્જન માણસ દરેક વ્યક્તિ જોડે એવો વર્તાવ કરે કે જેનાથી એ બધાને ગમે, બધાને એ ગુણીયલ-વિચારક-સ્નેહાળ-સહાનુભૂતિભર્યો-સહાયક પોતાનો લાગે એથી બધા એની સાથે એના થઈને વર્તે.

કેટલાક માણસો ઘરના માણસ જોડે બરાબર વર્તે પણ બહારના સાથે અક્કડાઈથી વર્તે, કેટલાક એથી વિપરીત વર્તે- બહારના જોડે સારો વ્યવહાર રાખે પણ ઘરના જોડે તોછડો વ્યવહાર કરે- આ પણ સજ્જનતાની ખામી છે. બંને જોડે યથોચિત વ્યવહાર જોઈએ, બધે એક સરખું ન હોય. કંઠી ગળામાં પ્રસંગે પહેરવાની હોય અને હાથમાં ઘડીયાળ ફીટ પહેરવાની હોય. બંને જગ્યાએ ઉચિત વ્યવહાર કરવાનો.

જે વ્યવહારથી બીજા પોતાને અનુકૂળ બને, જે વ્યવહાર બીજાના હૃદયમાં પોતાને પહોંચાડે, જે વ્યવહારથી સ્વ અને પરના દોષો-મોહ-અવિવેક વગેરે નાશ પામે-ઘટે, જે વ્યવહાર એટલે આચારથી ગુણો પ્રગટે, અજ્ઞાન નાશ પામે, સ્વ-પરના આચારમાં વિચારશીલતા અને ઔચિત્ય આવે તેને પણ વિનય તરીકે જાણવો.

બાહ્યથી બીજાને કરાતો જે ઔચિત્ય વ્યવહાર તેને પણ વિનય તરીકે જાણવો. જે વિનયસંપન્ન બને તે કાલાન્તરે સજ્જન બનશે, જે સજ્જન હોય તે વિનય સંપન્ન જ હોય.

જીવનમાં જે વસ્તુ અને વ્યક્તિ જોડે યોગ્ય રીતે વર્તે તે યોગ્ય દૃષ્ટિકોણથી તે તે વ્યક્તિ વસ્તુનો લાભ મેળવે અને સ્વ-પરને વ્યવહારથી સુખશાંતિકારક બને. માટે વિનય દ્વારા યોગ્ય વર્તન લાવી સજ્જનતા કેળવવા પ્રયત્ન કરવો.

આ રીતે સજ્જનતાના જે સાત ગુણો બતાવ્યા છે તેનું રહસ્ય એ છે કે મોક્ષે જવા માટે લોકોત્તર આચારસંપન્ન બનવું જોઈએ. એટલે કે જૈનધર્મ પામવો જોઈએ, જૈનધર્મ પામવા માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને નિર્ગ્રન્થ ગુરુનું સાન્નિધ્ય જોઈએ અને જૈનાચારસંપન્ન શ્રી સંઘ પણ પામવો જોઈએ. આ ત્રણ દ્વારા લોકોત્તર આચાર પમાય-સમજાય-આરાધાય. આ ત્રણને પામવા માટે પુણ્ય-ક્ષયોપશમની જરૂર છે. એ મેળવવા માટે સજ્જનતાના ગુણો-માર્ગાનુસારીના ગુણો પ્રત્યે રુચિ અને પાલન જરૂરી છે. તેનાથી જિનધર્મના કોઈપણ અંગની રુચિ-અનુમોદના પ્રગટે છે.

ઉપરોક્ત રુચિ-વલણ આવે એટલે જીવ વિકાસ પામવા માંડે છે અને ક્રમશઃ અનેક આચારો-ગુણોમાં રુચિ થાય, સમજાય, એના પ્રેરક વગેરે મળે અને પોતે પણ આચાર-ગુણો પાળવાની શરૂઆત કરે. આ જીવ રુચિ દ્વારા આચારો અને આચાર દ્વારા ગુણો પામે છે. માટે સજ્જનતાના આચારો-ગુણો-માર્ગાનુસારીના આચારો, ગુણો, ૨૧ ગુણો વગેરે પાયાના આચારો છે, જે આ લોકમાં શાંતિ-સહાનુભૂતિ-સમાધિ દ્વારા લોકોત્તર ગુણોને યોગ્ય બનાવે છે. માટે લૌકિક

સદ્આચારો, લૌકિક દયાદાન, અનુકંપા, પ્રિયવચન, વિનય વગેરેમાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. લોકોત્તર માર્ગને પામેલામાં પણ આ ગુણો હોવા જ જોઈએ. આ ગુણો ન હોય તો લોકોત્તર ગુણ પણ ક્યારેક નાશ પામે છે અથવા શીઘ્ર વિકાસ પામતા નથી, પરાકાષ્ઠાએ પણ નિરાબાધ રીતે જવાતું નથી. ધર્મરત્ન પ્રકરણના ૨૧ ગુણો અને આ સજ્જનતાના ગુણો અર્થતઃ એકના એક જેવા છે માટે તેમાં કાળજીથી આગળ વધવું. જેથી ક્રમશઃ યોગ્યતા વધતાં આચારપાલન અને ગુણવિકાસ દ્વારા સિદ્ધિ નિકટ આવે.

● ● પરમાત્માને ભજો પરમાત્મામાં ભળો ● ●

અનંતજ્ઞાની પરમાત્માનું શાસન આપણા હૃદયમાં યાદગીરીરૂપે આવે એટલા માત્રથી આત્મા દુર્ગતિમાં જતો અટકે છે, સદ્ગતિ પામે છે.

જીવ આરાધના કરે ત્યારે તો સદ્ગતિમાં જાય પરંતુ કારણે આરાધના ન કરી શકે તો પણ આ આરાધ્ય છે, પૂજ્ય છે એવી બહુમાનયુક્તભાવના પણ સદ્ગતિમાં લઈ જાય છે.

આરાધનાના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે.

(૧) સ્મરણ (૨) શરણ (૩) સમર્પણ (૪) અભેદ

પહેલા નંબરે સ્મરણ નામની આરાધના છે.

સ્મરણ કોનું થાય? જેના પ્રત્યે કાં રાગ હોય, કાં દ્વેષ હોય તેનું વારંવાર સ્મરણ થાય. પરમાત્માના શાસનના આરાધનાના અંગો પર રાગ હોય તો તેનું સ્મરણ થાય અને તેનું સ્મરણ થતાંની સાથે જ પુણ્ય બંધાય છે, કર્મનિર્જરા ચાલુ થાય છે.

રાગ એટલે પોતે તો આરાધના કરે જ પરંતુ જે આરાધના જાતે ન કરી શકતા હોય તે આરાધના બીજાને કરતાં જોઈ હૃદયમાં આનંદ થાય. તેથી જ કહ્યું કે અહમ કરે તેને તો નિર્જરા થાય પરંતુ અહમવાળાના દર્શન કરતાં જેને હર્ષ થાય તેને પણ નિર્જરા... કારણ કે ત્યાં હર્ષ ત્યારે જ આવે જ્યારે તપમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય, 'મારાથી તપ થતો નથી, જે કરે છે તેને ધન્યવાદ છે. મારા પણ અંતરાયો ક્યારે તૂટે....' આ વિચારણા ઉપાદેયતાદિની સૂચક છે. ભગવાનની સ્મરણ આરાધના ઉપાદેય તરીકે-આરાધ્ય દેવ તરીકે- ગુણી તરીકેની થાય. આ આરાધના ધર્મની ભૂમિકા છે. આ ઉપાદેયતાની બુદ્ધિ અંતરાયો તોડે છે.

જે આત્માને ઉન્નતિ કરવાને બદલે અવગતિમાં પટકે તે પાપસ્થાનકો છે. તેની સંખ્યા છે, ૧૮, અને તેની સામે ૧૫ પ્રકારના ધર્મસ્થાનક બતાવ્યા છે. માણસની અંદર માયા-પ્રલોભન ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ પાપ બંધાય પરંતુ તે વખતે તેની વિરુદ્ધના ધર્મસ્થાનો યાદ આવે તો પુણ્ય બંધાય. ખાવાની ઈચ્છા

ઘાય તે પાપ બંધાવે પરંતુ ખાતી વખતે તપસ્વી યાદ આવે તો પુણ્ય બંધાય. કેમ કે તે તપસ્વી યાદ આવતા ખાવાની ઇચ્છા ગૌણ બને છે. તપ ઉપાદેય લાગે છે. સ્નાન કરતી વખતે સાધુ યાદ આવે તો પુણ્ય બંધાય. પરંતુ ખાતી વખતે ક્યારેય ધન્નાકાકંદી યાદ નથી આવતા. સ્નાન કરતી વખતે સાધુ મ. યાદ નથી આવતા... સંસારની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સામાન્ય જીવનું વલણ અને ધર્મી આત્માનું વલણ જુદું હોય. સાધુ સુવું પડે માટે સુવે પરંતુ સુતી વખતે પણ ઇચ્છા-બુદ્ધિ હોય કે સવારે વહેલા ઉઠીશું, જાપ, પ્રતિક્રમણ, પરમાત્માના સ્તોત્રપાઠ કરશું, જ્યારે સંસારી આત્માને ઘાય કે ' હાશ! કાલે રવિવાર છે. વહેલા ઉઠવાનું નથી. શાંતિથી સૂઈ જઈશું. અર્થાત્ સંસારીને પ્રમાદના સ્મરણમાં પ્રમોદ છે અને ધર્માત્માને પ્રમાદમાં પણ ધર્મનું સ્મરણ છે.

દેવતા અને નારકી બન્ને સૂતા નથી છતાં એક સુખી છે અને બીજા દુઃખી છે. ધર્મી ઉંઘવામાં ન માને ઉંઘ્યા વગર ચાલતું નથી માટે જ સૂવે છે તેથી જ શાસ્ત્રમાં લખ્યું 'ધર્મી જાગતા ભલા ને પાપી ઉંઘતા ભલા' નિદ્રાનું કામ ઘતા વધારે સ્ફૂર્તિથી આરાધના કરે માટે તેમને ઉંઘમાં પણ ધર્મનું સ્મરણ છે. માટે પ્રથમ નંબરે તે ધર્મ છે કે સંસારની દરેક પ્રવૃત્તિમાં પણ એનાથી વિપરીત ધર્મનું સ્મરણ કરવામાં આવે. સંસારની પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં તેમાં રાગ પેદા ન થાય, ધીરે ધીરે તે પ્રવૃત્તિઓ ઓછી થાય, ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ આવે.

આ રીતે સ્મરણ આરાધના પાપના સ્મરણનો, પાપનો અને પાપની રૂચિનો નાશ કરે છે. ધર્મમાં ઉત્તરોત્તર આગળ વધારે છે.

ધર્મમાં આગળ વધતાં પાપનો ભય અને ધર્મની અનુમોદના જાગવી જોઈએ. ' કોઈ પણ સંયોગમાં મારે ધર્મ કરવો જોઈએ' આવું જેના હૃદયમાં ઉતરે તે સહેલાઈથી ધર્મ કરી શકે.

જેને પાપનો ભય જાગ્યો છે તે સંસારથી છુટવા માટે ધર્મ કરે પરંતુ જેને પાપની ઓળખાણ નથી- આત્માના અશુભ પરિણામો ઓળખાણ નથી તે આત્મા પણ ધર્મ કરે, ધર્મ કરવો જોઈએ. ધર્મ કરવાનો અધિકાર પ્રથમ નંબરે

સમજીને અને બીજા નંબરે સમર્પિત અણસમજીને છે.

ધર્મ પરમાત્માના વચનો પર શ્રદ્ધા કરાવે છે. તેના સાંસારિક વ્યવહારો ઓછા કરે. પ્રવૃત્તિમાં ધર્મ ભજે તે પછી પ્રવૃત્તિ ધર્મનું સ્મરણ કરાવે.

અંતવખતે જેને નવકાર યાદ આવે તેની સદ્ગતિ જ થાય. તેથી એક વસ્તુ નક્કી થઈ કે જેના સ્મરણની અંદર આરાધનાના માર્ગો, દાન-શીલ-તપ-પંચપરમેષ્ટી આવે તે ધર્મને યોગ્ય બને છે, સદ્ગતિ મળે છે. બાળજીવો માટે પહેલું પગથિયું ધર્મનું સ્મરણ કરવું તે છે. જે ગમે તે, જેટલો ગમે તે ધર્મને બાળજીવો આરાધી શકે છે.

ચૂર્ણની ગોળી સ્વાદ માટે લે તો પણ દવાનું કામ ભેગુ થાય તેમ ફાવે તેટલો થોડો પણ ધર્મ કરે તો તે આત્માને પુણ્ય આપે-ધર્મને યોગ્ય બનાવે.

આ રીતે લોક વ્યવહારથી-શોખથી-ગતાનુગતિકથી કે કંઈક સામાન્યરૂચિથી કરાતો ધર્મ સ્મરણરૂપ ધર્મ થાય. જેમ મકાનનું સ્ટેચ્યુ-મોડલ એ મકાન નથી પણ મકાનનું સ્મરણ કરાવે છે. તેમ કંઈક આદરવાળો-વિધિવાળો-બીજા અંગો વગરનો અધૂરો પણ ધર્મ ધર્મનું-આત્મગુણોનું-પુણ્યનું સ્મરણ કરાવે. પાપનો પાપ તરીકે ખ્યાલ આપે.

બીજાને દેખાડવા માટે ધર્મ કરે તો વિશિષ્ટપુણ્ય ન મળવા છતાં પાપ ન મળે, પુણ્ય મળે. બીજાને દેખાડવા માટે અત્તર છાંટીએ તો સુગંધ જ આપણને મળે, મોઢું ધોઈએ તો ઠંડક આપણને જ મળે.

કોઈના પર ગુસ્સો કરીએ તો સામે કંઈ થાય કે ન થાય પરંતુ આપણને પાપ અને દુઃખ મળે. તેથી શાસ્ત્રમાં લખ્યું કે ' સિપાઈ-જેલર વિ. ના બંધા કરવા નહીં, વારંવાર ત્યાં રૂવાબ કરવો પડે. ભલે ત્યાં શરૂઆતમાં કૃત્રિમ ગુસ્સા કરીએ પરંતુ વારંવાર થતા તે સ્વાભાવિક થઈ જાય. જેમ વારંવાર કરાતા ક્રોધાદિ સ્વાભાવિક થઈ જાય છે તેમ બતાવવા માટે ક્રમા- નમ્રતા વિ. રાખીએ તો ક્રમાદિ પણ સ્વાભાવિક થઈ જાય. માટે તેવો ધર્મ સંસારમાં રખડાવે-દુર્ગતિમાં મોકલે- પાપ બંધાવે આ ખોટું છે. સદ્ગતિ અને શુભકર્મ બંધાવે.

ઊંચી આરાધના નથી તેથી ઊંચી સદ્ગતિ ન મળે પણ દુર્ગતિ પણ ન થ
ચકવર્તીનો ઘોડો સાધનના અભાવે બ્રહ્મચર્ય પાળે અને આઠમા દેવલોકે જાય.
મેતાર્ય મુનિના જીવને પૂર્વભવમાં પરાણે દીક્ષા આપી હતી.

ધર્મમાં આદર એ ધર્મની યોગ્યતા છે. બાપની સામે ત્રણ છોકરા બેઠા હોય
તેમાંથી (૧) આદર- બુદ્ધિથી જુવે અર્થાત્ સામાન્ય રૂચિ- પ્રસન્નતા હોય. (૨)
વિશિષ્ટ આદર બુદ્ધિથી જુવે (૩) અવજ્ઞાબુદ્ધિથી જુવે. જે કરવાની ઈચ્છા ન
હોય પણ સામે ચાલતું ન હોય તેથી કરવું પડે અને જેમ તેમ કરે તે અવજ્ઞા. આ
અવજ્ઞા નીચગોત્રાદિ પાપ બંધાવે. તેમ ધર્મ પ્રત્યે પણ ત્રણ અભિગમ હોઈ
શકે....

(કામ કરવાની સાથે કર્તવ્યબુદ્ધિ-આદર જોઈએ. પરમાત્માની પૂજા કરતી
વખતે પબાસણને હાથ-પગ અડે, ધોતિયુ-ખેશ અડે તે ન ચાલે. તેવી રીતે મોઢે
રૂમાલ બાંધ્યા પછી હાથ ધોયા વગર પૂજા ન કરાય.

ભગવાનની પલાઠીને મસ્તક ન લગાડાય, એ સમર્પિત ભાવ નથી. અવજ્ઞા
છે. હાથ સિવાય કોઈ પણ અંગ અડવું ન જોઈએ.

આદરપૂર્વક કરાયેલ આરાધના પુણ્ય બંધાવે અને તે તદ્દેતુ અનુષ્ઠાન કહેવાય.
પુણ્ય દેવ-ગુરુની સામગ્રી આપે અને ભવિતવ્યતા પાકી ગઈ હોય તો મોક્ષે પણ
પહોંચાડે.)

અંતમાં ભગવાનને કઈ રીતે આરાધવા, કઈ રીતે વચનને અનુસરવું તે
સ્મરણ છે. અત્યારે જે ધર્મ ચાલે છે તે સ્મરણ રૂપ ધર્મ છે. આ ગમે છે માટે કરવું
તે સ્મરણધર્મ.

શરણ :- આ સંસારમાં કેવળ દુઃખ છે. કેવળ રખડવાનું-રજળવાનું છે,
ભગવાનના ધર્મ સિવાય નિસ્તાર નથી આવી ભાવના તે શરણ.

ઓપરેશન વખતે દર્દનિ ડૉક્ટર ઉપર કેટલો સદ્ભાવ હોય છે? શરણભાવ
હોય છે?

આપણે અશરણ છીએ તેવી બુદ્ધિ હોય ત્યારે શરણધર્મ આવે.

પ્રશ્ન :- આપણે અશરણ શેમાં છીએ? ઘરમાં, ધનમાં, કુટુંબમાં, આરોગ્યમાં, માનપાનમાં, શેમાં અશરણ?

ઉત્તર :- લૌકિક સુખો-પદાર્થો તમામ બાબતો અશરણ છે. આરોગ્ય ભવોભવ રહેવાનું નથી. મરતા સુધી પણ નથી રહેતું. કુટુંબ મરતા સુધી વફાદાર રહેવાનું નથી, માન છેક સુધી સચવાવાનું નથી. ક્યારે જશે તે ખબર નથી. શરણરૂપ ધર્મ માટે દુન્યવી બાબતોમાં અશરણબુદ્ધિ જોઈએ.

જેને એવું લાગે કે મારું આરોગ્ય સાફ છે. અર્થાત્ આરોગ્ય મહત્વનું ઘઈ જાય તે તપ વિ. ન કરે. ધન મહત્વનું ધાય તે સાત ક્ષેત્રમાં ઉદારતાથી ધન વાપરી ન શકે. અર્થાત્ તેને ધનાદિમાં શરણબુદ્ધિ છે. તેથી તે વિશિષ્ટકોટિનો ધર્મ કરી શકતો નથી.

સનતકુમારને ક્ષણવારમાં કંચન જેવી કાયામાં એક સાથે ૧૬ રોગ ઉત્પન્ન થયા. પંજાબમાંથી કરોડપતિઓ પણ પહેરેલે કપડે અહીં ભાગીને આવ્યા. પ્રદેશી રાજાને પોતાની વહાલી રાણીએ જ પારણામાં ઝેર આપ્યું. દરિયે પડતા સુભૂમચકવર્તિને ૧૬૦૦૦ દેવતાઓ બચાવી ન શક્યા. આ બધા પ્રસંગો સંસારમાં કોઈ શરણ ભૂત નથી એજ એકવાત પોકારે છે.

અશરણબુદ્ધિ વાળો આપત્તિના સમયે-હાયવોય ન કરતાં-બીજા પાસે શરણ માટે ન ભટકતા ધર્મના શરણે જાય.

જે કોઈ ભાવધર્મ તે શરણરૂપ ધર્મ છે, જે વિશિષ્ટ ભાવ વગરનો ધર્મ છે તે સ્મરણ ધર્મ છે.

સમર્પણ :- બાપ-દિકરો બન્ને જુદા કહેવાય એક જ ન કહેવાય છતાં દિકરાનો બાપુજી કહે તે મારે કરવું. કોઈ દલીલ ન કરવી. તેઓના વચનપાલનમાં જ મારું હિત સમાયેલું છે. આવો ભાવ તે સમર્પણ છે. આજે માનવું કાલે ન માનવું, ફાવતુ માનવું-કરવું તે સમર્પણ નથી.

જે શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે વર્તતો હોય-અપ્રમાદી હોય- આચારપ્રવૃત્તિ હોય તેને સમર્પણ ધર્મ હોય.

અભેદ :- સમાપત્તિ

ભગવાન અને હું જુદા નથી, હું જ પરમાત્મા છું આ ભાવ તે અભેદધર્મ. આને બીજા અર્થમાં અસંગાનુષ્ઠાન કહેવાય. આ ધર્મવાળાને ઉંઘમાં પણ ભગવાનના વચનની વિરુદ્ધ કોઈ કાર્ય ન કરે. ધર્મની એકમેકતાથી સ્વભાવિક જ પાપપ્રવૃત્તિ ન હોય.

સ્મરણધર્મ નવાધર્મ પામેલાને-કંઈક ભાવવાળાને હોય. શરણધર્મ શ્રાવક+સાધુમાં હોય, સમર્પણધર્મ સાધુઓમાં હોય, અને અભેદધર્મ અપ્રમત્ત સાધુ અને શ્રેણિવાળા જીવોને હોય.

પ.પૂ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજનો
સાત્ત્વિક સાહિત્ય રસ થાળ

ભાવનાનું ઉદ્ધાન (બીજી આવૃત્તિ)	૧૩-૦૦
ચલો શાંતિ કે ઉપવનમે (હિંદી)	૧૦-૦૦
ચિત્ત સૌંદર્ય (બીજી આવૃત્તિ)	૮-૦૦
દર્શન સુધા	૨૮-૦૦
પંચસૂત્ર સ્વાધ્યાય	૧૧-૦૦
કર્મકલંકને દૂર નિવારો	૧૧-૦૦
ચિંતન ચંદરવો	૧૨-૦૦
વહે મીઠી વાણી (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૨-૦૦
ઠીરો એક પાસા અનેક	૩૦-૦૦
ગુરુવંદન પરચક્ષાણ ભાષ્યના રહસ્યો	૧૦-૦૦
એક ઉક્ત્યન મુક્તિ ભણી	૧૨-૦૦
શ્રાવકજન તો તેને કહીએ	૧૨-૦૦
પાને પાને વસંત	૨૦-૦૦
અમૃતવાણી લો પીછાણી	૧૮-૦૦
સાધનાથી સિદ્ધિ જાણી	૨૫-૦૦
ગીતાર્થની વાણી અનુભવની ખાણી	૧૬-૦૦
આગમ દરિયો રત્ને ભરીયો	૪૦-૦૦
ચિંતનયાત્રાથી ચેતનયાત્રા	૩૦-૦૦